

מתוך האפר - חיים חדשים

דרכם למולדת - סיפורם של מאשה ומכס פִּיֶּשֶׁר

מתוך האפר - חיים חדשים

מתוך האפר - חיים חדשים

דרכם למולדת - סיפורם של מאשה ומכס פִּיֶּשֶׁר

זמן קצר לאחר עלייתם ארצה והתיישבותם בקיבוץ, תיעדו מאשה ומכס פִּיֶּשֶׁר, כל אחד בדרכו ובזמנו, את התלאות שעברו במהלך המלחמה.

סיפורם של מאשה מציג אישה אמיצה, פעילה בתנועת "השומר הצעיר". "כל מה שנאמר לי בתנועה הפך קדוש בשבילי", היא תכתוב שנים אחר כך, "זה היה למעשה הקשר האחרון שלי עם הורי. על מה שקרה למשפחתי נודע לי רק שלוש שנים מאוחר יותר, כשהגעתי לאושוויץ. אני בטוחה שהודות להחלטתי זאת נשארתי בחיים."

אמונתה החזקה של מאשה במנהיגי התנועה, צביה לובטקיץ ויצחק-אנטק צוקרמן, שהפכו להוריה הרוחניים, סייעה לה בשנות המלחמה הקשות. דרכה אופיינה בעמידה על שלה ובגילויי התנגדות, ראשית בהוריה, שלא תמכו בהליכתה להכשרה, אחר כך כששימשה קשרית במרד גטו ורשה, בהמשך התנגדה לסיים את חייה בקפיצה מהרכבת טרם שליחתה למיידאנק. לפני שליחתה לאושוויץ לא צייתה לציווי ליטול כמוסות רעל, ובמחנה הצטרפה לתנועת ההתנגדות הנשית. בזכות דרכה הייחודית נשארה מאשה בחיים, כדבריה: "משהו בתוכי לחש לי: חכי, האמיני בחיים." רעיון ההגשמה והאידיאל הוביל את הצעירה הנועזת להתיישב בקיבוץ דפנה, שם פגשה את מכס, בן העיר בנדין בפולין, חבר תנועת "דרור" שהצליח לעלות ארצה בספינת המעפילים "בולבול". השניים הקימו משפחה, עזבו את הקיבוץ, מאשה המשיכה את פעילותה המפלגתית בעירם, גבעתיים.

סיפורו של מכס נמצא, בשנת 1995, כעשרים שנים לאחר מותו, בחמש מחברות שחורות, בהן תיאר בכתב יד צפוף את ימי המלחמה שלו. גם הוא, כמאשה, עזב את ביתו עם הצטרפותו לקיבוץ הכשרה בבנדין, החלטה שגרמה לבעיות רבות "היות שאני פרנסתי את המשפחה". בהמשך המלחמה שב לבית ההורים כדי לקשור את גורלו בגורלם, אך באחת האקציות הגדולות בגטו בנדין הם נרצחו, יחד עם שני אחיו, אחותו וילדיה. מכס הצליח לברוח מהגטו, ובזכות קשריו ופעילותו בתנועה ברח לסלובקיה, משם להונגריה ואחר כך לרומניה. שנה לאחר חיסולם הסופי של יהודי עירו עלה מכס לארץ, כאשר בזמן ההפלגה נאלץ להיות עד לטביעתה הנוראה של אניית המעפילים "מפקורה", שבדרך נס לא עלה עליה.

סיפורם של מאשה ומכס הוא גם סיפורם של בני הדור שנגזר עליו לעבור את שנות המלחמה האיומה, לא להרים ידיים, להתנגד ולשרוד בעוז רוחם כנגד כל הסיכויים.

מתוך האפר - חיים חדשים

איהודה-אישי
על שפתחת לי, בתהליך עבודה על ספר זה,
חדרים שהיו נעולים אצלי במנעולים כבדים.
על שחברת ביני לבין הקורות את הורי
בתקופה האיומה ההיא.
מוצה ואוהבת רחל

מתוך האפר - היים חדשים
דרכם למולדת - סיפורם של מאשה ומכס פישר

Out of the ashes - A new life

Making their way to the Homeland - The story of Masha and Max Fischer

כל הזכויות שמורות ©
לרחל ויהודה קליין

יום, חקר והפיק: יהודה קליין

כתיבה ועריכה:
מיכל שלו "מעט לעט", לילך גליל

גרפיקה והפקת דפוס:
סטודיו צפרייר - הוצאה לאור

מתוך האפר - חיים חדשים

דרכם למולדת - סיפורם של מאשה ומכס פישר

תוכן העניינים

סיפורה של מאשה (בגנר) פישר

6.....	פתח דבר
8.....	נוף ילדות
9.....	בית הוריי
11.....	בית הספר
13.....	ענני המלחמה
14.....	ציפורה רפפורט
16.....	ימי מלחמה
16.....	"החלוץ הצעיר"
18.....	בהכשרה
18.....	ורשה
19.....	חווה חקלאית
20.....	ההכרעה
21.....	סיפור הנעליים
22.....	גטו ורשה
23.....	אי"ל - הארגון היהודי הלוחם
23.....	(יידישע קאמף ארגניזאציע)
25.....	בדרך לגיהנום
27.....	מיידאנק
29.....	אשוויץ
30.....	בירקנאו
32.....	קומנדו 105
35.....	בבית החולים
36.....	נס בבית החולים
38.....	ארלי רייכר
39.....	1944
41.....	תוכנית ההתנגדות
43.....	לאחר השחרור

44	..... חיים חדשים
44	..... פעם אחרונה בבית
45	..... רומניה
47	..... העלייה ארצה
48	..... דפנה
50	..... הקמת משפחה
51	..... עזיבת הקיבוץ
52	..... החיים בעיר
55	..... לאחר פרישה
57	..... סוף דבר
61	..... אפילוג
מכס פישר - זיכרונות	
64	..... סיפורו של מכס פישר
74	..... הגטו בבנדין
79	..... מה היו הסיכויים להינצל?
82	..... החיים בצד הפולני
85	..... דרך הגבול לסלובקיה
85	..... הדרך להונגריה
88	..... החיים בבודפשט
90	..... הגרמנים בהונגריה
93	..... אין לי איפה לישון!
94	..... הדרך לרומניה
96	..... החיים בבוקרשט
97	..... הדרך לארץ
דרכי למולדת	
99	..... 15.4.1945 דפנה
100	..... טביעת האניה "מפקורה"
101	..... המשך הדרך
108	..... מקורות ביבליוגרפיים
109	..... נספחים

טקס מסירת זיכרונותיו המתורגמים של מכס פישר, קיץ 2006. מימין לשמאל: בן אבי פישר, פרומקה (בתה של חווקה), חווקה לנצנר רובינוביץ, רחל קליין, יוסי שביט מנהל הארכיון בית לוחמי הגטאות.

פתח דבר

ק לאחר מותה של אמא, ביוני 1995, כשעברנו על המזרח והארונות הביתה
 בלגעת חיים, גילינו בשידה איך מיטתה חמש מחברות שחורות כתובות ביידיש
 בכתב יד צפוף. לא היה לנו מושג במה המדובר, מה כתוב במחברות ואי חיבר אותן.
 כתב היד היה יפה להפליא. כותרת החיבור הייתה: "דרכי אמונת".
 אט אט הסתבר לנו שמדובר בחיבור שכתב אבא איך לאחר היצעו ארץ ופרידתו
 הקשה מחווקה, חברתו אנסה, הבריחה והעלייה ארצה. לאחר שהתיישה בפניה, כפי
 הנראה, ישב לכתוב את זיכרונותיו מהשאנה כשהם טריים עדיין.
 בעזרתה של חווקה רובינוביץ הקמנו קשר עם בית אוחאי הזטאות שבאדיבותם
 הסכימו לתרגם את העבודה מיידיש לעברית וקיבלו מאתנו את מחברות המקור. את
 העבודה המתורגמת קיבלנו בקיץ 2006.

אבא היה איש שקט ושתקן, מיטל בסיבור, אך יחד עם זאת היה "ראל על הקרקע" בבית, נוכח פעילויות הרבה של אמא בנושאי המלאכה. כשהגענו הביתה מבית הספר, אבא היה בבית לקבל את פנינו ולתת לנו את ארוחת הצהריים שאמא הכינה מהעורב יום. הוא היה קפצן ושארין, והגביל אותי בחזרתי הביתה מבילוי עם חבריי.

אבא לא סיפר לנו מעולם את הקורות אותו בשואה.

פגישתם של אבא ואמא והקשר ביניהם שהוביל לחתונה, התרחשו לאחר שצלתה אמא לארץ והצטרפה לקיבוץ בפנה. אבא כבר היה "ותיק" בפנה. הורינו לא הכירו זה את זה טרם פגישתם זו.

אפני כחמש שנים, בצרך לא צרך, גלינו בבית אוחמי הצטאות את חיבורה של אמא. גם הוא נכתב מי עם הגיעה לפנה, בשנת 1946, אולי בהשראת חיבורו של אבא. חיבורה של אמא, שנכתב גם כן ביידיש, הנו סיפור אותנטי ובו תיאורים קשים מנשא את הקורות אותה במחנה אושוויץ. אמא לא סיפרה מעולם על קיומו של מסך זה.

אמא מעולם לא הצליחה לספר על עצמה בתקופת השואה. כל ניסיון לספר, אל מי אתיאורים על מנהיגי גטו ורשה, צביה אובטקין, אנטק צוקרמן ומרבי אנובילי. על עצמה לא ציברה, וצאי חסה עלינו, בתה ובנה, וביקשה אחסך מאתנו אותה מציאות בלתי הגיונית שעברה עליה בשואה.

אמא הוצמנה עשרות פעמים לספר לתלמידי ביתת י"ב ולחילימ את הקורות אותה. הייתה מספרת חצי משפט על עצמה, ומי "בורחת" לבה על מנהיגי המרצה. רק בעצות זו היא מספרת ללא רחם וללא סינון את הקורות אותה, כולל השתתפותה במרצה גטו ורשה, גלוייה בתעלות הכיוב על יצי הגרמנים, ושליחתה ברכבת לתייאנק ובהמשך אושוויץ. סיפור הישרדותה במחנה ההשמחה באושוויץ מלווה בתושייה ללא גבול, יצר חיים עצ וניסיונות בלתי נאיים בארגון התנגדות מזוינת נגד הגרמנים. אמא שרצה הוצות איכולתה אאתר סביבה את ה"טובים" מקרה המרצחים, אשר אימצו אותה כבת ושמו עליה עם איוק השחרור על יצי הצבא האדום. ההוראה היחידה שהפרה אמא הייתה ההוראה לבוא כמסת רעל בהיתפסה על יצי הגרמנים. אמא שלנו בהרה בחיים.

רחל פישר מצור קליין - גבעת חיים מאוחד, מרץ 2018

בן אבי פישר - רוצ'סטר, ניו יורק

מפת אזור העיירה סוחובולה בצפון מזרח פולין (מתוך ספר סוחובולה)

נוף ילדות

סוחובולה, עיירה קטנה השוכנת באמצע הדרך בין וילנה לביאליסטוק, הייתה במרחק נסיעה של שעה קלה מהעיר גורדנו. בין שתי מלחמות העולם כמחצית מתושביה היו יהודים, רובם ככולם ראו פרנסתם ממקצועות שהיו טיפוסיים ליהודים באותה תקופה: חייטים, סנדלרים, נפחים, אופים וסוחרים. מעט הגויים שחיו בעיירה היו ברובם פולנים קתולים, ובית הספר הפולני והכנסייה שימשו אותם ברווחה. היהודים, לעומתם, נהנו ממרכז תרבות גדול, שכלל בית כנסת גדול, בית ספר יסודי "תרבות", ביתם של השוחט ושל הרב, ועוד. לצד שיחותיהם עם הגויים בשפה הרוסית ופולנית, היהודים דיברו ביניהם בידיש ובעברית.

למראה הפסטורלי של סוחובולה תרם לא מעט נהר אולזנקה שזרם בקצה העיירה ומעברו השני השתרע יער עבות, אותו פקדו אנשי העיירה בימי הקיץ כדי לערוך בו

פיקניקים וטיולים. בחורף קפא הנהר ושימש מגרש החלקה להנאת התושבים. מצדה השני של סוחובולה השתרע אחו רחב ידיים שצימח עשב גבוה ופרחי בר למכביר. פרות רעו באחו הירוק והילדים אהבו לשחק שם כל אימת שמזוג אוויר אפשר זאת. יהודי סוחולובה היו ברובם אנשי תרבות ועמל, קשובים לטבע ואוהבי בריות. באותן שנים של תחילת המאה ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה שגשגה העיירה, ונופה הפסטורלי כמו העניק ביטוי להלך רוחם של התושבים החרוצים והשלווים. זה היה נוף ילדותי.

בית הוריי

תורי, רחל ותנחום בגנר, בני העיירה, נישאו כנראה בשידוך, כנהוג באותם ימים. הם הביאו לעולם חמישה ילדים. אני, הבכורה, נולדתי ב-20.9.1924 (כ"ה אלול), ואחריי נולדו יינטה, שיינה ומשה-יצחק. אח נוסף שלי נפטר מיד לאחר ברית המילה, וכל שזכור לי על כך הוא שהדבר אירע בחג הסוכות ונאמר כי נפטר מדלקת ריאות. אבי, סוחר עצים אמיד, רכש חלקת יער ומכר את העצים להסקה, לגויים בעיירה ובסביבתה. ככל הידוע לי, בטרם נישואיה הייתה אמי תופרת מוכשרת של חולצות וכותנות, אך כנראה שאבי לא ראה זאת בעין יפה והציע לה אורח חיים נוח וחף משאלות פרנסה. ביתנו התנהל באורח מסורתי, אם כי לא חרדי; קיימנו את כל המצוות ואבי פקד את בית הכנסת בשבתות ובחגים.

את ביתנו רחב הידיים בנה אבא על אדמה שרכש. לכל ילד הקציב חלקה שנקראה בשמו ובה גידלנו גזר ותפוחי אדמה. אבי אף החזיק ב"דצה", בית נופש אותו השכיר לגויים ובעלי אחוזות שהיו מגיעים להתארח בו. בביתנו הגדול היו שני אגפים; באחד נמצאו חדר השינה של הורי, חדר השינה שלנו, הילדים, מטבח וחדר אוכל, שבמרכזו עמדו שולחן עץ וכיסאות גדולים. עוד עמד שם ארון ויטרינה עשוי עץ אלון כהה ובוהק, שמאחורי דלתות הזכוכית שלו ניצבו כלי כסף ופורצלן, ספרים ווילונות ארוכים. באגף השני של הבית התגוררה סבתי, אם אמי. מתוקף היותי נכדתה הבכורה שרר בינינו קשר מיוחד והדוק והרבייתי לישון לצדה, בפרט לאחר שחלתה בסרטן בבטנה. היא זכורה לי כאישה חזקה ואמיצה מאוד שלא הניחה לכאבים להכניעה. ערב אחד, והיא חלשה עד מאוד, אמרה לי שאין לה צורך שאשאר עמה ושלחה אותי לישון במיטתי. באותו לילה נרדמה ולא קמה עוד.

שנות ילדותי הראשונות עברו בנעימים, בטיולים אל היער הקרוב ומדי פעם בנסיעות עם

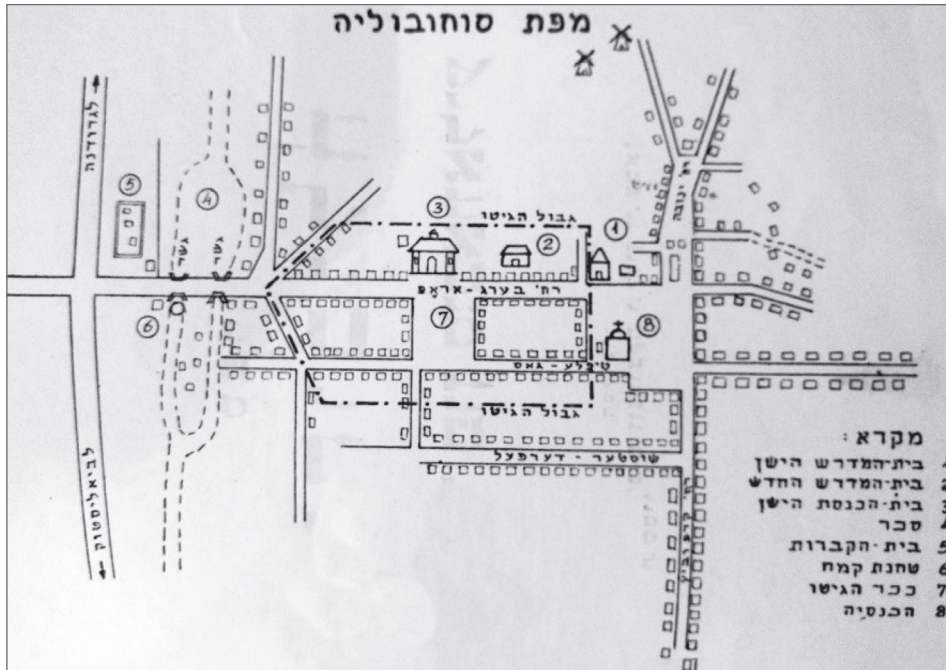
אבי. מתוקף עיסוקיו החזיק בשני כלי רכב; אוטו משא לנשיאת העצים ובהמשך מכונית, הראשונה בעיירה, לצורכי המשפחה. בימי שישי שכר אבי כרכרה רתומה לשני סוסים, ולקח את כולנו לביקור אצל חבריו הגויים אשר העניקו לו תשורות כגון ירקות ופירות.

מעולם לא השתעממתי; עבדתי בחלקת הירקות, ושיחקתי עם אחיותיי או עם ילדי השכנים. לכל אחת מאחיותיי קנו הורינו בובה; לי שחורה שאהבתי אהבת נפש, ליינטה בובה שאטנית, ולשיינה בובה בלונדינית. ליצחק קנו עגלת טיול, וכל תושבי העיירה באו לחזות בפלא.

מאשה בצעירותה

תרשים רחובות של העיירה סוחובולה (מתוך ספר סוחובולה)

בית הספר

אשר הגיעה שעת ללכת לבית הספר, נשלחתי לבית הספר תרבות¹. אומנם בעיר היה בית ספר פולני ממשלתי שהלימוד בו ללא עלות, אך הורי יכולים היו להרשות לעצמם לשלוח אותי לבית ספר פרטי. שנת הלימודים הראשונה הייתה מעין מכינה, בה למדנו את השפה העברית שבה הקפידו לדבר בבית הספר. בבית הורי דיברנו ברוסית ויידיש וכעת, ואני רק בת חמש, נוספה השפה העברית.

בבי"ס שבו למדתי, למדתי עם גויים. באחד השעורים הגיעה מורה חדשה שלא הכירה אותי, המורה ביקשה ממני להצטלב ולנשק את הצלב. לא הסכמתי. קיבלתי ממנה סטירה. רצתי הביתה, אמרתי לאבא שיותר לא אלך לבית הספר. כמובן שחזרתי ללימודים בעזרתו של אבא.

אהבתי את בית הספר, את חברת הילדים והמשחקים, ואת העולם הרחב של הידע שנפתח בפניי; תנ"ך, לשון, ספרות, חשבון, היסטוריה יהודית ופולנית, ועוד. שיעורים

¹ "תרבות" הייתה רשת של בתי ספר עבריים ציוניים שפעלה בארצות מזרח אירופה ובייחוד בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. הרשת הפעילה גני ילדים, בתי ספר עממיים וגימנסיות, בתי מדרש למורים, הוצאה לאור של ספרי לימוד ועיתונים, ועוד.

הכנתי בשמחה וברצון ונחשבתי לתלמידה טובה וחרוצה. אחד המורים שהשפיעו עלי ביותר היה יענקל-יעקב צבן (סבו של יאיר צבן)², מורה לתנ"ך ולתלמוד ואדם מרשים ביותר. הודות לו, במקום לקרוא רומנים, קראתי את התנ"ך. הכרתי פרקים שלמים בעל פה ויכולתי להצביע מהיכן לקוחים פסוקים ולאיזה פרק שייכים. כעבור שנים רבות, כאשר פגשתי במקרה בחתונה כלשהי את יאיר צבן וסיפרתי לו על סבו, אמר: "אה, זו את מאשקה, שסבי היה צובט בחיבה את לחייך..."

המורה לתנ"ך של מאשה, יעקב צבן, בבית הספר "תרבות" בעיר סוחובולה (סבא של יאיר צבן)

עוד מילדותי הצעירה קיננה בי התחושה שאינני יפה, אך יש לי קול יפה מאוד, ואני מצליחה בבית הספר. הורי הקפידו לקנות את בגדינו בעיר גורדנו ותמיד הייתי לבושה יפה ונראיתי מטופחת מאוד. כשמלאו לי שבע שנים קנה לי אבי סוס פוני חמוד בצבעי שחור לבן. הפועל הגוי שעבד אצלנו לימד אותי לרכוב, ואהבתי מאוד לרכוב על הסוס שלי ליער או סביב שכונת ביתנו. כמה שנים מאוחר יותר קיבלתי ליום הולדתי אופניים יפייים, שעל כיסא העור שלהם חרטו עבורי את האותיות M.B. - מאשה בגנר.

בגיל עשר הצטרפתי לתנועת "השומר הצעיר". בעירנו פעלו תנועות נוער יהודיות כגון תנועת הנוער הציוני, "בית ר" ו"החלוץ". אהבתי את הפעילויות בתנועה; השירים והסיפורים על פלשתינה הרחוקה אי-שם, שהיא בית ליהודים, ועל אותם צעירים שעוזבים

2 יאיר צבן היה חבר כנסת ושר מטעם מפלגת מרצ בשנות ה-90.

את בתי הוריהם ונוסעים אל המקום המדברי הזה וחיים בו כשהם מוקפים בפורעים ערבים. גם בנערותי המוקדמת לא השתעממתי מעולם; אהבתי לשקוע בקריאת התנ"ך, במיוחד בספר ירמיהו, אותו למדתי בעל פה, בספרי היסטוריה ומולדת, ובספריהם של שאול טשרניחובסקי וחיים נחמן ביאליק. בכיתה ח' סיימתי את בית ספר תרבות בעיירה ועברתי ללמוד בגימנסיה תרבות בעיר גורדנו, שם כבר היה עלי ללמוד את השפה הפולנית. אלא שאז נפל דבר.

ענני המלחמה

בעוד אני מעבירה ימיי בחברת חברותיי וחבריי, שמחה בזוטות קטנות כגדולות, חסרת דאגה מכל סוג שהוא, ילדה המסתופפת בבטחה תחת כנפיהם החמות של הוריה - החל העולם סביבנו לסעור ולרגוש. ביטויים אנטישמיים החלו נשמעים, ובאחד מימי שישי, כאשר טיילתי עם חברתי בנחל, החל ילד פולני זורק לעברנו אבנים. בלא היסוס הרמתי אבנים וידייתי אותן לעברו חזרה. הילד נפגע בעינו וצעק לעברי: "ז'ידי, לכי לפלשתינה." לא נשארתי חייבת והשבתי לו: "אני אסע לפלשתינה ואתה תלך לאומ'זש (למות), לאדמה." שנה קודם לכן הגיעה לסוחובולה מאחד מכפרי הסביבה משפחה מרובת ילדים, משפחת רפפורט. הם סיפרו שהייתה בבעלותם מאפייה גדולה ויום אחד הפולנים האנטישמיים הציתו אותה והם נותרו בחוסר כול. מאחר שבעיירה שלנו התגוררה סבתם, הצטופפו עתה כל בני המשפחה בביתה הדל והרעוע. הורי ואנשים נוספים דאגו להם למצרכי מזון ולחלות לשבת, ובביתנו החלו להישמע המילים אנטישמיות ונאציזם. בעיתונות וברדיו דובר על נקיטת צעדים דרסטיים נגד יהודים, ובשיחות המבוגרים רבו חילוקי הדעות לגבי משמעות הדבר. באשר לנו, הצעירים, חיינו נסובו סביב הלימודים והתנועה. בקן סיפרו לנו המדריכים על עליית האנטישמיות בפולין, על החשיבות בעלייה ארצה, ומעיתון "בדרך" שהיה מגיע אחת לחודש או חודשיים, למדנו על המאורעות והתקריות בפלשתינה. קשה היה להתעלם מרוח הציונות וההגשמה שנשבה בין הצעירים. אלא שהרעיון הציוני כמדומני לא דיבר אל אבי, או שהוא חשש מעזיבתי את הבית.

הפעילות בתנועת הנוער הייתה לדרך חיים עבורי. תנועות הנוער הציוניות הכינו את בני הנוער להגשמה, לעשייה הנכספת הנובעת מהאידיאל, ולעלייה לארץ ישראל. ההגשמה אילצה את הצעירים לעזוב את המשפחה ולעבור לארץ אחרת, לאקלים לא ידוע, לאמץ שפה אחרת וסביבה חדשה. ההחלטה להצטרף לתנועה מגשימה ולהכשרה לא הייתה פשוטה; היא כללה לעתים מרידה בהורים ופרידה מהמשפחה ומאורחות החיים

המוכרים. אך חבר תנועה שלא היה נכון להגשים את הרעיון - לא הורשה להישאר בתנועה. ההגשמה העצמית דרשה מימוש של כל היכולות של הפרט, אך בתוך הקולקטיב. להגשמה קדמה ההכשרה, והיציאה אליה הייתה לרוב למרחק מאות קילומטרים ממקום המגורים. החיים בהכשרה היו חיי עוני קשים, חיים משותפים ללא פרטיות. זו הייתה הדרך להכין את החלוצים לתפקידם כפועלים או חקלאים בארץ ישראל.

ציפורה רפפורט

באחד מימי השישי סרתי עם כמה מחברותיי למשפחת רפפורט ובידינו סלים עם דגים, כבד וחלות. בבית נמצאה באותה עת אחת מבנות המשפחה, ציפורה, ואני לא יכולתי להסיר עיניי ממנה. היא הייתה יפהפייה, בת גילי, ודיברה רק פולנית. הזמנתי אותה לארוחת שבת אצלנו וגם בני משפחתי התרשמו ממנה מאוד. הצעתי לה לבוא איתי לקן "השומר הצעיר", ולאחר שהבנתי שאין לה מה ללבוש, נתתי לה את בגדיי.

כשהגענו לקן כולם הסתכלו עליה וציפורה התרגשה מאוד. בשבת לאחר מכן סר לביתי מדריך הקן הבוגר, שמעולם לא ביקר בביתנו קודם לכן. המדריך, שהיה מבית עשיר בעיירה, אמר לי ששמע שהבאתי את ציפורה לקן. הסברתי לו בקצרה את קורות המשפחה ואת רצוני להוציאה קצת מהבית שנראה כמו חורבה. "כדאי לשלוח אותה לחלוץ הצעיר", שם יש אנשים פשוטים ולא עשירים, אמר, "את לא יכולה להיות איתה." שאלתי אם היא תוכל להישאר לפעילות הערב ומחר, והוא הסכים, אך בלבי כבר גמלה ההחלטה.

בעיירה שלנו ייחסו חשיבות רבה לעניין המעמדות. בן של סוחר התחבר עם בן של סוחר אחר. בשומר הצעיר היו ילדי המשפחות האמידות, אבל אני החזקתי עוד מילדותי בדעות סוציאליסטיות והתרעמתי על חוסר הצדק. לכן, למחרת הלכתי עם ציפורה לחלוץ הצעיר ואף כתבתי על כך רשימה בעיתון העיירה שלנו. כל העניין כאב לי מאוד. אומנם ראיתי עצמי חניכת "השומר הצעיר" ולא רציתי לזלזל ביתר חברי תנועת הנוער, אבל ההתנהגות הזו צרמה לי מאוד. באשר לציפורה, הבחורה המצוינת והמקסימה; בהמשך היא נמנתה עם לוחמי גטו ורשה ונפלה במרד.

ימי מלחמה

“החלוץ הצעיר”

ב עוד מתקדרים השמיים, דיברו המדריכים בקן התנועה על פלשתינה ועל החזון הציוני, וחזרו ואמרו כי אין עתיד לנוער היהודי בגולה. באוגוסט 1939 קיבלתי מכתב מצביה לובטקין³ מהנהגת “החלוץ הצעיר”, שקרא לצעירים למלא את ההכשרות לעלייה ארצה.⁴ הבאתי את המכתב בפני חברי כיתתי בגימנסיה ואמרתי להם: “הביטו, מה דעתכם שנצא כקבוצה להכשרה, וכשנגיע ארצה נלך לקיבוץ? גם בקיבוץ, אם נרצה, נוכל להמשיך ללמוד.” חבריי התלהבו והודעתי לחבר שהדריך בשומר הצעיר שהתארגנו כקבוצה של חמישה-עשר בנים ובנות לצאת להכשרה. הוא יצר קשר עם ראשי התנועה וקיבלנו הוראה לנסוע ללודז’.

באותה עת שהיתי בגורדנו לפני תחילת לימודיי, ובבית נהיה סקנדל; אבי סירב בתוקף להפסקת לימודיי, לצאתי להכשרה ולעליית ארצה. “אם את יוצאת להכשרה אני לא מכיר בך כבתי”, אמר בכעס. המדריך הגיע לשיחה עם אבי והסביר לו שהכוונה היא למלא את הרזרבות בקיבוצים וכי יש לו עבורנו

3 צביה לובטקין הייתה מראשי המחתרת היהודית בפולין וממקימי הארגון היהודי הלוחם. מהדמויות הבולטות במחתרת בפולין, אשר באביב 1942 נמנתה עם גרעין מקימי הגוש האנטי פשיסטי, הוא ההתארגנות הראשונה בגטו ורשה למאבק חמוש בגרמנים. ביולי 1942, בימי הגירוש הגדול מוורשה, הייתה ממקימי אי”ל, ומאוז הקמתו מילאה תפקיד חשוב בעיצוב דמותו ודרכו. בימים האחרונים של המרד שהתה כבונקר ברחוב מילא 18 ואחר כך עברה עם הניצולים דרך תעלות הביוב לצד הארי. בתום המלחמה פעלה בקרב שארית הפליטה והייתה ממארגני “הבריחה”. לובטקין נמנתה עם גרעין המייסדים של קיבוץ לוחמי הגטאות ומילאה תפקידים ציבוריים רבים.

4 קיבוצי ההכשרה היו פאר מפעליה של תנועת “החלוץ”. טרם השואה היו רשת קיבוצי הכשרה, איים של ישראל העובדת על אדמת הגולה, בית הייצור לעתודה החלוצית של הארץ הנבנית (“סיפורו של קיבוץ הכשרה”. הוצאת הקיבוץ המאוחד (1970).

סרטיפיקטים. "אינך רוצה שבתך תעלה לפלשתינה?" תמה, ואבי ענה לו: "פלשתינה זה מדבר, ואצלי איפה שעושים ביזנס - שם טוב להיות." "אבל הבת שלך היא לא ביזנס," ענה לו המדריך. וכך הם התווכחו והתווכחו, עד שלבסוף אישר לי אבי לנסוע.

1003 ס"פ

החנות המלאה

דעם 10 אפריל 1948 דאן ווען די זאלע קאמפט גרופן אין ווארשעווער געטא זענן געווען גוט ארגאניזירט און געווארע מיט אומגעוועלט אויף דעם גרויסן גרוט וועלכער האט געדארפט פארקומען זיין איז פארגעקומען דעם 19 אפריל, כדי צום קענען פארטיידיקן זעם בבור פון יידען פארטאן און באווייזן דער וועלט דאס אויך יידן קענען קעמפן און פאלן ווי העלדן. איז דאן געפאלן א פקודה פון יצחק צ. און צביה ל. דאס איך מיט טרם שלובאנסקיא א חברה פון קבוץ גרוכוב לודז, און צוויי בחורים פון צענטראלן געטא צוזאמען מיט צוויי געברות פון ט.ה. דארפן ארוי געין אויף דער אריטער זייט (אגראדאווא 29) אין א קעלער ווי מיר האבן געדארפט ווארטן און אויפגעטען די קעמפער וועלכע וועלן לעבן בלייבן פון קאסף.

געוואלט האט דער גורל אנדערט. דעם 9 מאי, דעם זעלבן טאג ווען מיר האבן געדארפט פארלאזן דעם קעלער צוזאמען מיט א פאר קעמפער און טשפחה פון סלום גראייק (Stefan) וועלכער איז געלונגען דורן בי קאנאלן איבער בוקומען צו אינז. געפונען האט זיך צווישן די קעמפערס חבר מארגענשטרן פון רעכטע פועלי-ציון מיט זיינע 4 חברים. די געטען פון די 4 חברים ווייס איך נישט. און א קעמפער פון בוגד שווארץ.

און צו איבער גיין אויף א ארט ווי יצחק צ. האט צוגענרייט איז אונזער קעלער ענדעקט געווארן פון דייטשן ס.ס. און דאן האט זיך פאר מיר אנגעפרייבן א שרעקליך קאמיסעל. מינוטן ווי איך האב געזען דעם טויט פאר אויבן יעדן מינוט. געוואלט לעבן בלייבן דאן ווען כ'האב זיך דארוועסט פון אונזערע א חברה פון ווארשע...

אין אוטביץ (ביידאנעק) דאס אונזערע גרויסע העלדישע קעמפערס יצחק צ. און צביה ל. לעבן, און געטראכט אויב עס לעבן די גרויסע טאסטוכער פון דער גרויסער חלוציטער חנוכה אין פוילן יצחק און צביה מוז איך אויך לעבן בלייבן צו העלפן ספידן די קייט וועלכע אונזערע חברים האבן אנגעפאנגען און נישט פאענדיקט ביזן סוף פאלענדיק אין קאסף מיט פאטיזם. א

ס"פ אלף

1003 - ס"פ
צולג 51 נתיקתה מאורו כולנו
(גוף טבעי) 2. 11-4-1984
הלוי מרצא אלום האכטוילן א.ח.מ.מ.ל.
העלדיש
בערע-העלדיש-מאלי האמני אונז
12/4/84 ע.ב.

מילג אקט, ווי קעמפער
מיינע חברים
געבן זעלבן
ZOB
אין פאטיזם

בהכשרה

עד מה שונה הייתה העיר הגדולה מעיירתנו הקטנה והיפה שהשארתי מאחור. בלודז', עיר תעשייתית ואחת ממרכזי העבודה הגדולים בעולם, התקיים מרכז של חיי תרבות, חינוך יהודי ופעילות ציבורית עולמית. קיבוץ בורוכוב, אליו היו מועדות פנינו, היה מהגדולים בקיבוצים באירופה ונמצאו בו מאות צעירים. בקצה העיר, ברחוב לאשנו 41, עמד מבנה גדול שעליו סגר שער ברזל. מאיה ברנשטיין, בת גורדנו, מורה ואישה יפהפייה, קיבלה את פנינו בשמחה. היא שימשה כמזכירת הקיבוץ, לאחר שהחליפה את יוסף קורנינסקי שהתכונן לעלייה, אך לצערו לא הספיק וחזר ללודז'. היו אלה ימי סוף הקיץ, ובעוד אנו מתארגנים, באחד בספטמבר 1939 פלש הצבא הגרמני לפולין. מיהרנו לצאת באופן רגלי לוורשה, אך ההפצצות הכבדות הניסו אותנו חזרה ללודז'. ב-8 בספטמבר נכנס הצבא הגרמני ללודז' ואנו יצאנו בשנית לוורשה. הדרך ארכה כשבוע, במהלכה כמעט שלא בא אוכל אל פינו. בפאתי העיר עמדה עגלה עמוסה כיכרות לחם וכולם התנפלו עליה ברעבתנות. בקושי יכולתי לאכול, ודווקא אני מכולם שילמתי ביוקר. למחרת סבלתי מכאבי בטן קשים ועל פניי הופיעו כתמים.

ורשה

בהגיענו לוורשה הבחנו שהגרמנים ריכזו את כל היהודים בכמה רחובות ותחמו אותם בגדר חשמלית ובחומה. אנו התמקמנו בבית ברחוב דז'לנה 34, מקום מושבו של מרכז תנועת "החלוץ" להכשרות ולעלייה ארצה, ושם גם חילקו סרטיפיקטים. הבניין שימש כמרכז רעיוני ואקטיבי של התנועה, והוקם בו מטבח ציבורי שפעל כגמ"ח ובו שהו פעילים רבים. יוסף קורנינסקי אמר לנו: "הביטו, זה מה שהיה. עכשיו נכנסים לתקופה חדשה, יש קשר עם הארץ וייתכן שתוכל להיות עלייה ונצטרך להתחיל חיים חדשים פה עד שיתברר המצב." בינתיים היה עלינו לחפש עבודה כדי שנוכל להתקיים. הבנים עבדו במאפיות ובמפעלים, ואילו ציפורה ואני מצאנו עבודות מזדמנות, בין השאר בניקיון אצל יהודים עשירים בוורשה.

בבית בדז'לנה 34 הגיעו ללמד מיטב המורים, ביניהם אנשי חינוך ויצירה כמו יצחק כצנלסון ויאנוש קורצ'אק. יצחק אנטק צוקרמן הקריא לנו בעצמו ספרות יידיש והזמין סופרים מהגטו להרצאות. צוקרמן היה היוזם, ועבד לצד מארק פולמן שניהל את בית הספר. למדנו עם פרופסור קוז'ברודסקי ופרופסור גוטקובסקי (שהכין ביחד עם צוקרמן

מקראה בשם "ענווה וגבורה בהיסטוריה היהודית לאור ימינו". "אתם צריכים להיות גאים במאשקה", הם ציינו בפני אנטק ואשתו צביה לובטקין, שהיו כהורים לנו. "תחילה אמרנו להקים גימנסיה רק לחברי התנועה וביקשנו להקנות להם ידיעות במקצועות כלליים ובלמודי יהדות", כותבת צביה בספרה,⁵ "אולם במרוצת הימים נתרחבה המסגרת והגענו עד מאה ועשרים תלמידים. תנאי העבודה של המורים היו קשים, עבדו במוסד שלושה-עשר מורים בלא חדרי לימוד קבועים, בלי ספסלים, בלי ספרים ובלי מכשירי עזר. קבוצות התלמידים עם מוריהם היו נעים ונדים מדירה לדירה... על תוכנית הלימודים המקובלת הוספנו תולדות תנועת הפועלים הכללית, היהודית והארצישראלית. אולם ייחודו של בית הספר היה לא רק בלימודים שניתנו בו. במסיבת סיום של שנת לימודים אחת ביטאה זאת אחת התלמידות באומרה: "קניתי כאן ידיעות בגיאוגרפיה, חשבון וההיסטוריה, אך החשוב ביותר שרכשתי היא האידאה."

חוה חקלאית

ב 28 בספטמבר, לאחר שלושה שבועות של קרבות הצבא הגרמני בצבא הפולני, נכנעה ורשה. כמה שבועות אחר כך כבר היה השלטון בעיר בידי מפקדי הצבא הגרמניים, ולאחר מכן נכנסו השלטונות הגרמניים-אזרחיים. במהלך חודש ספטמבר שינתה העיר ורשה את פניה לחלוטין; כחמישים אלף איש נהרגו, רבע מן הבתים נהרסו. עם הכיבוש הפכו היהודים מטרה לחטיפות, התנפלויות והתעללויות, חנויותיהם ורכושם נשדדו, והאיסורים עליהם הלכו ורבו, לאט לאט, כמו בורג שמוברג בהדרגה. תחילה היינו צעירים מידי מכדי להבין בדיוק את המתרחש סביבנו, ועד סגירת הגטו החיים נמשכו. רק המנהיגים שלנו ידעו מה מחכה לנו.

כאמור, סבלתי מכאבי בטן קשים, והרופא שבדק אותי בישר שיש לי אפנדיציט ויש לנתח בדחיפות. נשלחתי לניתוח בבית חולים בצד הארי של העיר, כשאחד המדריכים חותם על ההסכמה לניתוח בשם אבי. סטפה וילצ'ינסקה, שותפתו של יאנוש קורצ'אק בניהול בית היתומים, הייתה מביאה לי ארוחת צהריים. בשלב מסוים הציעו לי אנטק וצביה לעבור לחווה חקלאית ליד ורשה, שהייתה שייכת לבחורה ציונית מהקיבוץ המאוחד. על מנהל העבודה שם, שהיה פולקסדווייטשה,⁶ אמרו לי כי "הוא בן אדם טוב, מאשקה", ועודדו אותי לנסוע, כי

⁵ צביה לובטקין, "בימי כליון ומרד". הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 49.

⁶ פולקסדווייטשה - כינוי לאנשים ממוצא אתני גרמני שחיו מחוץ לגבולות גרמניה כפי שהוגדרו בהסכם ורסאי בתום מלחמת העולם הראשונה.

בחווה אפשר יהיה לשמור על בריאותי, אוכל לאכול טוב יותר ולעסוק רק בעבודות קלות. ואכן, בחווה בהחלט היה נעים. פגשתי את יורק, ילד כבן חמש, בנו של פרופסור יודובסקי, פרופסור לשפה העברית שהשתייך ל'פועלי ציון שמאל'. היות שלא יצאתי לעבוד בשדה לאחר הניתוח, ביליתי במשך שעות עם הילד הנחמד והנבון ונקשרנו מאוד האחד אל השנייה. יורק דיבר פולנית ואני, שהפולנית לא הייתה שגורה בפי (בבית הספר למדנו פולנית רק שעה ביום), למדתי ממנו את השפה וגם לימדתי אותו עברית. בחוה הזו שהינו קרוב לחצי שנה, וכשסגרו את הגטו ונאלצנו לחזור, יורק לא הסכים לחזור אל הוריו. "לא האמא שמולידה היא האמא שמגדלת", אמר לי בפולנית. עד יומי האחרון אזכור זאת; לא משנה מה הגזע, המין, או הדת - לפגוע בילד אינני מסוגלת. לצערי הגדול יורק לא נמנה עם השורדים ונקטל במחנה הריכוז.

ההכרעה

אותה עת הייתה סוחבולה תחת שלטון הרוסים, שהבטיחו כי "כאן לא תהיה מלחמה." אבי, ששם מבטחו ברוסים, שלח אלי את דפרטינסקי, הגוי שעבד בביתנו, עם מכתב המפציר בי לשוב הביתה. התנשקנו והתחבקנו, דפרטינסקי ידע לדבר יידיש וקצת עברית, וסיפר לי את הקורות אצלנו בבית. הייתי אובדת עצות. נכנסתי לחדרם של צביה ואנטק ומרדכי אנליבין' ושאלתי לעצתם. "הגוי הביא מכתב מהורי הדורשים ממני לחזור, מה עלי לעשות?" "הביטי מאשקה, ענה לי אנטק בשקט, בורר מילותיו, "בימים אלה קשה מאוד לייעץ ולהגיד מה לעשות. שם בעיירה שלך שולטים הרוסים ויש לך את החופש, ואילו כאן כבר שולטים הגרמנים. לו אני במקומך, הייתי נשאר פה עם החברים."

בחרתי להקשיב לעצתם. כתבתי מכתב להורי, נתתי לדפרטינסקי ואמרתי לו: "סע הביתה. אני נשארת." מאותו רגע ואילך כל מה שנאמר לי בתנועה הפך קדוש בשבילי. היה זה למעשה הקשר האחרון שלי עם הורי. על מה שקרה למשפחתי נודע לי רק שלוש שנים מאוחר יותר, כשהגעתי לאושוויץ. אני בטוחה שהודות להחלטתי זאת נשארת בחיים. קיבלתי את דין התנועה בלב שלם. הנוער שהיה פעיל בתנועה היה פטור מעול המשפחה ובשל כך יכול היה להתמסר לחלוטין לתנועה. אך אין פירוש הדבר ששכחתי את משפחתי ולו לרגע. עם זאת, התנועה הייתה עבורי מעל לכול; צביה לובטקין הייתה כמו אמא בשבילי ובשביל שאר חבריי התנועה, וכל מילה שלה הייתה כדבר אלוהים חיים.

סיפור הנעליים

מתוך ספרה של חווק'ה רובינוביץ', "ציוו עלי את החיים", עמ' 47 – 48.

כשהגענו למזכירות הקיבוץ ברחוב דז'לנה 34 פגשנו את צביה לובטקין ואת אנטק צוקרמן, ועמם המוני חלוצים. היה זה בפברואר 1940. משרדי הקיבוץ המו כמו תחנת רכבת והיה צפוף מאוד. ההכשרות התפרקו בעקבות הקרבות והחלוצים נאספו בוורשה. כל אחד ציפה לעצה, להדרכה, להפניה לאן ללכת. צביה הציעה לנו לברוח לסלובקיה דרך בנדין. בינתיים הנעליים החדשות שהסנדלר הכין לי לחצו מאוד וכאבו לי הרגליים. "צביה, יש לי בעיה, הנעליים החדשות לוחצות לי. איך אצא לדרך?" "מה הבעיה?" אמרה צביה, "חוה'לה, חכי רגע כאן", אמרה ונעלמה. לאחר דקות אחדות חזרה עם בחורה קטנת קומה, ממש כמוני. "מאשה'לה, בואי הנה," פנתה אל הנערה, "את שומעת, לחוה'לה לוחצות הנעליים ויש לה רגל קטנה כמו שלך. תחליפו ביניכן את הנעליים." מאשה לא אמרה מילה, חלצה את נעליה ואני חלצתי את שלי ושתינו החלפנו אותן. כך הגעתי לארץ עם הנעליים של מאשה, ואילו מאשה הגיעה לאושוויץ עם הנעליים החדשות שלי, ושם הן נשארו. חמש שנים מאוחר יותר נפגשנו שוב, בקיבוץ יגור.

חווקה לנצנר רובינוביץ

גטו ורשה

ב-16 בנובמבר 1940 נסגר הגטו שהוקם בלבה של השכונה היהודית בצפון העיר והקיף את שבעים-ושלושה הרחובות המיושבים ביהודים. בשטח, שהיה כ-2.4 אחוזים מתחומי העיר, נדחסו 30 אחוזים מאוכלוסייתה. אורכו של הגטו היה 18 קילומטרים, וגובה החומה שהקיפה אותו שלושה מטרים, עליה הושמה גדר תיל. יהודים הועסקו ביוזמת השלטונות הגרמניים והחליף את הנהגת הקהילה המסורתית. יהודים הועסקו באיסוף שאריות מתכת, נוצות וטקסטיל, ועבדו דרך קבע במקומות עבודה גרמניים בתוך ורשה. בהמשך גבר שילוח היהודים למחנות עבודה בהם הועסקו בעבודות פרך ובתנאי רעב. התנאים הסניטריים היו מחפירים, תלושי המזון היו בעלי ערך של 181 קלוריות ליום, שיעורי התמותה הלכו וגברו, ובמקביל רבו מבריחי המזון ומבריחים בכלל אל הצד הארי.⁷ ערימות אנשים וילדים שמתו במהלך הלילה הפך בבוקר למראה שכיח; הם מתו מחולשה ומרעב, אחרים נורו כאשר ניסו להתגנב החוצה כדי להביא מזון. רבים מהמבוגרים ומאנשי האליטה האינטלקטואלית היהודית-פולנית שלא יכולים היו לקבל את המצב, התאבדו. הם ראו עצמם קודם כל כפולנים והמציאות טפחה על פניהם. אך בצד כל האיסורים והחרמות התקיימו בתי כנסת, ובשנת 1941 ניתנה רשות לפתוח בתי ספר. ערב סיום שנת הלימודים למדו 6,700 תלמידים ב-19 בתי ספר שהיו מסונפים לזרמי החינוך השונים. עבודות החינוך העיקריות התנהלו במחתרת ופעלו בגטו בחשאי. "הרחבנו את הפעולה בחצרות; בחצר אחת בוורשה היו יותר תושבים מאשר בכל עיירה קטנה... בערב היינו מרכזים את הנוער, את הילדים. מובן שאם היה מישהו חשוד, צריך היה להיזהר. אבל הרי בפגישות האלה לא דיברו על התקוממות מזוינת. שם היו שרים, מלמדים שירים עבריים, וכל אחד עשה כיכולתו: פעם עשה זאת ברל ברוידא ופעם עשתה זאת חנצ'ה; הייתה זו חובתם של אנשי קבוצת השמיניסטים שלנו לבוא בערבים."⁸

7 מתוך "האנציקלופדיה של השואה".

8 מתוך יצחק צוקרמן, "שבע השנים ההן". הקיבוץ המאוחד, עמ' 112.

בתקופה זו חליתי שוב, הפעם בשיתוק (חסימה) במעיים. נאלצתי לעבור ניתוח שני, שהתבצע בבית החולים היהודי, שם טיפלו בי במסירות. בגלל חיבתי היתרה לתפוחי אדמה (לא היה מבחר גדול במזונות...) קיבלתי חמש פעמים ביום תפוחי אדמה אפויים בצורות שונות.

עד תחילת הביצוע של "הפתרון הסופי" לא חתרו תנועות הנוער להנהיג את כלל הציבור בגטו ולא התכוונו להיות חלופה להנהגה בגטאות, אלא היו אחת הקבוצות שנאבקו על הישרדות פיזית ונפשית. בתקופה זו היו חברי תנועות הנוער מעורבים בענייני הציבור היהודי כולו במידה רבה בהרבה משהיו לפני המלחמה. עם זאת, רוב פעולותיהם היו מכוונות לחברי התנועה, ועיקר תפארתם הייתה בבניית מסגרת תומכת לחברי התנועה בעולם המתמוטט סביבם, מתוך תקווה שבזכות הפעולות בקני התנועה בגטו, הקבוצות לא ייפרדו ויצליחו להגיע יחד להגשמה בארץ ישראל עם תום המלחמה.

המפנה בדרכן של תנועות הנוער "השומר הצעיר", "דרור" ו"עקיבא", חל עם המפנה במדיניות הנאצים בשטחי הכיבוש. חברי תנועות הנוער היו הראשונים שראו במבצעי הרצח בגאיות ההריגה אות למסע רצח כולל וטוטלי של כלל יהודי אירופה. בד בבד הבינו מנהיגי התנועות שאין מוצא ואין דרך הצלה לציבור היהודי בגטו, ולכן קראו למרד.⁹

א"ל - הארגון היהודי הלוחם (יידישע קאמף ארגניזאציע)

ב - 22 ביולי 1942 בשעות הערב, לאחר סיומו של היום הראשון לגירוש הגדול, הוחלט על הקמת ארגון יהודי לוחם בגטו ורשה. במסגרת ארגון א"ל הוקמו עשרים ושתיים כיתות לוחמות ובכל אחת חמישה-עשר לוחמים. כיוון שלא היה לכולם נשק, חלק מהקבוצות לא היו מזוינות. אני נמניתי עם אחת מקבוצות הללו, ותפקידנו היה לשמור ולהזהיר. תנועת "דרור" (בשמה הקודם: "החלוץ הצעיר") לקחה את ההנהגה, היות שצביה לובטקין ואנטק לקחו את השרביט בידם. המצב הפך אותם למנהיגים. עבורנו הם היו הכול ולא היה עולה על הדעת להמרות את פיהם. כשהחלו פעולות ההתנגדות הם חילקו לנו

9 ירון מיכאל, הוראת נושא השואה, חטיבה עליונה. ירושלים, יד ושם.

ghetto Fighters' House

תשעה מלוחמי ארגון יהודי לוחם, מרד גטו ורשה (מתוך ארכיון לוחמי הגטאות)

כמוסות רעל והבהירו בצורה חד משמעית שאם מישהו מאתנו נתפס בידי הנאצים, עליו לבלוע את הכמוסה כדי שלא יספר על מחבואי הנשק וההתארגנות המחתרתית. החבאתי את הכמוסה במקלעת צמותיי העבות.

לגירוש השני בינואר 1943 הייתה השפעה רבה. בעת הגירוש נתקלו הגרמנים בהתנגדות לוחמים בהנהגתו של מרדכי אנילביץ', וכן בחברי קבוצת "דרור" עם יצחק צוקרמן, שהתבצרו חמושים בדירה ברחוב זמנהוף.

לצד ההכנה של ארגוני הלחימה היה הגטו שרוי בפעילות קדחתנית לקראת הגירוש שלדעת הכול היה עתיד להיות האחרון והסופי. הקבוצות היו נחושות להגן על כבוד העם היהודי, ולהראות לעולם שגם יהודים יודעים להילחם ולמות כגיבורים. מוקד הפעילות היה הכנת בונקרים ומחבואים מתחת לאדמה. ב-10 באפריל הגיעה הפקודה מאנטק וצביה, לפיה שרה שלובבסקית, חברתי מקיבוץ בורוכוב בלודז', שתי חברות מ"השומר הצעיר", שני בחורים מהגטו המרכזי ואני, נצא לצד הארי לרחוב אוגרודובה 29, שטח הגטו לשעבר שיושב על ידי פולנים אחרי האקציה הראשונה. בכתובת הזו פעל בית חרושת

ותחתיו נמצא בונקר שבנה סטפן גראייק,¹⁰ בתקווה שחלק מהלוחמים שיישארו בחיים יעברו דרך תעלות הביוב לבונקר ומשם יעבירו אותם לפרטיזנים שביערות. אז נאמר לנו: אנחנו צריכים שמישהו יישאר בחיים לספר מה היה פה, מה עשינו ומה לא עשינו. וכך, היה עלינו להמתין במרתף שהוכן לשם כך ללוחמים שיישארו בחיים אחרי הקרב. עוד הלכה אתנו לונקה קוז'ברודסקה, הקשרית של יצחק, אישה יפיפייה ויוצאת דופן, בתו של פרופסור קוז'ברודסקי, מחנך ומורה לעברית. היא עצמה דיברה שמונה שפות ובעלת מראה ארי מובהק: אף סולד, עיניים תכולות ושיער בהיר, אותו קלעה על ראשה כמנהג הפולניות או הגרמניות. הצטרפו אלינו גם בני משפחתו של סטפן גראייק. החיסול הסופי של הגטו אכן החל ב-19 באפריל, ערב פסח תש"ג. על אותם ימים ועל המרד העיקש שניהלו היהודים הלוחמים נכתב רבות ואני מבקשת לספר את שהתרחש מנקודת מבטי.

בדרך לגיהנום

משהו השתבש; ביום בו עמדנו לעזוב את המרתף הגיעו אליו במקום חברינו אנשי האס. אס. אז התברר ששני לוחמים שהיו בדרכם אלינו, אחד מהם פצוע, פגשו בפולנים שעבדו בבית החרושת. אלו שאלו לאן פניו, ולאחר שאמר להם, הסגירו אותנו לגרמנים. יצאתי לחצר וראיתי מקרוב את הרוצחים אשר עמדו הכן עם רוביהם לירות בנו. מיד ניתנה הפקודה לעמוד עם הפנים לקיר. בהסתובבי לקיר זרקתי מבט לאחד הרוצחים ורציתי לירוק בפניו, אך בו ברגע שמעתי קול קורא: "מנין לכם הנשק? גם אתם מהכנופיה ההיא, לכו אחריי!"

הובלנו תחת משמר לכלא. אחד מאתנו, שוורץ, לוחם ה"בונד", היה פצוע והחזיק בשני כיסיו שני אקדחים גרמניים. ידענו שבכלא יערכו חיפוש בכלינו, אז החלטנו שהוא חייב לברוח והוא אכן הצליח. למעשה, גם אנחנו יכולנו לברוח, אך היה לנו חשוב יותר חיי לוחם אחד שיצליח לצאת מהגטו מאשר חיינו. רק בהגיענו לכלא הסתבר לגרמנים שאחד מאתנו חסר. הם אמרו לנו שאם נגלה להיכן ברח הלוחם הם ישחררו אותנו. ענינו פה אחד שאיננו יודעים. הכניסו אותנו אחד אחד לחדר, הפשיטו אותנו, הכו קצת ודרשו שנגלה להם מאיפה לקחנו נשק ולהיכן ברח הלוחם הפצוע בידו. כמוכן שלא ענינו לשאלותיהם

¹⁰ סטפן גראייק היה מלוחמי מרד גטו ורשה. לאחר המלחמה היה ממייסדי ועד הבריחה בלובלין. ממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות ופעיל ציבורי. כתב שלושה ספרים על המרד ועל השנים שלאחריו. הקים את המרכז היהודי העולמי ללימוד וחקר יהדות פולין באוניברסיטת תל אביב.

והם הפרידו אותנו מהגברים ואפשר רק לתאר מה עלה בגורלם. כעבור שלושה ימים נוראים של מכות שלוש פעמים ביום, רעב וצמא, כשכל אחד ואחת מאתנו מייחל למותו, הובלנו לאומִשְׁלֶגְפֶלֶץ.¹¹ שם עמד בניין בן חמש קומות, אליו הובאו כל הנשלחים. את התמונה באומִשְׁלֶגְפֶלֶץ לא אשכח כל חיי; עמדו שם גרמנים עם פנים חייתיים של רוצחים, בידיהם פרגולים, והם קראו בנפרד לכל אחד אליהם. כל אישה הרה הם דקרו בכידון הרובה בבטנה מספר פעמים, סובבו את הכידון, נעמדו על הבטן, הוציאו את הוולד ברגליו וקרעו אותו לשניים. לצעירות חתכו את החזה בסכין. גברים נורו במקום. את צחוקם של הרוצחים ואת בכיים של הילדים היה מזעזע לשמוע. כאשר הגיע תורנו אמר הגרמני אשר מצא אצלנו את הנשק במרתף: "הם הולכים למעלה, הם נפרדים." התמונות שראינו "למעלה" היו נוראות; נשים, גברים חצי משוגעים, צועקים, צוחקים, בוכים, שרים. בית משוגעים. וכבר נשמע קול שהכריז כי הקרונות כבר כאן, להתכונן לרדת. הבחורות מ"השומר הצעיר", שידעו שהבחורים נפלו בקרב, החליטו לקפוץ מהקומה הרביעית. הן נפרדו מאתנו ואמרו שאם נישאר בחיים ונפגוש את יצחק או צביה, נגיד להם שהמילים האחרונות שלהן היו יצחק וצביה, ושהן קפצו מהקומה הרביעית. מיד שמענו שתי יריות שקיפדו חייהם של שני צעירים יפים. אני לא רציתי לקפוץ. "אבל מאשקה, קיבלנו הנחיות", אמרה לי אחת הבנות, לימים חברת קיבוץ שפיים. "אתן יכולות לעשות מה שאתן רוצות, אני לא קופצת," עניתי. אולי משום שהאמנתי שאם יצחק וצביה חיים, גם אני מוכרחה לרצות לחיות. הבנות שמעו בקולי ולא קפצו. אני מוכרחה להודות שהייתי אז קצת משוגעת. במקום לבכות, צחקתי. צחקתי בקול.

לאחר דקות אחדות התחלנו לרדת לקרונות. משני הצדדים עמדו גרמנים ואוקראינים עם מקלות בידיהם, הכו על ראשינו כמו משוגעים, הדוחק והצעקות היו נוראים. אמרו שהרכבת לטרבלינקה. ידענו מה פירוש הדבר ולא היו לנו אשליות. נכנסתי לקרון יחד עם חברתי שרה. בכל קרון היו 120 איש. החלטנו לקפוץ, אך הדבר היה בלתי אפשרי. על יד הצוהר עמד שוטר יהודי ולא נתן לאיש לגשת. אנטק, צביה ואנילביץ' הכינו מראש את כל הלוחמים לכך, שאם עולים לרכבות יש לנסות לברוח.

התמונות בקרון היו איומות. אחרי נסיעה של שלושה ימים ללא אוויר, ללא אוכל, ללא מים, החלו התאבדויות. אבות חנקו את ילדיהם, אותם הצליחו להכניס לקרון, בכדי שלא לראות בסבלם. אימהות חתכו את עורקי ילדיהם וגרונותיהם ואחרי זה איבדו את עצמן

11 אומִשְׁלֶגְפֶלֶץ - כיכר השילוחים, ממנה כבר לא הייתה דרך חזרה. מדובר ברחבה בגבולו הצפוני של הגטו, ברחוב סטאבקי, בין בית החולים היהודי לבין מפקדת הגסטאפו, אשר קישרה בין הגטו לבין החלק הפולני של העיר ורשה עד סוף המלחמה.

לדעת. כל הקרון הפך נהר של דם חפים מפשע. החלה ההתלבטות האם לבלוע את כמוסת הרעל, אך משהו בתוכי לחש לי: חכי, האמיני בחיים.

מיידאנק

שרה ואני ישבנו חבוקות בפינת הקרון ביודענו שבעוד יום נצטרך גם אנו, השריד האחרון של משפחתנו המפוארת, להיפרד לנצח. רק בקשה אחת הייתה בלבנו, שצביה תצליח לעבור לצד הארי, תפגוש את יצחק, והרועים הגדולים של התנועה החלוצית הגדולה בפולין יישארו בחיים. אחרי המלחמה תתעורר שוב התנועה לחיים ותכין צעירים לחיים הוגנים בקיבוץ בארץ ישראל, דבר שרוב חברינו לא זכו לכך וגם אנחנו כנראה לא נזכה. בכי מר פרץ מלבנו.

לפתע נשמעה צעקה: הקרונות לא נוסעים לטרבלינקה אלא ללובלין (מיידאנק). אמרתי לשרה: "התחזקי, שרה, אנחנו נחיה. אם אנו לא בטרבלינקה, אנחנו נחיה." על פי השמועות שרווחו בגטו, מיידאנק היה מחנה עבודה, אך לא ידענו כי בספטמבר 1943 נוספו אליו תאי גזים וקרמטוריום גדול. לאחר נסיעה של כרבע שעה עצרה הרכבת בשער מחנה ההשמדה הגדול מיידאנק.

האוקראינים פתחו את הקרונות, ומהקרון שלנו שאלו נכנסו מאה ועשרים איש, יצאו שלושים אנשים חיוורים, מתים-מהלכים. שוב ראינו את פני הרוצחים עם הפרגולים בידיהם. ראיתי כי מתרחשת סלקציה, האחד לימין, זאת אומרת לחיים, והאחר לשמאל. גברים לחוד ונשים לחוד. האוקראיני רצה להפריד אותי משרה ולקח אותה לשמאל, כלומר, לשריפה. התחלתי לבכות; הרי היא עדיין צעירה (רק שנתיים מבוגרת ממני). הוא סירב לשמוע, אך אני המשכתי להתחנן ללא הפסקה. אינני יודעת מה הניע אותו, אך בתנועת יד כמו רוצה להיפטר מאתנו קרא: "שתלך איתך, יהודייה ארורה!"

נכנסנו למקלחת ותחת מטר של מכות התפשטנו. חיטטו לנו בשערות, שמא הסתרנו כסף או זהב. התרחצנו, יותר תחת מכות מאשר מתחת למים, הלבישו אותנו בסמרטוטים והכניסו אותנו למחנה. בדרך פגשנו את אחותו וגיסתו של סטפן גראייק. כאשר נכנסנו למחנה ראינו נגד עינינו צריפים גדולים (באראקים) וגדר תיל מחושמלת מסביב. הדבר הפחיד אותנו ושאלנו את עצמנו למה, בשביל מה. הכניסו אותנו לצריף גדול וריק, עייפות עד מות נשכבנו על הרצפה.

כעבור זמן מה קמנו, הבטנו סביבנו והנה שתי אחיותינו מהתנועה; האחת, הדסה זלוטניצקה שהייתה בגטו הגדול המרכזי, והשנייה שושנקה ג'נדפ, אשר בזמן הגירוש

הראשון נפלה לידי של הרוצח הגרמני. חשבנו אותן כבר מזמן למתות. הנה מצאנו עוד שתי אחיות ממשפחתנו הגדולה והמפוארת.

כאן החל פרק חדש; עבודה יומיומית מפרכת תחת מכות, שעות ארוכות בקור וברעב, ושביב תקווה להישאר בחיים. כל כך רצינו לחיות, דווקא בימים נוראים וקשים אלה. הדבר אשר חיזק אותנו הייתה המחשבה שיצחק וצביה חיים. מפעם לפעם ניגשה אלינו צעירה בשם אניה גז'נדה והביאה לנו קצת לחם. היינו בטוחות שהיא גויה, עד שיום אחד נתנה בידי פתק ובו כתבה שהיא מבקשת שניפגש בערב באחד הצריפים הנטושים. בפגישתנו התברר לנו שהיא יהודייה (לימים שושנה קליגר, חברת קיבוץ רמת הכובש), והיא אמרה לנו: "הביטו, בנות, בקרוב מאוד ייצא טרנספורט נשים למחנה אושוויץ-בירקנאו ואני מציעה לכן לעלות עליו. כל היהודים שנשארו במיידאנק יושמדו בקרוב."

באותו שבוע הגיע למיידאנק ממחנה אושוויץ משלוח של ילדים מיוון וחולים. לא התעצלתי והלכתי אליהם, דיברתי אתם עברית. כאשר ראיתי מספרים על ידיהם, שאלתי אותם מה פשרם והסבירו לי שלכל אסיר באושוויץ יש מספר. ממספרים לא רק יהודים, המחנה הוא בינלאומי. התעניינתי אם זה כאב, ובעיניים עצובות ענו שזאת דקירת מחט בלבד. מיד הבנתי שאושוויץ הוא אידיאל בשבילי, אבל כשהמשכתי לשאול על המחנה עיניהם מלאו דמעות והם תיארו עבודה קשה ביותר, משש בבוקר עד שמונה בערב בהשגחת נשים גרמניות עם כלבים שקורעים לגזרים את אלה שאינם יכולים עוד. הייאוש כל כך גדול שנשים צעירות ובריאות הולכות מרצונן החופשי למשרפות, רק לא לשאת יותר את הרעב, הקור והסבל.

נפרדו בכי. הייתי מבולבלת. בבוקר המחרת הודיע לפתע הלאגר-אלטסטר (מפקד המחנה), אשר הסתובב תמיד עם מקל והיה מכה כל אחד ללא סיבה, שאלפיים נשים יהודיות צריכות לעבור לאושוויץ. באות בחשבון רק נשים בריאות וללא פגע בגופן. במשך יומיים הצלחנו לחמוק מהטרנספורט, רצנו מצריף לצריף תוך קבלת מכות ללא הרף. ביום השלישי החלטנו, יחד עם אחותו וגיסתו של שלום גראייק, שאיננו יכולות יותר להמשיך בחיי כלב כאלה, לא חשוב היכן נהיה, אבל מכאן צריך לצאת. לא היה לנו כוח יותר לברוח מצריף לצריף תחת מטר של מכות. חודש ימים היינו במיידאנק, אולי באושוויץ בכל זאת יהיה אחרת.

חיכינו בחוסר סבלנות לבואה של אניה גז'נדה ואמרנו לה שהחלטנו לצאת במשלוח לאושוויץ. בערב האחרון היינו ארבעתנו יחד, נזכרנו בימים הטובים ובחברינו הטובים שנפלו כגיבורים במלחמה בפאשיזם. למחרת בבוקר התייצבנו בפני הוועדה. בשלוש אחר הצהריים הלכנו לקרונות. נפרדנו מאניה. מילותיה האחרונות לנו היו: "בחורות, מי

מאתנו שתישאר בחיים תספר ליצחק ולצביה שאפילו במיידאנק לא שכחנו מי אנחנו. היינו גאות ונמות גאות. אם ניאלץ, כפי שנאה לחלוצים לעשות, לפחות נירק לגרמני בפניו לפני מותנו. נפרדו במחשבה שזו פרידה לנצח והלכנו לקרונות בלבבות מלאים כאב ובדידות.

בכניסתנו לקרון קיבלה כל אחת חצי כיכר לחם וחתיתת נקניק. הדבר רומם קמעה את רוחנו ונטע שביב תקווה שאולי בכל זאת נישאר בחיים. חשבנו: אולי דווקא לי יש סיבה לחיות, הרי גם יצחק וצביה חיים. בכל קרון היו ארבעים נשים, גן עדן, אפשר היה לשכב, איש לא בעט בך. כאשר הרכבת זזה פרצה מאתנו שירה; שירים של משוררנו יצחק כצנלסון: "דלתי נעולה", "יד ענוגה", שירים שהזכירו לנו את חברינו, את עברנו היפה אשר לא ישוב לעולם. גמרנו בבכי ובלבנו, כמו תמיד, שמותיהם של יצחק וצביה.

אושויץ

אחרי שלושה ימי נסיעה, ב-12.3.43, הגענו בשש בבוקר לאושויץ. ירדנו מהקרון, הסתדרנו בחמישיות ולא ידענו לאן הולכים. ראינו צריפים גדולים ושחורים, שקענו בבוץ עד צוואר. על יד כל צריף עמדו, מסודרות בחמישיות, נשים ללא שערות ולבושות בלויים. נדרשנו להיכנס לפי סדר האלף בי"ת. שאלנו מדוע, ואין עונה. הייתי בין הראשונות. בכניסתי לצריף ראיתי מאחורי שולחן עץ גרמני יושב ותפוח עץ אדמוני וגדול בידיו. בלעתי את הרוק. הוא שאל לשמי ולא ענית. אחרי הפעם השנייה שלא נענה התרגז וצעק, "חזירה יהודייה, מה את חושבת לך?" לא ענית, אך מישהי שעמדה מאחוריי לחשה בידיש: "אל תעשי חכמות, ילדה, את עוד לא יודעת איפה את נמצאת."

לאחר שסיימתי עם הפורמליות נשלחתי לשולחן שני, גם מאחוריו ישב רוצח והורה לי להושיט יד. שאלתי למה. לידו עמדה יהודייה שאמרה לי לא לדבר הרבה. היא נטלה את זרועי והנה אני מבחינה שבידה יש מחט והיא מתכוונת להתחיל לקעקע מספר על זרועי. קרעתי את ידי מידה וזעקתי: "אינני רוצה. תעשו בי כרצונכם." מיד קיבלתי סטירה מהגרמני עד שחשכו עיניי. היהודייה לא אמרה דבר, לקחה את ידי בשנית וקעקעה בה את המספר 46835.

יצאתי מהצריף עם ארבע בנות נוספות. לא שאלנו לאן פנינו, שמא נחטוף מכות, רק הלכנו לכיוון בו נמצאו נשים נוספות. הגענו למבנה מלבנים וארובה גבוהה. לא יכולתי להתאפק ושאלתי אם זה הקרמטוריום. "לא, ילדים," ענתה לי המלווה שלנו, "אלה שקיבלו מספרים אינם הולכים למשרפות, זאת המקלחת." נכנסנו למקלחת ולכל אורכו של

הפרוודור היו מפוזרים בגדים. על יד הבגדים עמדו נשים גרמניות אשר אמרו לנו להתפשט וללכת הלאה לספרית אשר סיפרה אותנו והובילה אותנו למקלחת. התרחצנו תחת מכות מאישה גרמנייה שנראתה כמו קופה, ומשם גירשו אותנו בצעקות לצריף קר. בצריף חילקו לנו סמרטוטים להתלבש בהם. קיבלתי חולצת גבר מלוכלכת, מכנסיים קרועים וז'קט. עוד לא הספקתי להתלבש וכבר גורשתי החוצה. בעמדי בחוץ, רעבה ורועדת מקור, התחלתי לחפש את שרה והדסה. לא ראיתי אותן. התחלתי לצעוק, "שרה, הדסה!" כשהן ענו לי התברר שאנו עומדות זו לצד זו. נראינו איום ונורא ולא היכרנו אישה את רעותה. במשך יום שלם וחצי לילה עמדנו שם רעבות, רועדות מקור, חבוקות זו בזו, מבלי לדעת מה הדבר הבא. ואז הגיעה אישה עם סרט על זרועה ואמרה לנו בגרמנית: "מהיום אני הבלוק-אלטסטה (ראש הצריף) שלכן, אתן חייבות להיות שקטות ולעבוד היטב." לפקודתה, הלכנו אחריה. הבנתי שהכול מתנהל לפי פקודות, ואין לשאול שאלות.

בירקנאו

צעדנו בבוץ העמוק למעלה מחצי שעה עד שעצרנו על יד הצריף. בכניסה ישבה אישה לא צעירה במכנסיים, דיברה פולנית ועל חולצתה משולש אדום ומספר 1862. נזכרתי שזהו מחנה בינלאומי. מיד שמעתי נאום בפולנית: "מהיום אני השטובה-אלטסטה (שרת הבלוק, אחראית משמעת) שלכן. אני רוצה שתהיו שקטות, לא להכביד בעבודה, כאן כולנו שוות, כולנו תחת שוט אחד שרוצה להשמיד אותנו. אנחנו צריכות לעזור אחת לרעותה, ולהאמין שעוד נזכה לצאת מכאן. הצריף הוא צריף הסגר, כאן תהיו שלושה שבועות. אסור לכן לצאת ממנו. לכל מקום תלכו בקבוצה, וכעת להיכנס בחמישיות פנימה!" אחרי דחיפות רבות נכנסתי לצריף. היו בו דרגשים (פאריצות) גדולים, שחורים וחשוכים. עשר עד שלוש-עשרה נשים בכל דרגש. היינו עייפות מכל היום, רעבות כמו זאבים, קפואות, וכולנו נרדמנו מיד.

בסביבות השעה ארבע לפנות בוקר הייתה השכמה. גירשו אותנו במכות החוצה. שאלו מי צריכה לשירותים, והלכנו בקבוצות של עשרים נשים. חזרנו וקיבלנו מכות מאישה גרמניה שצעקה: "יהודים מלוכלכים". סידרו אותנו על יד הצריף בחמישיות וציוו עלינו לעמוד בשקט ולא לזוז. על כל תנועת ראש קיבלנו סטירה מהשטובה-דינסט (אחראית הצריף) היהודייה. ככה עמדנו עד השעה שש. בשש הגיעה הבלוק-אלטסטה נעולה במגפיים טובים ויפים, לבושה חם, ושאלה: "איך ישנתם?" אין תשובה. הדבר הרגז אותה, שהבלוק-אלטסטה שואלת ואיש אינו עונה לה. היא אמרה בסלובקית: "אני אעזור לכם,

חזירים פולנים." זו הייתה המילה הטובה הראשונה ששמענו מהבלוק-אלטסטה היהודייה. בשעה שבע הגיעה משגיחה גרמנייה וספרה אותנו כמו בהמות. המספר התאים. המפקד במחנה הסתיים. נשארנו לעמוד כעונש על העלבון שעלבנו בבלוק-אלטסטה. בשעה עשר היא הופיעה עם נאום חדש: "אם עוד פעם תעזו לא לענות על שאלתי, תעמדו שעה שלמה על הברכיים, ועכשיו להיכנס לצריף." מיד התחילו הדחיפות, מקלות התעופפו על הראשים. את המכות קיבלו, כמובן, דווקא השקטות והחפות ביותר. לא שכבנו אף לא שעה אחת, והנה צעקה: לצאת מהצריף להביא צהריים. ביציאה מהצריף התחיל מצוד: השטובה-דינסט התחילה לצוד נשים שיביאו את ארוחת הצהריים. כולן הסתתרו, נשאר רק כמה נשים חלשות, שקטות, שעוד לא הכירו את החיים במחנה. מסודרות בחמישיות הן הלכו למטבח. שתי חברותיי ואני היינו ביניהן. גם לזה נדרש מזל, המטבח היה קרוב לצריף שלנו. ארבע נשים ביחד סחבנו דוד כבד מאוד, כשלידנו הולכת השטובה-דינסט היהודייה עם מקל ומכה בנו בכל פעם שעצרנו לנוח. בהביאנו את האוכל, שבורות ועייפות, נצטוונו לעמוד בשורה. לאלפיים האסירות זרקה השטובה-דינסט כאלף קערות באוויר. החלה קטטת אימים בין הנשים, האחת רצתה לקחת בכוח קערה מהשנייה. תמונות נוראות. הדברים הגיעו לידי כך שאפילו המכות מהשטובה-דינסט לא הצליחו להרגיע את הקטטה. אוכל קיבלו, כמובן, רק אלה שברשותן קערה. השאר לא קיבלו. בין האומללות הייתי גם אני. במקום ארוחת צהריים שהייתה מורכבת מחצי ליטר מים עם לפת, קיבלנו מכות במקלות ופרגולים. מוכות ורעבות שאלנו אישה את רעותה מדוע זה מגיע לנו, מדוע לא הושמדנו עם חברינו. הסתובבנו רעבות בחוץ עד השעה ארבע כשמענו את צלצול הפעמון הקורא למפקד. הסתדרנו בחמישיות וראינו את ארגזי הלחם. כבר היינו מוכנות להתנפל על הלחם, אלא שהבלוק-אלטסטה ירדה לסוף מחשבתנו ואמרה שכל אחת תקבל את מנתה. בלענו באחת את מנת הלחם בת המאתיים גרם, וידענו ששוב נקבל אוכל רק למחרת. בסופו של דבר, בשמונה בערב נכנסנו לצריף ועלינו לדרגש מאושרות, אך כאשר נזכרנו שגם מחר מחכה לנו יום כזה, ביקשנו את מותנו. אלא שכאשר מייחלים למות, דווקא אז, להכעיס, המוות איננו בא. היו בינינו נשים גיבורות אשר היו מסוגלות להתאבד, הן הלכו לגדר התיל החשמלית ומתו בתוך דקה והיו חופשיות מכל הסבל.

ובכל זאת, לפתע הופיעה קרן אור. לצריף נכנסה אישה תמירה ויפה שעל שרוול מעילה סרט. בהתקרבה הבחנתי במספר על ידה. אמרו שהיא אחות שבאה לביקורת. פניה נראו כה מוכרות ולא יכולתי לזכור מהיכן. אולי אני סתם מדמיינת לעצמי, חשבתי ועצמתי את עיניי, אולי כך אזכר, אך כלום לא עלה במוחי. שבוע לאחר מכן היא הגיעה שוב והחלטתי לערוך בדיקה קטנה. בהיכנסה לחדר בו נמצאתי התחלתי לשיר בשקט "בהרים כבר השמש

מלהטת ובעמק עוד נוצץ הטל." היא נעצרה לרגע במקומה, פניה האדימו והחווירו ועיניה מלאו דמעות. באותו רגע נזכרתי ואמרתי לעצמי, מאשקה, קלעת למטרה. זו הייתה בלה חזן, או ברנקה לימנובסקה-ברוניסלבה,¹² בשמה הארי. התרגשות רבה אחזה בנו. היא חיפשה הזדמנויות לפגוש אותי והפגישות המעטות הללו נסכו בי כוח.

קומנדו 105

חלפו שבועיים נוראים ואיומים, ימי מחסור וסבל. יום אחד הודיעה הבלוק-אלטסטה שבשעה שתים-עשרה תגיע הלאגר-פיררין (מנהלת המחנה) שתבחר מתוכנו קבוצה לעבודה. באחת-עשרה וחצי כבר עמדנו מסודרות והמתנו. בשתים-עשרה בדיוק הופיעה הלאגר-פיררין, את הרצחנות ראו על פניה. היו לה שיני כלב. היא פנתה אלינו בדברים: "יהודים אלה הרוצים לעבוד, לאלה לא קורה כלום אצלנו, הם מקבלים אוכל ולבוש. אך אלה אשר ממאנים, נשרפים. אין אצלנו פרזיטים." הבטחנו לה שאנו רוצות לעבוד.

חילקו אותנו לשתי קבוצות, קומנדו 103 וקומנדו 105. אני ושתי חברותיי היינו בקבוצה 105, קבוצה לא רעה. עבדנו בחציר, והקאפו (אסירה אחראית, ראש פלוגת העבודה) הייתה טובה למדי. לאחר כמה ימים החלו לרדת גשמים שהפריעו לעבודה. נשארנו שוב ללא עבודה. קומנדו 103 קיבלה פעמיים בשבוע תוספת של חצי כיכר לחם וחתיתת נקניק. החלטנו לצאת לעבודה עם קבוצת הקומנדו השנייה והצלחנו. בעבודה העברנו חול באלונקות, שמורות על ידי נשים גרמניות עם כלבים. הן היו אסירות בעלות משולשים ירוקים ושחורים; הירוק היה סימן לפושעת פלילית והשחור סימן היכר לזונות. הן שיסו את הכלבים באלה שלא מצאו חן בעיניהן, והמסכנות נקרעו לגזרים. מאז יש בי פחד נוראי מכלבים. אחרי שחזרתי מהעבודה בחיים, החלטתי לא ללכת יותר. אחרי כל מסדר נעמדתי על יד קומנדו 105, אשר לרוב לא יצאה לעבודה.

לאחר כמה שעות עבודה במחנה עצמו, הצלחנו, חברותיי ואני, לברוח ל"וויע". היה זה מגרש מגודר בו רוכזו אלה שלא עבדו. פעם אחת, בהיותנו שם חבוקות אחת בשנייה, רעבות וקפואות, נזכרנו במשפחתנו הגדולה והיפה ושאלנו: האם מישהו מהחברים נשאר בחיים? האם מי מהם הצליח לצאת מהגטו? וכל אחת מאתנו חשבה: יצחק וצביה ודאי חיים, הם חייבים להישאר בחיים. ככה ישבנו, עצובות, בודדות, והנה ניגשו אלינו שתי בחורות.

12 מדובר בחברת קיבוץ דור, קשרית שנתפסה בידי הגסטאפו במעבר גבול, הושמה בכלא פאביק בוורשה, שם פגשה את לונקה והן הועברו יחד ב-1942, ביחד עם אסירות פולניות, לאושוויץ-בירקנאו. לאחר המלחמה היא נישאה לעיתונאי חיים יערי.

ושיה (רבקה ליבסקינד-קופר) ורייז'יה קלינגברג, חברות מתנועת אי"ל בקרקוב. ושיה, בלונדינית יפה, שאלה אותנו: "אתן מוורשה?" ענינו: "כן". היא שאלה אם אפשר לדעת מי אנו מוורשה, ושלושתנו ענינו בגאווה: "אנו חלוצות!" סיפרנו את קורותינו, לפני המלחמה היינו בקיבוץ בורוכוב, משם עברנו לוורשה לבית ברחוב דז'לנה 34. בעשרה באפריל, כאשר קבוצות הלחימה היו מאורגנות היטב, קיבלנו פקודה מיצחק צ. וצביה ל. לצאת לצד הארי וכך נותקנו מכל המשפחה, הופרדנו מבלי לדעת מה קרה להם. פרצנו בבכי מר בהזכירנו את השמות הקדושים, יצחק וצביה. ושיה התחילה לנשק אותנו ואמרה: "ילדים, היו חזקות, יצחק וצביה חיים יחד עם עוד קבוצת חברים." שוב פרצנו בבכי יחד עמה, הפעם מאושר, עד כדי כך שאנשים התחילו להסתכל עלינו. כאשר נרגענו קצת היא שאלה אותנו אם אנחנו מכירות את חווקה פולמן,¹³ ועדכנה שחווקה נמצאת במחנה אושוויץ, חמישה קילומטרים מהמחנה שלנו, ותגיע אלינו ביום ראשון. "לעתים היא מקבלת מכתבים מיצחק וצביה," סיפרה, ולא היה גבול לשמחתנו. מיד שאלנו אותה אם היא מכירה את קריסיה קוסובסקה (לונקה קוויברודסקה)¹⁴ ואת ברונקה לימנובסקה (בלה חזן). "לונקה מתה מדיוזנטריה ומילותיה האחרונות היו יצחק וצביה," אמרה, "ובאשר לבלה, איני יודעת דבר." הבשורה על מותה של לונקה השפיעה עלינו מאוד. ידענו כי איבדנו אחות נוספת ממשפחתנו.

באוגוסט 1943 (היום המדויק אינו זכור לי) נפגשנו לראשונה עם חווקה פולמן. היא כונתה אצלנו אמה מרטיניאק. נפגשנו מאחורי צריף שאיש לא יראה אותנו. לא דיברנו. הבטנו אישה באחותה ורק בכינו. אחרי שבכינו כמחצית השעה, חווקה אמרה לנו: "ילדים, התחזקו, יצחק וצביה חיים." התנשקנו והיא הלכה. מאותו המפגש החלו ימים של תקווה ואמונה. ואכן, שבוע לאחר מכן נפגשנו שוב עם חווקה, שהביאה מכתב מיצחק. בקוראנו את המכתב נשקנו כל מילה והרטבנו אותו בדמעות. חווקה סיפרה לנו שלונקה מתה ומילותיה האחרונות היו יצחק וצביה. היא התעניינה בעבודה שלנו ושאלה בבכי מה היא יכולה לעשות למעננו. ענינו לה שעכשיו טוב לנו ואיננו זקוקות לכלום. התנשקנו, חווקה השאירה לנו חבילת אוכל ועזבה. שוב נשארנו בודדות, עזובות. כל תפוח, חתיכת לחם וראש בצל שהיו בחבילה כיסינו בדמעות ובנשיקות, מתוך מחשבה שמא יצחק וצביה שולחים לנו את החבילה כאשר הם עצמם רעבים. כעבור מספר ימים קיבלנו מכתב מחווקה, שמישהי

13 חווקה פולמן רבן הייתה חברה בתנועת "דרור", מחברי אי"ל, ושימשה כקשרית. ב-1943 נשלחה לאושוויץ-בירקנאו וסומנה כאסירה פוליטית. ממקימי קיבוץ לוחמי הגטאות.

14 לונקה היפהפייה ובעלת המראה הארי דיברה שמונה שפות והייתה הקשרית של יצחק צוקרמן. נתפסה והועברה לאושוויץ ועבדה כמתורגמנית במשרדי האס.אס. נדבקה בטיפוס ובמחלות נוספות ונפטרה ב-13 במרץ 1943. לבלה חזן, שטיפלה בה בעת מחלתה וגסיסתה, השאירה את צוואתה: "עליך להמשיך, עליך לספר." לונקה קוויברודסקה הייתה בתו של פרופסור קוויברודסקה, מחנך ומורה לעברית.

העבירה לנו, בו היא מודיעה לנו שביום א' הבא לא תבוא. חווקה כתבה שחלתה במלריה, אך שלא נבהל. עוד כתבה שקיבלה מכתב מיצחק וצביה מוורשה וכמה היו מאושרים לו ידעו שהיא מתחלקת עם חברותיה באוכל שהם שולחים לה.

כך עברו עלינו שבועיים נוספים של עבודה קשה. בוקר אחד הודיעה לנו הבלוק-אלטסטטה שהיום יבואו לבחור נשים לעבוד במטויה. חיכינו בחוסר סבלנות ובתקווה שיבחרו בנו. בשעה שתים-עשרה עמדנו כולנו מסודרות בחמישיות. הגיע קצין וביקש מהבלוק-אלטסטטה לרשום את המספרים של הבנות שמצאו חן בעיניו. הוא בחר חמש-מאות נשים, וחברותיי ואני ביניהן. אחרי המסדר רצנו לחברות מקרקוב לבשר להן על אושרנו. למחרת ריכזו אותנו בצריף, הובילו אותנו למקלחת, הלבישו לנו סמרטוטים אחרים, נקיים יותר, והלכנו לעבודה.

המטויה הייתה רחוקה מאוד מהמחנה. לאחר שעה הליכה הגענו. הקאפו, אסירה גרמנייה, חילקה אותנו לקבוצות ולקחה אותנו לצריף. ראינו לפנינו חדרים, שולחנות, ספסלים ותהינו אם אנו חולמות או זו מציאות. מיד החל החשש להציק לנו, האם נדע את העבודה, הרי אין לנו מושג. התיישבנו ליד השולחן, הקאפו נתנה לנו חבלים ואמרה לשזור צמות. היינו מאושרות. הכול בסדר גמור. כל אחת שאלה את עצמה כמה זמן האושר הזה יימשך.

בשעה שתים-עשרה הפסקת צהריים. הפסקנו את העבודה. הקאפו סידרה אותנו בתור. ניגשנו בניחותא אל הסיר וכל אחת קיבלה את מנתה בכלי. אכלנו בשקט. פתאום נשמעו צעקות. מצדו השני של המחנה הובילו אנשים בריאים, נשים, גברים וילדים, למשרפות. אנשים צעקו, זקנים אמרו תהילים ובכו. רצינו לצעוק להם: "אל תלכו כצאן לטבח, תרימו אבן ותזרקו אותנו בראש גרמני, הרי זה לכם כבר אותו הדבר". חזרנו בראשים שחוחים לעבודה, במחשבה שגם לנו מחכה סוף דומה. החלטנו, מה שלא יהיה, לפני מותנו לפחות נירק לגרמני בפרצוף.

העבודה נמשכה עד השעה שש, נעמדנו בחמישיות והלכנו בחזרה למחנה. על יד השער ספרו אותנו, שמא חסרה אחת, וציוו עלינו להוריד את הנעליים. הלאגר-פירר נאמה: "במה תלכו בשלג אם עכשיו אתן הולכות בנעליים, עם ארור?" ואכן, החלו ימים אימים. רוחות, גשמים, מסדרים של שעות והרבה ספקות. כל יום היו יותר ויותר חולות, אך אף אחת לא רצתה ללכת לבית החולים מתוך ידיעה שמשם לא תחזור. רצה הגורל וגם אני חליתי. קיבלתי חום, כאבי ראש עזים, לא יכולתי לעמוד על הרגליים. ביקשתי מהבלוק-אלטסטטה שתשאיר אותי בצריף כי ידעתי מה מחכה לי בצריף 25, בלוק המוות, אליו הלכו אלה שמאסו בחייהן והתייצבו שם מרצונן חולות, נגועות בגרדת, כאלה שעל עבירה קלה ביותר

נגררו בידי הממונה על הבלוק או החדר והובלו לבלוק 25, בלוק המשלוחים. פעמיים-שלוש בשבוע יצא משם משלוח אל המשרפה.¹⁵ אמרתי לחברותי, "בנות, אני הולכת לעבוד ברוויר (בית חולים). לפני שייקחו אותי לקרמטוריום, לפחות אישן קצת."

בבית החולים

כאשר הגעתי לבית החולים פגשתי את רייז'יה. היא פרצה בבכי כאשר ראתה איך אני נראית, לקחה אותי בידי והכניסה אותי לרופאה יהודייה, סלובקית הגונה שבדקה אותי. מזל שהיה לי רק 38 מעלות חום, כי אם היה 40 מעלות לא היו מקבלים אותי. רייז'יה ביקשה מהרופאה שתשלח אותי לצריף שלה, והיא הסכימה. התרגשותי גברה כשפגשתי שם שתי בנות שהיו איתי בגטו ורשה. הן הסתכלו זו על זו ואחת שאלה בעברית: "את מאשקה?" "כן", עניתי, "ואת בושקה?" (כיום חברת קיבוץ דגניה ב'). שתיהן עבדו בלייכן קומנדו (חברה קדישא), עבודה איומה. הן היו מרימות את גוויות הנשים על אלונקות ושולחות אותן לקרמטוריום. הלכנו לצריף, הן רחצו אותי והלבישו לי כותונת נקייה. שכבתי על הדרגש של רייז'יה ונרדמתי מיד. גם וושיה הייתה שם.¹⁶

ישנתי כנראה יממה שלמה והתעוררתי לקול צעקה. נבהלתי שכבר החלו במפקד. רייז'יה הרגיעה אותי שבבית החולים סופרים את החולים על דרגשיהם. למחרת הלכתי לצריף, שם שכבו בכל דרגש גדול ושחור בחורות, לעתים יפות, חצי מתות. בדרגש אחר שכבו חמישה ילדים צעירים מיוון, ארבעה כבר היו חצי מתים. בלילה הם מתו. נשמות טהורות שמתו מוות טבעי, לא נשרפו חיים. בבוקר זרקו אותם החוצה עם עוד מתים רבים. בערב הטילו אותם על מכונית ונסעו איתם למשרפה. חיכיתי בחוסר סבלנות שהלילה ייגמר. מחר הרי יום א', אפגוש את שרה והדסה, אולי גם חווקה תבוא. התפללתי בלבי שהצריף לא יהיה בהסגר עד שנעצמו עיניי. בבוקר אחרי הספירה ביקשתי מהבלוק-אלטסטה שתרשה לי לצאת מהצריף. הרשות ניתנה לי. אחרי מספר דקות המתנה ראיתי את חברותיי. בכינו, התנשקנו, כבר יומיים לא התראינו. נתתי להן קערת מרק בהבטיחי להן שאינני רעבה. שאלתי איך הולך בעבודה. קיבלתי תשובה שהולך להן טוב. את המושג "טוב" כבר ידעתי. וכך בעודנו יושבות גם חווקה באה, ובראותה אותי בשמלת חולים נבהלה מאוד. הרגעתי אותה שכבר הוטב לי. היא מסרה לנו דרישת שלום מיצחק וצביה שהם

15 מתוך: פולה שרייבר גולדווסר, "ארבע מחברות שחורות". הוצאת יד ושם, 2005.
16 וושיה הייתה אשתו של דולק ליבסקינד, ראש התנועה בקרקוב, שנלחם בסוכני גסטאפו, הרג חמישה מהם ואז ירה ברקתו.

בריאים וחלק מהחברים בחיים. כולנו קראנו: "חברים, יש לנו טעם לחיים." עוד סיפרה לנו שהיא עובדת באחווה וטוב לה מאוד, רק דבר אחד כואב לה - שאיננה יכולה לעזור לנו. הרגענו אותה שגם לנו טוב עכשיו. שוב הביאה חבילת מזון, נפרדה והלכה בהבטיחה שתבוא בכל יום א'. כל יום א' היה עבורנו חג, בו יכולנו להיפגש עם עוד אחת מאחיותינו ממשפחתנו היפה. אחרי שעה ביחד עם שרה והדסה, נאלצנו להיפרד. שוב נשארתי בודדה. העובדה שנותרתי בודדה ממשפחתי התבררה לי באושוויץ. בני עירי שפגשתי במחנה סיפרו לי שאבי נרצח בידי הרוסים שראו בו קפיטליסט ברוז'ווי (בורגני), וב-1942 נשלחו אמי, שתי אחיותיי ואחי הקטן, עם יתר תושבי העיירה היהודיים, למחנה קלֶבסן. המחנה הוקם בין גורדנו לקוֹוֹ'ניצה, התנאים בו היו מחפירים והגרמנים התעללו באסירים. מהמחנה נשלחו היהודים לטרבלינקה ולאשוויץ. אמי, אחיותיי ואחי נרצחו עוד בקלֶבסן. לא ידעתי כיצד להכיל את הצער. נעלתי עמוק את רגשותיי. לא באמת נפרדתי ממשפחתי, וכשאינך נפרד, תמיד אתה חסר.

נס בבית החולים

למחרת הרגשתי אי שקט בצריף. הבלוק-אלטסטה והאחיות התרוצצו ובכו, ואני הבנתי ולא הבנתי. משום מה הייתי שקטה. הבלוק-אלטסטה קראה לי ונתנה בידי שמלה: "מאשה, תלבשי את השמלה ושבי בדרגש של רייז'יה. אם האס.אס ישאלו אותך מי את, תגידי שאת מקבוצת הגויות, לייכן קומנדו." הבנתי כבר הכול. לבי רעד כעלה נידף ברוח. חשבתי שזה הסוף. התקשטתי בשמלת פרחים, מטפחת לבנה, סנדלים על רגליי והבטתי בצריף. הנפשות התמימות לא ידעו כלל שמחר כולן תישרפנה. בכיתי ועליתי לדרגש. והנה מגיע אלי קולה של הבלוק-אלטסטה: "הקשב." הרוצחים הגיעו, אלה ששלחו את ילדינו התמימים למות. הרופא או הקצין ציווה על כל החולים לרדת מהמיטות. האחיות רצו לעזור לאחדות מהן לרדת מהדרגשים, כי התמימים לא יכולים היו להזיז את ראשיהם. כאשר ראה זאת הוא קרא לבלוק-אלטסטה ואמר לה: כל הצריף הולך. יגיעו לכאן מהצריף השני חולים ובערב גם הם ילכו.

אחת הצעירות הצרפתיות התייפחה בשקט. באחד הימים התיישבתי על הדרגש בו שכבה כשלד עצמות, חצי מתה, והיא סיפרה לי שהיא חלוצה וכל רצונה להגיע לארץ ישראל. 'גם אני חלוצה', שמחתי לקראתה, אבל היא פרצה בככי מר, 'עכשיו נגזר גורלי להיות כאן ולהישרף.' ניסיתי לנחמה, הגם שבתוך לבי ידעתי ששעותיה ספורות. 'אל

תאבדי תקווה, עודדתי אותה, 'את תתחזקי ותצאי לעבודה, ובבוא היום תגיעי לארץ ישראל'. עתה, כשהרמתי את עיניי ראיתי את ד"ר רוֹדה עומד ומסתכל עלי. ד"ר רוֹדה הגיע לבצע סלקציה ונחשב מבין הגרמנים הטובים יותר. "מה עושה כאן הבובה הקטנה?" שאל את הבלוק-אלטסטה, והיא מיהרה להשיב לו: "זו אחייניתי". הדוקטור בחן אותי ארוכות, "חבל שאחת כזאת יפה, בובה צעירה, תלך לעבודה או בטרנספורט", אמר בחיוך. הוא התקרב אלי, ליטף את ראשי ושאל לגילי. "בת שש-עשרה", ענתה לו הבלוק-אלטסטה, והדוקטור חייך אלי והלך. היא החלה לנשק אותי ושתינו פרצנו בבכי. "עכשיו תחיי. בואי נקווה שעוד נזכה לראות את החופש", והתעוררה הרגשה בלבי הקטן שכעת אוכל לשאת בגאון את שמי כחלוצה ואוכל לעזור לשתיה אחיותיי. מיד הלכתי עם הבלוק-אלטסטה לצריף של שיינע (בקדמת כל צריף היה חדרון של הבלוק אלטסטה), היא הציגה אותי בפני הבלוק-אלטסטה, גם היא יהודייה סלובקית, וסיפרה לה את סיפורי, נישקה את מצחי והבטיחה לבוא בערב עם הבחורות מקרקוב.

המקרה שלי הפך לסנסציה מרעישה. כל עובדי בית החולים והבלוק-אלטסטה הביטו בי. הביאו לי שמלות, נעליים, בגדים ותחתונים. בכיתי כל הזמן, לא ידעתי מה קורה לי. הסתכלו עלי כאילו הייתי אגדה. בערב, כשפגשתי את חברותיי, סיפרתי להן הכול. בכינו ואמרנו שצריך לקוות שנזכה בחופש ונישארו בחיים. לאושרנו לא היה גבול. ידענו שכעת אוכל לעזור להן. בגלל השעה המאוחרת נאלצנו להיפרד. הבאתי אותן לצריפיהן במחנה השני, לאגר B. הייתי בטוחה שלא אקבל מכות כי כולן במחנה כבר הכירו אותי. כאשר חזרתי לצריף פגשתי את החברות מקרקוב, והחלטנו לכתוב לחווקה מכתב ולספר לה על אושרי אשר יגרום גם לה אושר. הן ביקשו שאספר להן על הקרבות בוורשה. סיפרתי להן בקיצור על ההכנות לקרבות. עניתי להן על שאלותיהן מי הכין את הכול, איך יצחק צוקרמן וצביה לובטקין היו הראשונים שהכינו את הנוער למלחמה, יחד עם מרדכי אנילביץ', בחור מ"השומר הצעיר". ליוויתי אותן מעט לצריפיהן, התנשקנו, שוב נפרדנו וחזרתי בריצה לצריף שלי. שכבתי לישון במיטה נקייה, בלי מכות ובלתי צעקות. שכבתי לי וחשבתי כמה יוכלו להיות מאושרים גיבורי הגדולים, יצחק וצביה, אילו ידעו שמאשה, בת הזקונים, כפי שקראו לי, ישנה עכשיו בבירקנאו במיטה נקייה, ומקווה שעוד תזכה לראותם. ככה, תוך כדי בכי - נרדמתי.

ארלי רייכר

תימים חלפו. אינני זוכרת כיצד שמענו על המרד הפולני בוורשה¹⁷ שהתרחש בחודש אוגוסט 1944. יום אחד הגיעה אלי בריצה הדסה ודיווחה לי בבכי שראתה במקלחת תמונה של יצחק. היא חששה שהוא הובא למחנה ההשמדה ולא הפסיקה לבכות. שבורות ומלאות ספקות רצנו מיד לבחורות מקרקוב, הראנו להן את התמונה וכולנו בכינו. אמרנו: אם יצחק הגיע למחנה, אין לנו סיבה לחיות. מיואשות עמדנו משותקות. וושיה התעשתה ואמרה: "בחורות, אל ייאוש, אולי התמונה היא של חברו של יצחק שבא למחנה? אני רוצה לברר במשרד," הרגיעה אותנו ורצה למשרד. שם היא פגשה אסיר ממשרד מחנה הגברים ושאלה על יצחק בשמו הפולני. האסיר בדק ברשימות המשלוח האחרון והבטיח לה ששם כזה איננו ברשימה. היא חזרה אלינו מאושרת, מחייכת. אחרי שלושה ימים החלטנו לשלוח את התמונה לחווקה שנשלחה לעבוד בהארמנזה, מחנה עבודה הסמוך לבריקנאו, בו הייתה חווה לגידול עופות. כתבנו את המכתב, צירפנו אליו את התמונה ובהזדמנות שלחנו אותה. אחרי שבוע קיבלנו תשובה שהתמונה אינה של יצחק. אם כך, הוא חי ושוב האמנו שיש סיבה לחיות. זה היה המכתב האחרון מחווקה משום שנשלחה למחנה אחר, אך על זה אדע מאוחר יותר.

באותו שבוע מעודד הגיע לבלוק שלי ד"ר הודה בלוויית לאגר-אלטסטה ארלי רייכר. הייתה זו אישה גרמנייה אשר נשפטה לאחת-עשרה שנות מאסר בגלל היותה קומוניסטית. הדוקטור הציג אותי בפניה והוסיף ואמר שהיא תטפל בי ותהיה אחראית עלי. בעדינות ליטף את מצחי, באותה היד בה שלח אלפי אנשים צעירים אל מותם, והלך לו. הבנות בצריף אמרו לי, "מאשקה, תשירי איזה שיר ישראלי יפה." שרתי יפה מאוד. לאגר-אלטסטה לקחה אותי לחדרה, הגישה לי ארוחת צהריים כמותה לא ראיתי למעלה משנה, וביקשה שאספר לה מהיכן אני ומי אני. סיפרתי לה שאני חלוצה, ציונית וסוציאליסטית, וחלומי הוא לנסוע לארץ ישראל. סיפרתי לה על הקרבות בוורשה, על גיבורנו הגדולים יצחק וצביה אשר ארגנו אותם, סיפרתי לה על ארץ ישראל שהייתה שממה והיום היא גן פורח הודות לחלוצים הצעירים. דבריי השפיעו עליה. היא נשקה אותי ואמרה: "אין דבר, מאשה, כאשר את סוציאליסטית מותר לך גם להיות ציונית. כאשר נשתחרר, אסע איתך לארץ ישראל." ארלי סיפרה לי שבבית הסוהר קיבלה כל כך הרבה מכות עד שנשארה עם ריאה אחת. מאותו רגע הפכה ארלי רייכר להיות כמו אם בשבילי. הודות לה יכולתי לעזור

17 מרד ורשה התרחש ב-1.8.1944, בו ניסה צבא המולדת - ארמיה קריובה - לשחרר את העיר מן הכיבוש הנאצי. המרד נמשך שישים ושלושה ימים וגבה אלפי קורבנות.

לחברותיי. היא עזרה לי מאוד כאשר שרה חלתה במלריה, הביאה לה כינין ויותר מפעם אחת הוציאה אותה מהסלקציה. לא פעם סיכנה את חייה והצילה מאות נשים יהודיות. היא הייתה מלאך ולא אדם. ארלי הייתה אומרת לי: "פלשתינה, מוז דארט וונדרבר שיין זיין," (פלשתינה צריכה להיות יפה מאוד), ואחרי זה הוסיפה, "דו ביסט איינה ציוניסטן אפר וון דו איי איינע סוציאליסט ביסט. איסט אלס אין אורנונג." (את ציונית וגם סוציאליסטית, שזה בסדר גמור).

אחרי אותה ארוחה אצל ארלי רייכר פגשתי את הצעירות מקרקוב. אמרתי להן שעכשיו, כאשר היא יודעת מי אנחנו, היא תעזור לנו הרבה. באותו יום התפתחה אצלנו שיחה על המשך חיינו. אצל כל אחת מאתנו התעוררה השאלה מה עלינו לעשות כאשר ייקחו אותנו למשרפות, האם עלינו ללכת כמו כבשים או להתנגד. לא היה זה דבר קל לגלות התנגדות בבירקנאו. קשר עם גברים לא היה לנו, איך מגיעים לנשק? החלטנו שאשוחח על כך עם הלאגר-אלטסטה. צריך לרכז את כל הנשים שאפשר לסמוך עליהן, לסדר את הבנות במקומות עבודה טובים, לדאוג להן לאוכל שלא יסבלו רעב ולהמתין לתשובה מארלי, אולי היא תוכל לקשר בינינו לבין הגברים הקומוניסטים.

ואומנם, תוך זמן קצר סידרנו את כל הבחורות במקומות עבודה טובים. הדסה הלכה לעבוד בבית חרושת לתחמושת עם חלק מהבחורות שלנו. בפגישתי עם הלאגר-אלטסטה סיפרתי לה שיש כאן קבוצת בנות חלוצות שהיו רוצות להחליט עם הגברים ביחד על גורלן. היא הבטיחה להיפגש איתם בהמשך, לספר להם על כך ולהפגיש אותי עם אחד מהם.

1944

באמצע מאי 1944 החלו להגיע טרנספורטים ראשונים מהונגריה. שוב נגלו תמונות זוועתיות. הקרונות הגיעו עד גדרות המחנה וכל המחנה היה בעוצר. המשלוחים ההונגריים זכו לטיפול גרוע פי מאה מן האחרים, הם היו כה רבים עד שלא היה פנאי לברור באמצעים. כבלדרית של מחנה החולים התאפשר לי להסתובב ולחזות בתמונות האיומות. לכל אורכה של הרכבת עמדו גברים יהודים (זונדר-קומנדו) אשר לקחו את חבילותיהם של הבאים ושלחו אותם לד"ר מנגלה, שעמד עם מקלון בידו והסתכל על כל אחד שהגיע אליו. הפרידו בין גברים לנשים, הפרידו בין אימהות לילדים וזרקו אותם למשאיות. בכי וצעקות הילדים קרע את הלב. ילדים קטנים, זה עתה נולדו, עם אימהותיהן הצעירות, נשלחו לשריפה. יהודים מבוגרים עם זקנים, יהודים זקנים, נשים יהודיות מבוגרות, נזרקו למכונת שנייה. תמונות נוראיות. גיהינום. רציתי להגיד להם: "אתם הולכים למות! לפחות תירקו בפניהם

של הגרמנים לפני מותכם, "אך הייתי מוכרחה לשתוק. אסור היה לי לדבר. ככה הגיעו בכל יום משלוחים שהפכו לאפר. המשלוחים הגיעו במסות כל כך גדולות, שרבים מהאנשים נשלחו ללא סלקציה לשריפה, ולפעמים לא הספיק הגז והיו משליכים בני אדם חיים לכבשנים.

יום אחד בחודש אוגוסט הגיע משלוח ילדים בני ארבע-עשרה מיוגוסלביה. הקרונות עצרו בשערי המחנה וכאשר ראו את הרוצח ד"ר מנגלה עם השרביט בידו והמכונות עומדות מוכנות, הם החליטו שהם לא יתנו שישרפו אותם. כל אחד מהם הרים אבן והם חיכו שיגידו להם לעלות למכונות. כאשר ד"ר מנגלה אמר להם לעלות הם התנפלו עליו, הכו אותו מכות נמרצות, פצעו קשה מספר שומרים ונפוצו לכל רוח. חיש מהר נשמעו יריות מכל השומרים במקום, וילדים אלה גמרו עם החיים שלהם מלאי גבורה. את התמונה הזו לא אשכח לעולם. האם מישהו יכול לתאר לעצמו את גאוותי, את אושרי, כאשר הייתי חייבת להודיע לאמבולנס של בית החולים לנסוע לקחת את הגרמנים הפצועים קשה אותם פצעו אחיי הגיבורים לפני מותם?

לאחר אותו מקרה שמרו אנשי האס.אס לאורך כל הרכבת בעת הגעת משלוח. מהמשלוחים האחרונים הרוצח מנגלה לקח רק תאומים, עליהם ערך כל מיני ניסיונות. מפה לשם החלו שמועות שהצבא האדום מתקרב. הבחנו במשלוחים של גברים ונשים לא-יהודיים שהגיעו מאושוויץ ונשלחו למחנות עבודה אחרים. במחנה נשאר רק היהודים והחולים. הבנו שעלינו להתכונן. היה לנו ברור כשמש שיום אחד הם יצאו לירות בנו או לשרוף אותנו. נשאלה השאלה רק היכן ישמידו אותנו. נפגשנו עם קבוצת היהודיות הקומוניסטיות ושאלנו מה עלינו לעשות. הוחלט שלא נלך אל מותנו בטרם נבצע פעולה כלשהי נגד הגרמנים.

החלטנו ליצור קשר עם הגברים שנמצאו לא הרחק מאתנו במחנה בונא. רבקה התנדבה לצאת עם קבוצת עבודה ולמסור להם מכתב. רצה הגורל ומפקד קבוצת העבודה ראה את המכתב, אותו הניחו במקום מוסכם, ולקח אותו. המכתב היה כתוב עברית, תרגומו סולף והן יצאו בשלום, פרט לשישה חודשי עבודת פרך שקיבלה רבקה בגלל רצונה להעביר מכתב לגברים. הדבר לא הפחיד אותנו. יצרנו קשר עם הגברים באמצעות הלאגר-אלטסטה, ארלי. היא החזירה לנו מכתב מהם, בו כתבו לנו שלא נלך לטרנספורט אלא נישאר במקום. הלאגר-פיררין לא הסתפקה בשישה חודשי עבודת פרך וגילוח שיער ראשה של רבקה, וקבעה שרבקה תצא לטרנספורט, דבר שהיה ללא ספק מביא למותה. הלאגר-אלטסטה ארלי שינתה את הגזרה והחליטה לשלוח את רבקה במשלוח כאחות, ללא ידיעתה של הלאגר-פיררין. הבחורות מקרקוב החליטו אז לצאת כולן במשלוח בכדי לא להיפרד. אני

הייתי אמורה ללכת איתן לטרנספורט, אך נשארתי כיוון שהייתי אז חולה. איתי נשארתי שתי חברות מ"השומר הצעיר".

תוכנית ההתנגדות

לקראת סוף 1944, בחודשים אוקטובר-נובמבר, החל המחנה להתרוקן. משלוחים חדשים כמעט לא הגיעו ובכל יום יצאו משלוחים יהודיים ואריים. התהלכו שמועות שאת היהודים שורפים במרחק שלוש קילומטרים מאושוויץ. כינסנו ישיבה של כל הבנות הקומוניסטיות, גם הנוצריות, לחשוב מה נעשה כאשר הנשים הנוצריות יעזבו את המחנה. החלטנו להתכונן להתנגדות. עשרים נשים יוגוסלביות החליטו להישאר אתנו והלאגר-אלטסטה תספק לנו נשק. תוך זמן קצר היו ברשותנו מספר אקדחים, רימונים, בקבוקי תבערה, ומספריים לחיתוך הגדרות. התחלקנו לקבוצות קטנות. בכל ערב לימדו אותנו הבנות היוגוסלביות להשתמש בנשק. הייתה לנו תוכנית; לכל אחת היה מקום קבוע מראש והמתנו בקוצר רוח לבלתי נמנע. ב-15.1.1945 הגיעה פקודה מד"ר מנגלה שעל כל אלה שיודעות לרוץ לצאת במשלוח. ארלי עדכנה אותנו בידיעות שקרקוב כבר בידי הצבא הסובייטי. החלה בריחה חפוזה וקרבות קשים מאוד. אלה שהיו מסוגלים יצאו כבר לדרך, גם חלק מהחולים.

שתי שומרות ואני החלטנו להישאר, הגם שידענו שכאן נישרף ביחד עם החולים. כבר לא היה לאן ללכת אם קרקוב בידי הצבא האדום. גם הנשים הצרפתיות החליטו להישאר במקום. הלאגר-אלטסטה רצתה להישאר, אלא שהיא נקראה על ידי מנגלה שאמר לה שהיא חייבת לעזוב את המחנה. היא באה אלי וקראה לי להצטרף אליה. הסברתי לה שבמקום שיירו בי בדרך, אני מעדיפה למות במקום. היא סיפרה לי שמתחת לאחד הבלוקים שלי יש בונקר ושני אסירים יבואו לקחת אותנו לשם. "לא תוכלי לצעוד במצבך אבל אל דאגה, את תישארי בחיים." נפרדנו בבכי והיא הלכה.

נשארנו שלוש נשים; אנחנו, שלוש חלוצות, חמש-עשרה נשים צרפתיות והשאר יוגוסלביות. המחנה נראה כמו אחרי פוגרום. עוד נשארנו שלוש-אלפים נשים חולות, אלפיים נוצריות ואלף יהודיות. הגיע הערב. לא הייתה שמירה והיינו חופשיות. במחנה הגברים חתכו את הגדרות. גם שם כל הגברים הלכו, נשארנו שלוש-אלפים גברים חולים וחמישים בריאים. הרוב היו רוסים. הצבנו שמירה לפני הבלוק ונכנסנו לחדר של הבלוק-אלטסטה, שלפחות לפני מותנו נישן בחדר חם. האם מישהו מאתנו הצליח לישון? שכבנו וחיכינו שהצריף יתפוצץ.

באמצע הלילה שמענו לפתע פיצוץ. מיהרנו החוצה וראינו מקום בוער. רצנו לשומרים ושאלנו מה זה והאם הגרמנים אינם. נענינו בחיוב ורצנו למקור האש. התברר שהציתו את מחסן הבגדים. חזרנו לחדר לישון. הלילה עבר בשקט. למחרת עד הצהריים לא ראינו אף גרמני. פתאום הגיעה מכונית גרמנית ובפי נוסעיה הפקודה: על כל היהודים להתכנס! הבנו במה מדובר והסתתרנו בין החולים. פולניות אנטישמיות הלכו לחפש אותנו, רצו למסור אותנו לגרמנים. שכבנו והיססנו האם לפתוח באש או להישאר מוסתרות. החלטנו להישאר במיטות ואם יתקרב אלינו גרמני, לירות בו למוות. בינתיים הוציאו הפולניות שישים נשים הונגריות. הפצרנו בהן לא ללכת, אך הן לא האמינו שלוקחים אותן אל מותן יום לפני שחרור המחנה. דקות ספורות אחר כך נשמעו יריות אשר לקחו את חייהן של שישים נפשות יהודיות.

המשכנו לשכב במיטות עד הערב וכשקמנו פגשנו בשני אסירים גרמניים. האחד, אדולף, נדון לאחת-עשרה שנות מאסר, השני, הנס, נדון לשמונה-עשרה שנות מאסר. הם אמרו שבאו לעזור לנו להסתתר כי ישנה שמועה שבשעה עשר הרוצחים יגיעו שוב. הלכנו איתם למרתף מכוסה אבנים. בתוך שעה היינו כולנו בפנים. שכבנו שם חמישה ימים. שמענו את החזית מתקרבת יותר ויותר. הצעיר, אדולף, נמצא אתנו במרתף, והשני, הנס, המבוגר יותר, שמר עלינו בחוץ. יריות התותחים זעזעו את המרתף שלנו. כל ירייה חזקה שמחה את לבנו מתוך אמונה שבתוך יום או יומיים נשחרר. הגרמנים לא הספיקו לפוצץ את הצריף שלנו ובקושי הספיקו לברוח.

ב-21.1.1945 השתרר פתאום שקט. המרתף נפתח והנס צעק: "ילדים, אנחנו חופשיים! הצבא האדום במחנה!" משוגעים מאושר פרצנו מהמרתף. בחוץ היו השמיים אפורים, קור מקפיא שיתק את איברי הגוף. לא היה זכר לשומרים ולכלבים, לאס.אס ולמשגיחות. הצריפים הריקים העידו שהגרמנים אספו את הנותרים ויצאו לדרכם. לימים ייקרא הדבר "צעדת המוות", השלב האחרון של הפתרון הסופי, כלומר, טלטולם של למעלה ממאתיים אלף יהודים על פני אירופה המושלגת בצעדות ובנסיעות מן המחנות הקרובים לחזית הרוסית לתוך גרמניה, על פי הוראותיו של הרייכספיהרר אס.אס, היינריך הימלר. ממחנה אושוויץ בלבד יצאו ב-18 לינאר למעלה משישים ושלושה אלף אסירים מורעבים, רועדים מקור, לבושים בבגדים מפוספסים דקים, ולרגליהם רק נעלי עץ או סמרטוטים.

התנפלו על החיילים בנשיקות, גם על היפים וגם על המכוערים. היינו מאושרות; אנחנו חופשיות! לא יכולנו להאמין שהשתחררנו. לא ישרפו אותנו. נכנסנו לצריף החולות, התנשקנו עם כל חולה. לאושרנו לא היה גבול. מיד הלכנו למחסנים, שברנו דלתות, הבאנו אוכל לחולות, רחצנו והלבשנו אותן בבגדים נקיים, סידרנו להן מיטות נקיות. קישטנו

את הצריפים בדגלים אדומים. החיילים הרוסיים לא התנהגו יפה, ניסו לאנוס את אחת הבחורות היפות, וכאשר התנגדה הם ירו בה. במזל היא רק נשרטה מהקליע, אבל היה זה מקרה בודד. בסופו של דבר נשארנו בחיים הודות לצבא האדום.

לאחר השחרור

במהלך אותו שבוע נשארנו באושוויץ, הרוסים נתנו לנו אוכל, לקחו אותנו ל"קנדה", מספר צריפים שבהם אוכסנו בגדי האנשים שנשלחו לקרמטוריום, חפצים וכמויות מזון אדירות. בחרנו לעצמנו בגדים; מצאתי זוג נעליים טובות, חצאית, חולצה ומעיל, וכבר נראינו טוב יותר. חברותיי מ"השומר הצעיר" ואני החלטנו לצאת לדרך. הצטרפו אלינו שתי בחורות קומוניסטיות, ובלבי קיננה התקווה לפגוש במהרה את יצחק וצביה. עלינו וירדנו מאינספור רכבות, המסילות היו משובשות מההפצצות וההרס ניכר בכול. לבסוף הגענו ללובלין. שאלנו היכן נמצאת הקהילה היהודית והפנו אותנו לבית הוועד המרכזי. וכך, בעודנו פונות כה וכה והנה נכנס לחדר אדם גבוה. ואני, הקטנה, ראשי הסתחרר. הרי זה יצחק! הוא הבחין בי וחיבק אותי ובכה ואני בכיתי איתו, לא יכולתי להסתיר את סערת הנפש שלי. והנה נכנסה צביה ונפלנו זו בזרועותיה של זו ובכינו ובכינו. "אנטק, אמרתי לו, "לא מילאתי את הפקודה ולא קפצתי מהרכבת, התברר שהיא לא נוסעת לטרבלינקה." "עשית נכון, ילדתי," הוא אמר. לאושרי לא היה גבול. הנה מצאתי את האנשים אליהם התגעגתי שנתיים ימים. מצאתי את המנהיגים הגיבורים הגדולים יצחק וצביה. לא האמנתי למראה עיניי. שוב אני ביחד עם אבי ואמי, שוב אני יחד עם הרועים הגדולים של התנועה החלוצית הגדולה בפולין. חלומי התגשם. שוב התנועה תפרח. השתגעתי מאושר. התיישבנו וסיפרתי להם על הקורות אותי והם סיפרו לי בקצרה על עבודתם ועל הקיבוצים הנוסדים כיום לצורך עלייה.

לאחר המלחמה הוקם בלובלין הוועד היהודי המרכזי. צביה ויצחק עברו לשם על מנת להיות פעילים בעשייה למען שארית הפליטה. צביה הצטרפה לוועד היהודי כנציגת "החלוץ", שהוקם מחדש. צביה, יצחק ושקלאר התמנו לניהול חלוקת תרומות של מזון, ביגוד וכסף לנזקקים, וכן לליווי הקמתם של ועדים מקומיים. בלובלין הם פגשו גם את אבא קובנר וסטפן גראייק, והארבעה נטלו על עצמם את הקמת ועד הבריחה.

חיים חדשים

פעם אחרונה בבית

רציתי לנסוע הביתה, לעיירה שלי, בה לא הייתי מאז 1939, אולי אמצא מישהו שנשאר בחיים? כשסיפרתי לאנטק וצביה הם הביעו דאגה גדולה; שמענו על מקרי רצח רבים של יהודים שחזרו לבתיהם, ואף סופר על בחור שהשתחרר מבירקנאו ונסע לבית הוריו בדומברובה הסמוכה לעיירה שלי, וכאשר ניגש לביתו יצאו הגויים שהתגוררו שם והרגו אותו. אבל אני התעקשתי, והם צירפו לנסיעתי שני בחורים נושאי נשק. את הברכה, אותה קיבלתי מצביה, לא אשכח לעולם: "לכי, ילדתי, מצאי מישהו ממשפחתך וחזרי אלינו." התנשקתי איתם ושלושתנו בכינו.

הגעתי לסוחובולה מלווה בבחורים ובשתי חברותיי, ומצאתי את ביתי שלם. בבית התגורר פולני ועל החלון היה צלב קרס גדול. השמועה על הגעתי עברה מהר, כי הנה התקרב לקראתי הפרופק, העובד הגוי שלנו. הפגישה בינינו הייתה נרגשת מאוד. הוא סיפר לי על הקורות בעיירה בזמן שלטון הרוסים ועם כניסת הגרמנים, על הירצחו של אבי ושליחתם של אמי, אחיותיי ואחי למחנה קלבסין. אחר כך עבר לדבר עברית, כמו רוצה לשמחני, ואמר: "מאשה, בואי אראה לך משהו, את רואה את האופניים שלך?" ובאמת, על מושב האופניים היו חרוטות אותיות שמי, M.B, מאשה בגנר.

הבנתי שלא אמצא שם כלום יותר. באותם שבועיים שהייתי שם מכרתי את הבית, חלק מהכסף נתתי לעובד ואת יתרת הכסף נתתי לתנועה של הקיבוץ המאוחד. לשמחתי, מצאתי גם את דודי, אחיו של אבי, שחזר מברית המועצות. שבנו ללובלין, שם נמסר לי במרכז הוועד שיצחק חולה מאוד וצביה נסעה לרומניה. כה אומללה הייתי מדבר מחלתו של יצחק, והחברות במזכירות החליטו לשלוח אותי לצביה ברומניה. עמי היו שתי חברותיי, אישה נוספת ושני רופאים.

רומניה

צאנו לדרכנו ב-22.4.1945. תחילה עצרנו בקרסנה, שם קיבלנו מסמכים מהצלב האדום המעידים כי אנו יהודים מיוגוסלביה המגיעים ממחנה אושוויץ. מספרי הקעקוע של חברותיי ושלי עזרו לנו מאוד. כאשר התנפלו עלי בשאלות מהיכן אני ולאן אני נוסעת, הצגתי את המספר וזה הספיק. את הגבולות עברנו בקלות. לא חשבתי כלל שיעצרו אותי. נסענו בביטחון חלוצי.

כאשר הגענו להומענע בצ'כיה, נודע לי מפי אוסקר על מחלתו המדויקת של יצחק. זה קצת הרגיע אותי. ב-3 במאי הגענו להונגריה. בהגיעי לאראדה נשלחתי חזרה להומענע, נתנו לי להעביר תעודות וכסף. בנסיעתי בחשמלית לרכבת פתח איתי בשיחה שוטר יהודי. כאשר ראה את המספר על זרועי הוא החל לבכות ושאל לאן אני נוסעת. אמרתי לו שאני נוסעת לדברצין ואחרי זה להומענע, השארתי שם אחות חולה ואני נוסעת לקחת אותה, אינני יודעת אם היא עדיין חיה. משום מה הרגשתי שאזדקק לעזרתו כאשר אחזור. וכך אכן היה; חזרתי מוקדם משחשבת, סידרתי הכול, נפרדתי ויצאתי לדרך. הדרך הייתה לי קלה. רק הגעתי לתחנה, גירשו את כולם לחדר כדי לערוך עליהם חיפוש. הייתי מיואשת, מה אעשה? והנה לפניי שוב אותו שוטר יהודי שאיתו שוחחתי בחשמלית. ניגשתי אליו והתחלתי לבכות. "מה קרה?" שאל, "האחות נפטרה?" עניתי שהגעתי בדיוק ללוויה, אני שבורה ועייפה, ועכשיו נלכדתי כאן לצורך החיפוש. הוא לקח אותי בזרועי והוציא אותי החוצה. הודיתי לו בחום ומיהרתי לנקודת המפגש עם האנשים להם היה עלי למסור את התעודות והכסף.

משם נסעתי לאלבא-יוליה, שם היה קיבוץ של הקואורדינציה ושם נמצאו שתי חברותיי. למחרת הגיעה צביה ושאלתה הראשונה הייתה אם אני בריאה ואם אני עדיין שרה. התנשקנו ובכינו, לאושרי לא היה גבול. כל האנשים בקיבוץ אמרו: "ראו, אמא של מאשה באה." כעבור יומיים צביה נסעה שוב לבוקרשט, שם הוקמה ברית הארגונים החלוציים, ארגון הגג של כל תנועות הנוער, שהחלה בפעילות אינטנסיבית להקמת מסגרות מעבר, שכללו הכשרות, בתי ילדים, ריכוזים לפליטים, בתי איסוף לעולים - לקראת עלייתם ארצה.¹⁸ צביה הבטיחה לי שבעוד שלושה שבועות תבוא לקחת אותי לבוקרשט, שם אעבוד עם הילדים היתומים שאספו מהיערות ומהמנזרים ואיתם אעלה לארץ ישראל.

18 "הברחה" בעריכת אשר בן נתן ודוד שיף. הוצאת משרד הביטחון, 1998

ב-22.6 הגיעו אלינו שתי בחורות מ"השומר הצעיר" וסיפרו כי צביה נסעה לפולין לפגוש את יצחק, ושאהיה רגועה, שלא אתגעגע, ונתראה כבר בארץ ישראל. באסיפת החברים הודיעו לנו שלא נדאג, כולנו ניסע ולא חשוב באיזו דרך, נפרוץ ונעלה! כבר האמנו שאנו נוסעים לארץ ישראל. חלומותינו מתגשמים. אושרנו נפגם על ידי אלה שלא זכו, חשבנו: מדוע אנחנו כן והאחרים לא? הייתי במצב לא נוח. החבר'ה ערכו לנו מסיבה, מסיבה ששימחה כל אחד ועבורי הייתה מלאת צער. נזכרתי בכל חבריי שחלמו כל חייהם ולא זכו בנפלים במלחמה נגד הפשיזם. חשבתי עם מה ועם מי אני מגיעה לארץ ישראל, איזו דרישת שלום אמסור לחבריי מהתנועה? פרצתי בבכי, אך מיד נזכרתי: אסור לי לבכות. עלי להיות מאושרת. הרי הרועים הגדולים של התנועה נשארו בחיים - יצחק וצביה.

הלילה חלף חיש מהר. הגיע הבוקר. נפרדתי מהחבר'ה, עליתי למכונית ונסענו לקלוש. מקלוש לבוקרשט. הגעתי לקיבוצים בבוקרשט והזדעזעתי; נקודות פליטים, נשים מפורכסות, שפתיים משוחות, מניקור, אלה שכסף להם קונים מזון, משקאות. הלב דואב במחשבה שאלה נושאים את השם המקודש לנו "קיבוץ" לשווא. שלחו אותי להנדלר אוסקר ששימש המזכיר הטכני של הקואורדינציה בבוקרשט. בקומה הראשונה של הבניין בו נמצא הקיבוץ נאספו כחמישים ילדים בגילאי 15-9. במקום נמצאו מדריכים מ"בית-ר", "גרודוניה", "השומר הצעיר", ואני ממסגרת "דרור-הבונים". הנדלר אוסקר ערך לי היכרות איתם ואמר: העבודה רבה.

בתום המלחמה החלה התארגנות ציבורית של שארית הפליטה בפולין, שיקום תנועות הנוער הציוניות והקמת "קיבוצים", שהיו עבור יתומי השואה מעין תחליף לבית ולמשפחה. בתוך כך התבררה תופעת הילדים שנמסרו למשפחות נוצריות והיה צורך לפדותם, להקים למענם בית ילדים, ולהכינם לקראת העלייה ארצה. בד בבד עם התגברות זרם הפליטים מברית המועצות, הגיעו יתומים שהוריהם נספו במלחמה ואשר נמסרו בשעתם למנזרים, לבתי יתומים בפולין וברוסיה, ואשר חלקם הסתתרו ביערות. נציגי התנועות החליטו להקים ארגון משותף "הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים יהודים". בתי הקואורדינציה הוקמו לפי קו חינוכי הדומה לזה בקיבוצי הילדים התנועתיים.¹⁹

מיד התחלתי בעבודה. יחד איתי עבדו שתי בחורות נוספות מ"השומר הצעיר", וניגשתי לעבודה בכנות כחברת ארץ ישראל העובדת. האמנתי שגם גישתן כזו. עוד עבדו אתנו אריה רוזטי ודב-ז'ק ברגר. לז'ק היה אוטו והוא נהג לקחת אותי ואת הילדים לנסיעה נעימה ברחוב אליזבט, הרחוב הראשי שהיו בו מסעדות ובתי קפה. יום יום לקחנו ארבעה

19 נחום בוגנר, "בחסדי זרים - הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין". הוצאת "יד ושם", תשס"א.

או חמישה ילדים, ואתנו גם קתרינה סנש (אמה של חנה סנש) לאכול גלידה או עוגה טעימה ולשתות כוס תה.

העבודה עם הילדים הייתה קשה מאוד. הם היו פראיים, בדמורליזציה מוחלטת, ילדים מהגטאות, מהיערות ומהמחנות. היו ביניהם שלא עמדו באורח החיים החדש והזר. המעבר בין חיים בבדידות תחת זהות בדויה לבין חיים בצוותא עם ילדים יתומים אחרים תחת קורת גג אחת, היה חד מידי. חלקם אף ניסו להימלט. שמרנו עליהם יומם וליל. את כל מרצי הקדשתי לעבודה, שרתי להם הרבה, הרגשתי שאני מצליחה.

פעילים ציוניים ויוצאי יחידות פרטיזנים כפי שצולמו ברומניה בדרכם לארץ ישראל (מוזיאון לוחמי הגטאות). מאשה יושבת בשורה התחתונה, שלישית מימין.

העלייה ארצה

במשך חמישה חודשי המתנה לעלייה נפלנו לא אחת לייאוש והפסקנו להאמין שעוד נעלה לארץ. בכל יום נקבע מועד אחר ובכל יום שאל איש את חברו: האם הרוסים חתמו כבר? האם יחתמו? אולי לנסוע לאיטליה? הספקות היו רבים. כל אחד רצה לנסוע לאיטליה, ותפקידו של אוסקר היה להרגיע את הרוחות. אילולא הוא כולם היו בורחים לאיטליה.

לבסוף הגיע היום. לכולם הושגו סרטיפיקטים, המדריכים וקבוצת הילדים עלו על הרכבת שתיקח אותנו לקונסטנצה, עיר הנמל בה עגנה האנייה. בנמל המתינו רכבות אנשים,

ביניהם בני נוער ללא סרטיפיקטים. ב-23.10.1945 עלינו כולנו על האנייה "טרנסילבניה" שתקח אותנו לארץ ישראל. אתנו בקבוצה נסעו לוחמים נוספים וכן קתרינה סנש, אישה גבוהה, יפה ואצילית. לא יכולתי לדבר איתה כי לא ידעתי הונגרית. עוד נסע אתנו דב ברני שתרגם מהונגרית, ולהוציא פעם אחת ששאלנו אותה על בתה, לא דיברנו איתה. דן בוגר ביקש שלא להכאיב לה בשאלות. שמרו עליה שלא תהיה לבד ודיברו איתה על דברים כלליים.

שלושה ימים ארכה ההפלגה, ובבוקר ה-26.10.1945 התגלו לעינינו מתוך ערפילי הבוקר חמוקי הר הכרמל. "חיפה! חיפה!" נשמעה צעקה והתרגשות כבירה אחזה בכולם. בעודנו מתקרבים לנמל, פרצו כולם בשירת התקווה. הנה התגשם החלום. הגענו לחוף מבטחים. הגענו הביתה.

בעלייה שלנו היו גם יהודים מרומניה מהתנועה הציונית, ועשרים בנים ובנות ללא סרטיפיקטים. בטרם ההפלגה נאמר לי שאם הצבא הבריטי יעשה בעיות, עלי להישאר עם קבוצת הילדים ללא הסרטיפיקטים. אצלי פקודה זו פקודה; בחיפה עצרו חיילים אנגליים את הקבוצה ואמרו: "אתם לא מורשים לרדת!" אמרתי: "אם הם לא יורדים, גם אני לא יורדת." פחדתי מעט להישאר איתם לבד, אבל קיבלתי עלי את צו התנועה. הגיעו אלי אברהם גבלבר, נציג הקליטה של הקיבוץ המאוחד, וד"ר יעל פוזנר מעליית הנוער, והרגיעו אותי שהכול יסתדר. לאחר מספר ימים של משא ומתן ירדנו מהאנייה. קבוצת הילדים הועברה לעליית הנוער, ואברהם מסר שעלי להישאר עם הילדים מספר ימים בבית עולים על הכרמל, ומשם יבואו לקחת אותנו לקיבוץ דפנה.

דפנה

בחודשים הראשונים במשק עבדתי עם הילדים, עד אשר צירפו אותם לכיתות. במכתב שאנטק וצביה מסרו לטבנקין²⁰ היה כתוב, בין השאר, שמשום שאני לאחר שני ניתוחים, יש להושיב אותי בחדר האוכל בשולחן דיאטת הבראה. למעשה, טבנקין אימץ אותי כבת וביקש שאבוא לעבוד שלושה חודשים במזכירות הקיבוץ. לאחר מכן שובצתי לעבוד במחסן בגדים והייתי מחסנאית הבגדים של הנוער, וכן עבדתי בהדרכת נוער. בדפנה פגשתי את מכס פישר, איש שקט ומאופק, אך לבנו נפתח זה אל זה. מכס, בן העיר בנדין בפולין, היה חבר תנועת "דרור" שהצליח לעלות ארצה בספינת המעפילים "בולבול"

20 יצחק טבנקין, ממיסדי פועלי ציון, אחדות העבודה ומפא"י, מנהיג הקיבוץ המאוחד וחבר כנסת.

מכס מנהל המתפרה

מכס ומאשה בדפנה

בשנת 1944 והגיע לדפנה. הוא היה תופר, גזרן ואיש מקצוע מעולה וניהל במשק את המתפרה.

כעבור שישה חודשי חברות החלטנו למסד את הקשר שלנו. פניתי למזכירות וביקשתי טקס חופה וקידושין. המזכיר צחק ואמר לי: "מאשה, את יודעת שאת מהקיבוץ המאוחד? מי מתחתן אצלנו? אם עושים חתונה, אז כמה זוגות יחד." הייתי בשוק. הגעתי מעיירה קטנה ומסורתית, לא אכלנו טריפה ולא נסענו בשבת, ובקיבוץ, בהתקרב חג הפסח הבעתי תמיהה על כך שלא מקיימים סדר פסח כהלכתו ודרשתי שהילדים ואני נקבל אוכל כשר. "כנראה שאנטק וצביה לא עדכנו אותך לאן את מגיעה," אמרה לי חברה.

הקמת משפחה

איך שלא יהיה, ב-31.12.1946 באנו, מכס ואני, בברית הנישואין. הייתי בת 23 ומכס בן 26, ותקופה חדשה התחילה. התגוררנו בצריף קטן, השירותים היו בחוץ, מדרכות עדיין לא נסללו, ובחורף זרמו נהרות מים בשבילים והבוץ הגיע לשמיים.

(TO BE PREPARED IN QUADRUPLES)

CERTIFICATE OF MARRIAGE. — תעודת נשואין. No. H 63305

District: מודיעין Town: תל אביב

Marr. solemnized by: _____ on: 19 46

Date: 26/12/46

חתימה ויתור ב' 26/12/46

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Name and Surname השם והשם	Age גיל	Calling מקלט חדר	Community הקהילה	Residence קטע מגורים או מגורים	Name and Surname of Father and Mother השם והשם של האב והאם	Calling of Father and Mother מקלט יום של האב והאם	Residence Father and Mother קטע מגורים של האב והאם	Name and Surname of Witnesses השם והשם של העדים	Calling of Witnesses מקלט יום של העדים
הבעל משה יוסף	26	חקלאי	אלכסני	צפון	ואקב יוסף	חקלאי	בולגריה	אליזבת ז'ורז'י	חקלאי
האשה מרים	23	"	"	"	אליזבת ז'ורז'י	"	"	"	"

Certified that the above is a true extract from the Register of Marriage kept at the office of _____ in the town of _____ in the _____ District.

תאריך: 26/12/46

חתימה: _____

Signature: _____

אשרו בברי"ר
הת"ת
יוזף טרסקי

PP. 11408-22 21.141-1075.

PARTICULARS RELATING TO APPLICANT.
אوصاف الطالب أو الطالبة / פרטים בנוגע למבקשת

Place and date of birth: Bendzin, Poland; 22nd December, 1920 (Nineteen twenty) ; مكان وتاريخ الميلاد: بندزين، بولندا؛ 22 كانون اديسار، 1920 (تسعة وعشرون)

Nationality: Undefined ; الجنسية: غير محددة (مستعملة)

Trade or occupation: Agriculturist ; المهنة أو الصنعة: مزارع (مستعملة)

Unmarried, married, widowed or divorced: Married ; غير متزوج أو غير متزوجة. متزوج أو متزوجة. أرمل أو أرملة. مطلق أو مطلقة. متزوج (مستعملة)

Name of wife: Mascha, maiden name BACHER ; اسم الزوجة: مسخا. لقبها: باختر (مستعملة)

Sworn or Affirmed and subscribed this: 11th day of: May, 1944 ; (Signature): _____ (Title): INSPECTOR OF IMMIGRATION ; Signature of holder: _____

21087

אישור קבלת אזרחות ארץ ישראלית ממשלת המנדט הבריטי למאשה + מכס, 11.5.1947

כעבור שנה, ב-4.3.1947, באה לעולם בתנו הבכורה. קראנו לה רחל, על שם אמי. רחל מילאה את הקן הקטן שלנו בשמחה גדולה. אבל עכשיו התעוררה בעיה; הנקתי את רחל זמן קצר והפסקתי. לפי הנהוג בקיבוץ, אם שאינה מיניקה אינה יכולה להגיע להאכיל את תינוקה בבית התינוקות ומגיעה רק בתום יום העבודה. דבר זה העיק עלי מאוד. אברהם בנאי שעבד במזכירות הקיבוץ ראה אותי בעיצבוני. סיפרתי לו שאוסרים עלי לבוא במהלך היום לראות את ילדתי היות שאינני מיניקה אותה. אברהם פנה למזכירות ואמר שמאשקה היא כמו בת של טבנקין ולא כדאי שזה יגיע אליו. אחרי כן קיבלתי רשות לבוא לבקרה.

עזיבת הקיבוץ

כעבור ארבע שנים הסתיים הרומן שלנו עם קיבוץ דפנה. שני אירועים הכריעו את הכף; דורקה, דודתי מאמריקה, נהגה לשלוח לנו מעת לעת חבילות. בקיבוץ אסור היה לקבל בגדים פרטיים, ואת מה שקיבלתי מסרתי למחסן הבגדים המשותף. באחת החבילות נשלחה במיוחד עבור רחל הקטנה שמלת פרחים יפהפייה. שמרתי את השמלה, וביום שישי הלכתי את רחל, שנראתה בה כמו בובה. מעשה זה עורר מיד הדים. נקראתי לביורר במזכירות ונדרשה אסיפת חברים כדי להוכיח אותי על התנהגותי, חריגה מהתקנון ואי הבנת עקרונות הקיבוץ. לא על צורת חיים כזו חלמתי. לא שיערתי שאחרי כל התלאות שעברתי אשפט כעת על רצוני להלביש את בתי בשמלה שנשלחה עבורה. אמרתי למכס: אנחנו עוזבים. לא לחיים הללו פיללתי.

אירוע נוסף שלאחריו החלטתי לא עוד; לדפנה הגיעה בקשה מוועדת הביטחון של הקיבוץ המאוחד לגייס שני חברים (היות שדפנה הוא קיבוץ ספר, עמדה המכסה על שניים). בדפנה היו שלושה חברים בגיל גיוס: מכס, זוג ללא ילדים מפולין, ורווק שאף הוא מפולין. מכס היה הוותיק מבין השלושה ואב לילדה. באסיפה הוחלט שהיות שמכס מבוגר יותר ואב לילדה, הוא יישאר והשניים האחרים יגויסו.

באותו היום הייתי אמורה לצאת לקורס מדריכי נוער בקטמון. המזוודה עמדה ליד הדלת ואני ישבתי בחוץ על כיסא נוח וקראתי עיתון, כשהגיע אלי בחור צעיר ואמר לי: "מאשקה, שמעת מה שאני שמעתי?" "מה שמעת?" שאלתי. "שמעתי שזהבה הייתה היום במזכירות ואמרה שהיא עוזבת את הקיבוץ אם פלטיאל שלה לא יישאר בבית. ישבו שם ועשו חישוב והחליטו לשלוח את מכס במקומו כי בטוח שמאשקה לא תעזוב בגלל זה." שמעתי את דבריו, קמתי מכיסאי והלכתי למזכירות לאברהם בנאי ואמרתי לו: "אברהם, זה נכון?" "זאגט ער, כן, זאגט ער." (הוא אמר, כן, אני אומר) "למה?" שאלתי. "זאגט ער, כי את לא תעזבי." "זאג

איך, למה לא אעזוב? מה זה, אתה טבנקין?" "את לא תעזבי, זאג איך." "אז תשמע, אברהם בנאי, עניתי לו, "אני כבר ילדה גדולה ואני מודיעה לך, שקודם כול היה עליך לבוא ולשאול את מכס, ייתכן שהיה מסכים ואני לא. הוא אדם בפני עצמו. לא באת ולא שאלת, ולכן אני מודיעה לך שאני עוזבת." אברהם אמר: "לא תעזבי, כי מה יגיד טבנקין?" "זאג איך, עניתי לו, "אם אספר לטבנקין, הוא יצדיק אותי." רצייתי להוכיח שאני אכן עוזבת, אז קמתי ועזבתי. ואחרי שעזבתי אמר לי המזכיר זליג גייער: "מאשקה, באמת, את לא תעשי את זה והם ייתנו לך מה שתרצו!" אבל אני אדם עם עקרונות וצדק, והתנהגות כזו לא באה מבחינתי בחשבון. לפני העזיבה קראתי לזליג למחסן הבגדים ואמרתי לו: "עכשיו תראה מה אני לוקחת." הוא אמר לי: "מאשקה, אל תדברי שטויות." אבל אני הייתי נאמנה לדרכי והראיתי לו שלקחתי רק מה שהיה שייך לי ותו לא. היינו הראשונים לעזוב בשנת 1951. נתנו לנו חמש לירות, העמסנו חפצינו על משאית, ונסענו.

החיים בעיר

לא ידעתי לאן נלך אבל האמנתי שנסתדר. רחל הייתה בת ארבע, מכס היה בעל מקצוע ואני ידעתי שאמצא עבודה. בתחילה התגוררנו אצל גיסי וגיסתי ברמת גן;

משמאל לימין: מכס, מאשה, טניה, זאב (ויילו)

טניה, מהנדסת חשמל, וזאב (ויולו) פישר, גזרן וחייט. כשגיסתי חלטה בשחפת נאלצנו לעזוב.

לא ידעתי מה לעשות. החלטתי לפנות אל ברגינסקי, שעבד במזכירות הקיבוץ המאוחד. כשנכנסתי לשם קיוויתי שלא יראו אותי. ברגינסקי לא ידע כלל שעזבתי, בכיתי שיעזור לי. הוא נכנס לד"ר יוספטל, הם התלחשו ביניהם ואז חזר ושאל אותי אם אני מכירה את העיר רחובות. עניתי בשלילה. שאל אם יש לי כסף לשיכון, וגם על זה עניתי בשלילה. הסביר לי שיש שם שיכון עולים עם חדר אחד, ויש שיכון ותיקים עם שני חדרים. אמרתי שאקח חדר אחד. ברגינסקי ויוספטל לקחו

טניה פישר לבית סוילבה

הלוואה על שמי ונתנו לי את הכסף עבור שיכון עולים. כמובן שאחר כך החזרת לי להם הכול. עברנו, אם כן, לרחובות, ובהמשך הגיע לרחובות גם זליג, המזכיר מדפנה, והיה מזכיר מפ"ם. ארבע שנים גרנו שם. בשנת 1954 בא לעולם בננו בן-אבי ושוב נמלא הבית אור. שבע שנים בינו לבין רחל, והיא טיפלה בו כמו בבובה.

משפחת פישר – מאשה, מכס, רחל, בן אבי

כשחזרנו לרמת גן פנו אלי שאכנס לפעילות מפלגתית. היו לי שני ילדים קטנים וסירבתי, אך בזמן הבחירות התייצבתי לשבת בתור יושבת ראש בקלפי. בשנת 1959 עברנו לגבעתיים. באחד מימי שישי עמדתי במטבח ובישלתני, לבושה במכנסיים קצרים. והנה נכנסו שלושה יהודים. "את מאשה בגנר פִּיֶּשֶׁר?" "כן, ענית, "ומי אתם?" "אנחנו חברי אחדות העבודה ונשלחנו מהקיבוץ המאוחד בהוראת טבנקין להציע לך להיכנס לפעילות באחדות העבודה."

"מה זה צריך להיות?" תמהתי. הם הסבירו לי במה מדובר, וכך התחלתי לשמש כמרכזת תא חברות ומזכירה בסניף, יחד עם יעקב מלר, חבר גבעת השלושה. מלר זה היה בן בית אצלנו, ישן, אכל ושתה (הוא אהב מאוד לשתות) ותמיד החזקתי בקבוק משקה בשבילו. אבל מזה, הוא היה צמחוני, וכשהילדים חזרו מבית הספר הם היו צריכים לשמור על שקט כי מלר ישן.

תשע שנים עבדתי בהתנדבות, למזלנו מכס הביא את הכסף. הוא היה במקצועו גזרן, מודליסט ותפרן, מבעלי המקצוע הטובים ביותר בתל אביב. עם הקמת המדינה הוא גזר את כל המדים עבור חיילי צה"ל. בימי הבחירות ישבתי בקלפי תמיד, ומכס היה פעיל

בגוש, אז כל הקיבוצניקים הגיעו אלינו הביתה. הכנו מראש סיר מלא ביצים, נקניקים, לביבות וקפה, והם הרגישו בבית. הייתי קופצת לראות שלא חסר דבר, וחוזרת לקלפי. בשנת 1962 קמה מפלגת העבודה. גולדה מאיר הייתה המזכירה ואברהם גבלבר שימש מזכיר משנה מטעם אחדות העבודה. בהמשך הגיע אברהם לגבעתיים ואני נבחרתי על ידי חברי סניף רמת-גן-גבעתיים להיות מזכירת המשנה מטעם אחדות העבודה, ואיתי בחור נוסף ממפלגת רפ"י. כשהתקדנו, קיבלנו עשרים ושניים וחצי אחוזים מכל הארץ. ראיתי כיצד עושים מפקדים ועשיתי אותו הדבר, אלא שהמפקדים לא היו מפקדי אמת; הרוב היה במפא"י, העירייה הייתה של מפא"י, והיא זו שנתנה את כסף. פניתי לקוצ'יק, מזכירו של יגאל אלון, וביקשתי פגישה עם יגאל. יגאל שאל אותי: "מה הבעיה, מאשקה?" סיפרתי לו. "דאס ארנגאנצן וויפיל געלט דארפסטדו, כמה כסף את צריכה?" "זאג איך, אני רוצה להגיע לכך וכך חברים בגבעתיים." "ואיך תעשי זאת?" שאל, "זאג איך, תסמוך עלי. אני אעשה מה שמפא"י עושה." כך הגיע סניף המפלגה בגבעתיים לעשרים ואחד אחוזים, וזה נמשך כך עד היום הזה (1990). כבר אין סיעות וחטיבות, אבל בגבעתיים הציבור תמיד היה טוב. חבר לשכה אמר לי שהוא אינו מבין איך עשיתי את זה. אני מתרגשת כשאני מדברת על התקופה ההיא, מאוד מאוד מתרגשת.

עניין נוסף שהיה זה עם טבנקין ועם "ארץ ישראל השלמה" או לא השלמה; מספר חודשים לפני שנפטר (1971) נערכה בבית ברל ועידת המפלגה. בשורה הראשונה ישבו כל המנהיגים: טבנקין, צביה ואנטק. ניגשתי, נישקתי וחיבקתי את צביה ואנטק ושאלתי את טבנקין: "אתה זוכר אותי?" הוא ענה משתומם: "ככה את מעליבה אותי?" "איך הבת שלך? אומרים שהיא יפהפייה," והוספתי שהיא דומה לאבא שלה. "תאמרי לי, מאשקה," המשיך טבנקין, "את בעד ארץ ישראל השלמה או בעד תוכנית אבות?" "תוכנית אבות," עניתי לו. "איך את עושה את זה לטבנקין?" אמרתי שלימדו אותי לא לשקר והנה אני אומרת את האמת, גם אם לא נעים לשמוע אותה.

בשש עד שמונה השנים הבאות שימשתי מזכירת משנה, וב-1972 נבחרתי כמזכירת נעמ"ת בגבעתיים. היו לנו שלושה מעונות יום וקרוב לשלוש מאות וחמישים ילדים. בתפקיד זה שימשתי במשך חמש-עשרה שנים, עד שפרשתי בשנת 1987 לגמלאות.

לאחר פרישה

מעשה, הייתי יכולה לעבוד עד גיל שישים וחמש, ואני יודעת שעשיתי עבודה טובה. ואני גם יודעת מתי לפרוש. כל השנים בגבעתיים, בהן הייתי עסוקה בענייני המפלגה,

בעלי היה זה שנהג לתת לילדים ארוחת ערב ולהיות איתם. נוכח פעילותי מחוץ לבית היה הוא זה שקיבל את הילדים כשחזרו מבית הספר והגיש להם ארוחת הצהריים שהכנתי מבעוד יום. מכס היה איש פוליטי, אך לא פעיל. הוא נתן לי לעשות את עבודתי. בדרך כלל, בעלים אינם מרוצים כל כך כשהנשים שלהם כל הזמן בחוץ. פעם פנתה אחת השכנות לבעלי ואמרה: "תגיד, אדון פישר, לא אכפת לך שאשתך יושבת עם כל כך הרבה גברים?" אותי זה הצחיק. כשהגיעו דיירים חדשים שלא הכירו אותי ואת עבודתי, אמרו לו: "אדון פישר, באים אליה שמה בחורים צעירים." (במטבח שלי התקיימו פגישות של חברי מפלגת אחדות העבודה, והם חשבו מי-יודע-מה נעשה אצלנו. אחרי שהכירו אותי ולמדו על עבודתי, פסקו השאלות והרכילות).

מכס ואני אהבנו ללכת לערבי שירה פעמיים בשבוע, להצגות ולסרטים. לא קומדיות, אלא בעיקר דרמות וסרטים רציניים. בימי שישי נפגשנו עם חברים מ"השומר הצעיר" לשיחה, קצת רכילות ולשחק. עד שהם החלו לשחק קלפים. אז קיבלתי שוק. "אתם, השומר הצעיר?" שאלתי, והם התנצלו שהם משחקים על סכומים קטנים. אמרתי להם שבמפגש בביתנו לא משחקים קלפים. ובאמת, כשבאו אלינו ישבנו עד שלוש לפנות בוקר, דיברנו על פוליטיקה, על ספר כלשהו, על הצגה מומלצת. כשנפרדנו כולם אמרו: "נו, כמו תמיד, מאשקה צודקת, אפשר להעביר ערב נעים גם בלי משחקי קלפים." זה היה החינוך

שספגתי בביתי ובתנועה; ריקודים סלוניים ומשחקי קלפים - לא אצלנו. ב-7.1.1976 הלך מכס לעולמו. במשך מספר שנים קיננה בגופו מחלת הסרטן, עד שנגאל מייסוריו. איש טוב היה בעלי ועוד יכול היה ליהנות מהחיים שנים רבות.

סוף דבר

בשנת 1988 עברתי להתגורר עם רחל ומשפחתה בגבעת חיים מאוחד. חשבתי לעצמי שכעת יהיה לי זמן פנוי לעיסוקים שונים, אך התבדיתי; החברים במשק קיבלו אותי יפה מאוד והחלטתי שלא אשב בבית אלא אלך לעבודה בחדר-תגמיר. מאז אני קמה בחמש וחצי כל בוקר, מכינה לעצמי כוס קפה, ובשש וחצי כבר בעבודה. לא אשתה קפה על חשבון זמן עבודה. לפעמים, כשיש איזה טלפון ואני עונה ואומרת, "מדברת מאשה, אמא של רחל קליין", אומרים לי, "תפסיקי כבר, את כאן בזכות עצמך, כולם יודעים מי את." חבריי העירוניים, וגם חברי קיבוץ במפלגה כמו יגאל אלון, ישראל גלילי ואברהם גודוביץ, אמרו לי לא פעם: "מאשקה, את יותר קיבוצניקית מאלה שחיים בקיבוץ", וזאת על שום צניעותי בענייני לבוש, ומסירות גבוהה וקפדנית בענייני עבודה.

בשובי מהעבודה, אחרי מנוחת צהריים אני מעיינת בחומר שנשלח לי מהמפלגה. אני מעורה מאוד ומתעניינת, וגם חזרתי לקרוא בתנ"ך. אהבתי לתנ"ך היא הודות לסבו של יאיר צבן, המורה שלי בבית הספר היסודי. גם בגטו ורשה, כשהופעל בית ספר תרבות עם הפרופסורים קוז'ברודסקי וגוטקובסקי, הועמקה אהבתי לתנ"ך ולספרי היסטוריה. אני אוהבת להאזין ברדיו למוסיקה קלאסית, ובעיקר לשירי מולדת, אותם שירים שמביאים אותי לידי בכי. בעבר שרתי הרבה וכל השומעים שיבחו אותי. כך זה היה בתנועה, בגטו ורשה ובאשוויץ.

בשעות השקט עולים בי הגעגועים למשפחתי ולחבריי הלוחמים, לתקופת חיים שלמה שנלקחה ממני באכזריות. גם פחדים מלווים אותי מאז, הפחד מכלבים ומנסיעות ברכבת. כשהתגורר בני בחיפה וניסה לשכנע אותי לבוא אליו ברכבת, ואפילו הציע לנסוע איתי, לא יכולתי להתגבר על החרדה. רכבת זו רכבת.

בשנת 1993 צירפו אותי למשלחת ראש הממשלה יצחק רבין בנסיעתה לפולין. התרגשות וגאווה ליוו את הביקור. בהתקרב מועד עצרת יום השואה הרגשות מציפים אותי. כל השנה כמדומני שאני אדם נורמלי בהחלט, אבל כשאני צופה בטלוויזיה בסרטים ליום השואה, אני כמו יושבת וצופה בתמונות מעברי. אז עולים הכאב והצער על כל מה שאבד, נותנים מענה קצר, ומחיים את הגעגועים הקשים המקננים בתוכי. לפעמים עלי

רק לעצום את עיניי ואז אני רואה את פני חבריי הלוחמים שלא זכו להגיע לארץ ישראל. רק בפניהם של הורי, אחיותיי ואחי הקטן אינני מצליחה להיזכר. ונשבר בי לבי. הרופא אמר לי: "מאשה, את ניתקת עצמך ממשפחתך, ובמקומם שמת את צביה ואנטק." אחר כך אני מפנה מבטי לתמונות ילדיי ונכדיי הנפלאים, ואני מבקשת שיצליחו בדרכם ויזכו בחיים מאושרים.

לא קיימתי את הפקודה; נשארתי בחיים.

מאשה פישר, 1990.

החותנת שלי

פסיפס של תמונות עולה בעיני, מצטרף לזיכרון השלם שמלווה אותנו בהרבה סיטואציות מדי יום.

הרבה ימים לאחר שעברת אלינו לגבעת חיים תהיתי על ההיגיון במעבר מגבעתיים. אצלנו היית לכל היותר "אמא של רחלה קליין" לעומת זה בגבעתיים היית מלכה, על פיך יישק דבר, בכל מתייעצים אתך, ממנים אנשים לתפקידים לאחר שקיבלו ממך "ברכה" על המינוי. את המפשרת היכן שאת רואה שהולך להיוולד קונפליקט.

בכל זאת אמרת, אם יציאתך לפנסיה, אני באה אל פתי בגבעת חיים. מעולם לא הצטערת על צעדך זה למרות שהרבה פעמים שמעתי אותך אומרת על מקרה זה או אחר "בגבעתיים זה לא היה קורה". על חוסר שביעות רצון מאתנו היית אומרת "אל תעשו לי טובה, יש לי לאן לחזור".

אמרותיך שיקפו את חיבתך הגדולה למשפחתנו ואת ביטחונך העצמי כמי שעברה את התופת ונשארה "נורמלית". היה ליאור, נכדך, שזכה ממך לתואר "רושע מרושע" הכל מתוך אהבה.. היה המשפט הידוע "מי שיפה אני חכמה", זה בא בעקבות הבדיחות שעשינו על חשבונך באמרנו "סבתא תמצאי לך איזה קאוליר צעיר", היית יושבת, פורסת בפני את ניסיון החיים של חברותיך,, שהתקשרו בזוגיות חדשה, ומסכמת את השיחה ב"מי שיפה, אני חכמה".

סבתא כל כך אהבה לתת, הדגישה כל הזמן כמה היא נהנית לראות את הקרובים לה מקבלים ממנה בחייה..

הייתה ארוחת הערב שלך עם התפריט הקבוע והבלתי מתחדש, כבד עוף, השניצלילים הידועים, הפירה, סלט הטונה עם הבצל והעוף המתפורר. את, בדמותך הנמוכה, מנצחת מעל כולם, דואגת בצעדייך הקטנים שכולם יקבלו הכל ובסדר שקבעת להם, תעזו להתנגד ומיד תחטוף הערה שתחזיר אותך למקומך הנכון.

את שירתך לא הכירו רבים, בכל אופן לא אצלנו בקבוץ. הייתה זו שירה חזקה, צלולה עם מילים ברורות, בשירים שכה אהבת: "בערבות לכיש", "בהרים כבר השמש מלהטת", "מעל פסגת הר הצופים" ואת שירי השואה שהבאת מהתופת, שירה מתגברת שנשמעת מעל שירתם של האחרים.

יהודה קליין, 2018.

תאריכים ואירועים מרכזיים בתקופת השואה, בחיי מאשה בגנר פיישר על גבי המפה

אפילוג

בשנת 1967 נישאה רחל לחיים מזור. נולדו להם שני ילדים: גלית (2.5.1969) וליאור (7.5.1972). חיים מזור נהרג במלחמת יום הכיפורים ב-13.10.1973, בתו גלית הייתה בת ארבע וחצי, וליאור בנו בן שנה וחצי.

במהלך השנים הכירה רחל את יהודה קליין והם נישאו ב-29.6.1980. יהודה גידל, לצד רחל, את גלית וליאור, כמו היו ילדיו. לרחל ויהודה נולדו שני ילדים: אייל (5.5.1981) וניר (20.7.1984).

בשנת 1974 נישא אבי לשרון, נכדתה של דודתה של מאשה (אחות אימה רחל לאה) דודה קייטי, הקרובה היחידה שנותרה למאשה מכל משפחתה שחיה בארצות הברית. בתום המלחמה גילתה מאשה על אודותיה, והן החלו להתכתב. בהמשך התכתבו אבי ושרון, עד שהכירו ונישאו, ב-24.11.74. נולדו להם ארבעה ילדים: ליאור (13.11.75), אמיר (2.8.78), יואב (9.1.81) ואלירן (16.9.86).

ב-14.6.1995 הלכה מאשה לעולמה, המורדת והלוחמת האמיצה והשורדת, המעשית וישרת הדרך. יידעו נכדיה וצאצאיה איזו אישה גיבורה ורבת תושייה הייתה סבתם, וערכיה הם מורשתם.

מכס פֵיֶשֶׁר - זִיכְרוֹנוֹת

נובמבר 1944 - אפריל 1945

כפי שנמסר לארכיון בית לוחמי הגטאות על ידי ילדיו:
רחל (פישר) מזזור-קליין ובן-אבי פישר

בית לוחמי הגטאות,

יולי 2006

תרגום מיידֵישׁ: דורקה שטרנברג

עריכה לשונית: נעמי שימשי

סיפורו של מכס פישר

קיבוץ דפנה, 27.11.1944

אינני יודע עד כמה יעמדו לי הכוחות לתאר את כל הטרגדיות אותן עברתי בתקופת המלחמה. הזיכרונות אינם בהירים. קשה להתרכז, קשה לזכור. אתחיל משנות הנעורים אותן אני זוכר.

בהיותי בן 18 החלטתי לעזוב את הבית עם חברתי לקיבוץ הכשרה. החלטה זו גרמה להרבה בעיות, היות שאני פרנסתי את המשפחה ועזיבתי הייתה עלולה להעמיד את הורי בסכנה של ממש. קשה היה לי להוציא מפי את הבשורה על הליכתי לקיבוץ, אבל הגיע היום בו נאלצתי להודיע להורי על החלטתי הקשה.

טובה ויעקב - הוריו של מכס פישר

למכס פישר היו שלושה אחים, זאב, ברוך ובנימין, ואחות נשואה עם ילדים. זאב שרד את השואה, עלה לארץ, התחתן עם טניה, לזוג לא היו ילדים. ברוך, בנימין והאחות עם ילדיה נרצחו בשואה יחד עם הוריהם, כמו גם אשתו הראשונה ובנו של זאב (ויילו). מכס אינו מזכיר את האחים ברוך ובנימין בזיכרונותיו.

מיד הפסקתי לעבוד והתכוננתי לנסיעה. הורי לא ידעו מה לעשות כשהפסקתי את העבודה במתפרה והפסיקו לתת לי אוכל, כך רצו להחזיר אותי לעבודה. אבל אני עזבתי לקיבוץ בנדין והתחלתי להסתדר זמנית.

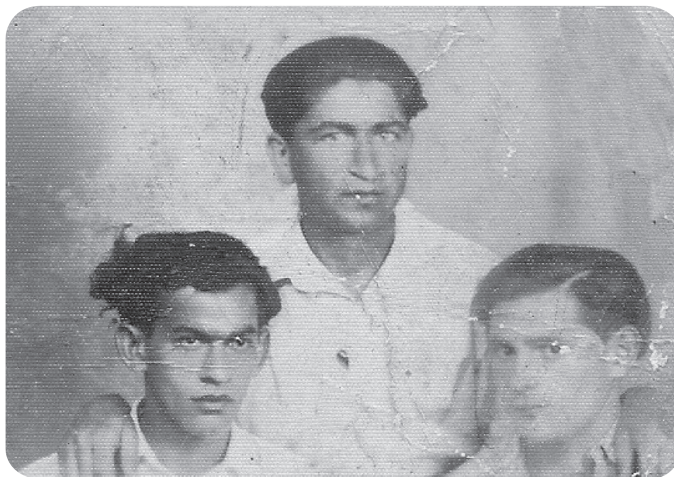

מכס פישר בצעירותו

שבועות ארוכים לא נסעתי הביתה. לאחר שבועות רבים הייתי מגיע בכל שבת לבית הורי. אמי הבינה אותי, וכשאבי הלך לבית הכנסת היא הצליחה למסור לידיי חלק מבגדיי. וכך במשך כמה שבתות הצלחתי להוציא את כל מחסן בגדיי מהבית.

כשהגיע היום ובאתי להיפרד מהורי, התלוותה אלי חברתי רבקה מושקוביץ. אבי עזב את הבית ולא הסכים להיפרד מאתנו. אני זוכר עד היום את הרגע הקשה בהיפרדו ממני. מצד אחד הלב נשבר, ומצד שני היה לבי מלא שמחה, כי אני הולך להגשים את דרכנו. אמי הבינה אותנו.

נסענו לקיבוץ בקילצה, שם פגשנו כ-100 חברים שזה עתה הצטרפו, וגם חברים ותיקים. התחלתי לעבוד במקצועי במתפרה, וחברתי עבדה בבית החרושת. חיי הקיבוץ לא היו

מכס פישר וחברים

קשים עבורנו היות שעברנו הכנה בסניף התנועה לקראת חיי קיבוץ. למדנו את השפה העברית וגם הרבה על ארץ ישראל. עברו שמונה חודשים והוחלט בקיבוץ להעביר קבוצת אנשים למעמד עולה. גם חברתי ואני נמנינו עם קבוצה זו. רבקה נסעה מיד הביתה להביא כסף ובגדים לקראת הבאות. אני לא יכולתי לנסוע הביתה לעשות הכנות לעלייה, כי לא היה לי מחליף במתפרה.

ב-1 בספטמבר פרצה המלחמה.

אנשי הקיבוץ בקילצה יצאו לנדודים ועזבו אחריהם את כל רכושם שהשיגו בעבודה קשה, בדם ובזיעה. ברגע אחד איבדו את הכול. הגרמנים התקרבו מאוד לקילצה, ואנו שמנינו 80 איש, צעדנו ביחד 120 קילומטר. חלק מהחברים לא היו מסוגלים להמשיך ללכת. הבחורות וחלק מהבחורים קיבלו פצעים ברגליהם, ונאלצנו לעזוב את החלשים ולהמשיך. המשכנו לנדוד שבועיים ימים. הלכנו ימים ולילות, בלא אוכל, נאלצנו לזרוק את כל החבילות, אפילו את החבילה הקטנה עם הבגדים, כי לא היה לנו כוח לסחוב אותן. רק חמישים חברים הגיעו לקובל, שלושים נשארו בדרך ולא ידענו מה קורה איתם. בבואנו לקובל הופצצה העיר ונאלצנו להמשיך ולנדוד. שם גם פגשנו את כל מרכז התנועה מזורשה ומקיבוץ האחרון בגרוכוב, שנדדו לקובל. המרכז החליט שהולכים הלאה. התחלקנו לקבוצות קטנות על מנת להקל עלינו את ההליכה. אני ועוד שנים-עשר חברים מקיבוץ בנדין הלכנו לכיוון סארנה.

שוב אנו ללא אוכל נאלצים לרוץ כמו בחזית יחד עם החיילים. הגענו למרחק של כ-20 ק"מ מסארנה. בדרך פגשנו חיילים רוסיים צועדים לפולין, ואז הוקל לנו כשהבנו שהסתיימה הנדידה הנוראה הזאת, אשר חשבתי שאף פעם לא תיגמר ונצטרך לנדוד כל החיים.

הצבא הפולני נסוג לקובל. אנו הצטרפנו לנסיעה ברכבת יחד עם הצבא הנסוג ואיתו הגענו לקובל. אחרי שלושה ימים נכנס הצבא האדום לעיר ואנו חשבנו שהם יתקדמו עד לגבולות של שנת 1914, אבל הם הגיעו רק עד נהר הבוג. עדיין התקיימו קרבות עזים מכיוון שהפולנים שהותקפו משני הצדדים על ידי הצבא הרוסי ועל ידי הצבא הגרמני, לא רצו להיכנע.

חבריי ואני נמצאנו בקיבוץ בקובל, בו התרכזו אנשים מכל מיני קיבוצים בסביבה. חיפשנו דרכים שונות להגיע לארץ. בינתיים סבלנו מאוד, היינו רעבים, פשוט משום שגם לחם לא היה. אני זוכר עד היום איך בארבע לפנות בוקר נעמדנו בתור לקבלת לחם וכל אחד קיבל רבע קילו לחם. קרה גם שחזרנו מבלי לקבל את המנה. ברגע זה התחלנו להרגיש רעב.

עברו ארבעה שבועות וקבוצות קטנות הועברו לוילנה בגניבת הגבול. באותו זמן נאלצנו להפסיק את פעילות הקיבוץ כי השלטון אסר על קיומו של קיבוץ ציוני. נשארו

שנים-עשר חברים שלא הצליחו לעבור את הגבול ללא בית וללא קורת גג מעל ראשינו. מה שנשאר מרכושו של הקיבוץ היו שני מסורים ושני גרזנים בלבד. יצאתי עם שני חברים לרחוב לנסר עצים כדי שנוכל להתפרנס ולהתקיים.

לאחר ארבעה שבועות הגיע אלינו בן עירי וסיפר לי שהגרמנים, עם כניסתם לעיר בשבת, שרפו מיד את בית הכנסת וארבעים בתים בסביבתו. הוא סיפר לי כי גם הבית שבו התגוררו הורי נשרף. הוא סיפר לי דברים נוראים, איך הגרמנים שרפו את הבתים עם האנשים בתוכם. חלק ניסו לברוח מהבתים הבעורים, ואז הגרמנים ירו בהם וזרקו אותם לאש. לא יכולתי לתפוס איך אנשים עושים דברים כאלה לאחרים. על גורלם של הורי לא קיבלתי שום מידע. באותם ימים הסתובבתי כמו משוגע ולא מצאתי לי מקום, משהו משך אותי לשוב הביתה. חסכתי כמה רובלים מהעבודה והרגשתי שאני חייב לחזור. נסעתי לגבול, ישבתי ליד הגבול שלושה ימים ולא הצלחתי לעבור. חזרתי שוב לקובל לעבוד בחטיבת עצים על מנת להרוויח קצת כסף ולנסות שוב להגיע הביתה.

אחרי ארבעה שבועות יצאתי שוב לכיוון הגבול, אבל הפעם במקום אחר. ושוב אני מתענה לילות תחת השמיים הפתוחים ומסתכן מחדש שיתפסו אותי, ושוב לא הצלחתי. המשכתי לנסות ומצאתי עוד מקום אחד ליד הגבול שמשם עוד לא ניסיתי לעבור. היה זה בראווה רוסאקה. נאלצתי להגיע קודם ללבוב, משם זה היה הכי קרוב.

בעשר בלילה הגעתי ללבוב. היה זה ב-26.11.1939. לילה חשוך, לא ידעתי איך להיכנס ואיך לצאת, לא מצאתי אף אדם ברחוב. מצאתי מקום לינה באיזשהו פרוזודור על שולחן קשה. היה זה בית שבו לנו אנשים אשר נדדו בדרכים. בלילה זה ישנתי כמו הרוג אחרי לילות שלא ישנתי. תוך כדי שינה הרגשתי שמישהו מעיר אותי. היה זה אדם שהלך מוקדם להתרחץ. הסתכלתי עליו ופתאום אני רואה שזה אחי.

אף פעם לא אשכח את הרגע הזה. שאלתי הראשונה הייתה האם הורי וחברתי נשארו בחיים. אחי סיפר שעד לפני ארבעה ימים הוא היה איתם, הוא סיפר גם שהשאיר את אשתו וילדו, כי אי אפשר היה לקחת אותם איתו. הילד היה בן שלוש ואשתו חולה ושבורה, בקושי מתהלכת על רגליה, לכן הגיע אחי לבדו. הוא סיפר שהמשפחה חיה בתנאים קשים מאוד, עבדו קשה, אין מה לאכול, היהודים פחדו לצאת החוצה כי שם קיבלו מכות וחטפו אנשים ברחוב לעבודה. למרות כל זאת, משהו משך אותי הביתה.

כשאחי גמר לספר ואני אמרתי לו שברצוני לשוב הביתה הוא הסתכל עלי כמו על משוגע. לא הבנתי למה הוא עזב את אמא, אבא, את אשתו וילדו. אני רוצה הביתה, להיות איתם ביחד דווקא בימים הקשים האלה.

שבועיים אחר כך נסעתי לגבול שליד ראווה רוסקה. היינו קבוצה של שישה אנשים

שגם הם רצו להגיע הביתה. הגענו לעיר ומיד אסרו אותנו והובילו אותנו כל היום מקומונה רוסית אחת לשנייה. מאוחר בלילה שחררו אותנו. החברים שהצטרפו אלי לנסיעה לא רצו להמשיך לנסות את מזלם במעבר הגבול מפחד ששוב יאסרו אותם. הם חזרו ללבוב, למקום בו נשאר אחי. ביקשתי מהם למסור לו דרישת שלום והחלטתי להישאר ולנסות עוד פעם לעבור את הגבול. רק אם לא אצליח, אחזור אליהם.

הלכתי לבדי באותה דרך על מנת להגיע לעיירה שליד הגבול. נכנסתי לבית יהודי בו היו מבריחים. כל רכושי היה 40 זלוטי. התחלתי להתמקח איתם, הם דרשו 20 זלוטי על הברחת אדם אחד. אז יכולתי להוציא רק 5 עד 10 זלוטי. ישבתי בבית הזה יומיים וחסכתי כל פרוטה. ביום השלישי בערב היה קור נורא, המבריחים העבירו שלושה יהודים דרך הגבול ואותי לא הסכימו לקחת במחיר שהצעתי להם. החלטתי ללכת אחריהם ללא ידיעתם, פשוט לא הייתה לי שום בררה ורציתי לנצל את ההזדמנות.

לילה חשוך, כפור איום, השלג הגיע לגובה של 70 ס"מ. גררתי את עצמי אחרי הקבוצה. כשהתקרבו לגבול הגרמני-רוסי כל אנשי הקבוצה נשכבו על השלג, ובראותי אותם עושים זאת גם אני נשכבתי כדי שלא ירגישו בי. יחד עם זאת, הצצתי כל פעם כדי להיות בטוח שלא המשיכו ללכת בלעדיו. ברגע מסוים נעמד אחד מהקבוצה, ניגש אלי ואמר לי: "גילינו אותך ואין בררה, תתקדם אתנו. לך אחרינו ועשה כל מה שאנו עושים ונקווה שנעבור בשלום את הגבול."

הגענו לכפר גרמני קטן. הגרמנים שמעו אותנו רצים בתוך השלג. נכנסנו עם המבריחים לבית שגרו בו יהודים, מיד התפשטנו ונכנסנו למיטה ועשינו את עצמנו ישנים כאילו כלום לא קרה. היה זה בשתיים בלילה. בבית הזה נמצאו כארבעים איש בחדר אחד. מיד הגיעו הגרמנים וזאת הייתה הפעם הראשונה ששמעתי את השפה הגרמנית. כולם עשו את עצמם ישנים. הגרמנים הוציאו יהודי אחד והתכוונו מיד לירות בו אם הוא לא יגלה מי האנשים שכרגע הצטרפו לדירה. האיש היה מבולבל כי העירו אותו משנתו ולא ידע להוציא הגה מפיו. התחילו להכות בו בלי רחמנות והוא הרי באמת לא ידע מי הגיע. הגרמנים עינו את האיש כשעה ועזבו. בארבע וחצי לפנות בוקר עליתי על רכבת ונסעתי ללובלין. זה היה היום הראשון שראיתי גרמנים. מלובלין נסענו והגענו בשלום לצ'נסטוכובה.

בעיר זו התחיל פרק חדש בחיי. המשימה שעמדה לפניי הייתה לגנוב את הגבול, וכאן אסרו על היהודים לנסוע ברכבות. שוב הסתכנתי ובהגיעי לגבול מיד תפסו אותי שני גרמנים והובילו אותי למפקדה שלהם. הם הזהירו אותי שאם אוזן, יירו בי מיד. נשארתי לבדי. בחדר בו השאירו אותי ראיתי הרבה תמונות על הקירות. בתמונות ראיתי יהודים שעובדים ומובילים עגלות עם חומרים, איך הם נופלים מעבודה קשה, איך מרביצים להם

בקתות של רובים ללא רחם, וראיתי תמונה של קבוצת יהודים עומדים בשורה ומחכים שיירו בהם. נפלתי בפח נורא, חשבתי. לברוח היה בלתי אפשרי. אחרי שעתיים חזרו שני הגרמנים וקראו לי: "קום, יודה שוויין" (בוא, חזיר יהודי). הובילו אותי החוצה לרחבת התחנה וציוו עלי לעלות על הרכבת. לא ידעתי לאן הם מתכוונים לקחת אותי. הרכבת זוה מהמקום וחזרה לצ'נסטוכובה. כשהתקרבו לעיר הם שחררו אותי.

נמצאתי במצב נורא. לא הייתה ברשותי פרוטה, רק הכרטיס אותו קניתי בבוקר והוא היה תקף. לא הייתה לי שום בררה ושוב הסתכנתי. ירדתי בשעה חמש לפנות ערב ועליתי שוב על הרכבת. רצתי מקרון לקרון כדי למצוא ספסל שתחתיו אוכל להסתתר. תפסתי מקום בין הגויים. "האם נוסעים כבר?" שאלתי אותם בפולנית, "האם אני צריך רישיון מעבר?" "זה מובן מאליו, ענו לי, "אין בידך?" שאלתי: "מה עושים?" "הסתתר מתחת לספסל, שם לא ימצאו אותך." הגויים חשבו שגם אני גוי. הזדחלתי מתחת לספסל והגויים הסתירו אותי ברגליהם. חשבתי שהבדיקה תהיה כמו בפעם הקודמת ושלא ימצאו אותי בקרון.

כשהרכבת הגיעה לגבול שמעתי את הכרוז קורא לכולם לצאת מהרכבת לביקורת רישיונות. כולם יצאו ורק אני נשארתי תחת הספסל. שכנתי מכורבל ולבי דפק בחזקה. שוב פחד נורא עד שהמבקר יגמור לבדוק את כל הקרונות. ברגע ששמעתי צעדים לבי דפק עוד יותר. אחרי רגע נרגעתי, הסערה הגדולה עברה. אחרי כחצי שעה חזרו האנשים שהיו בידיהם רישיונות והגרמנים לא עצרו אותם. המשכנו לנסוע. שמחתי בלבי שהנה עוד מעט אהיה בבית.

בשעה עשר בלילה הגעתי לדומברובה ונאמר לי שלא טוב לנסוע לבנדין, מאוחר בלילה. לכן לנתי אצל גיסתי שגרה בדומברובה עם בנה. לבשתי את מעילי של אחי ודיירי הבית, בראותם אותי במעילו של אחי, התרגשו מאוד וחשבו שאחי חזר. לא אשכח את הפגישה הזו. גיסתי וכל האחרים שמחו איתי מאוד, הם לא ידעו מה קורה איתי ואם אני בכלל בחיים. כל הלילה לא ישנתי וסיפרתי להם את כל מה שעבר עלי עד כה.

למחרת לא החזקתי מעמד עד שראיתי את הורי. כשעברתי את סף ביתם הם פגשו אותי בבכי גדול. לא הבנתי מה פירוש הדבר. "למה אתם בוכים? אתם צריכים לשמוח שאני חי והגעתי אליכם כדי שנסבול ביחד. תכננתי את חיי כדי שנהיה ביחד. אני לא מבין איך אתם חיים בתנאים נוראיים כל כך. אני רוצה לקשור את גורלי בגורלכם. אולי אוכל לעזור לכם." אמי ענתה לי: "הבכי שלנו הוא גם משמחה שבאת ואנו עכשיו ביחד." אני זוכר כאילו זה קרה עכשיו איך חברתי באה בריצה לראות אותי. ברגע שראיתי אותה שמחתי הייתה כפולה. אמרתי לה: "באתי אלייך, יקירתי. אני רוצה להיות איתך. אם נמות זה יהיה

כולנו ביחד. אני יודע שתגידי לי שיכולתי להציל את עצמי בבריחה לרוסיה, אבל אני רציתי להיות יחד עם הורי ואיתך, רבקה'לה." את היום ההוא, 14 בינואר 1940, אזכור תמיד. המצב היה קשה מאוד באותם ימים. הגרמנים רדפו את היהודים ואי אפשר היה לצאת לרחוב. היה מחסור באוכל, אנשים רעבו. באותם ימים חזרו מנדודיהם גם חבריי מקיבוץ בנדין, שלא הצליחו לברוח. חודשיים מאוחר יותר מנה הקיבוץ כארבעים חברים. חברי הקיבוץ הסכימו לקבל אותי ואת חברתי אליהם. התחילה תקופה חדשה בחיי הקיבוץ עם הרבה בעיות קיום. מוורשה נשלח ברוך גאפטק, אשר הכניס רוח רעננה לחיי הקיבוץ. ברוך הקים חוגים לעברית ונראה היה שהקיבוץ מתנהל כשורה.

להלן רשימת חברי הקיבוץ:

אשוויץ	1. הרשל שפרינגר
"	2. ברוך גאפטק
"	3. פרומקה פלוטניצקה
"	4. מקס פלשטאט
"	5. יואל שפרינגר
"	6. פינק אלבוב
"	7. גוטק גאסלאווסקי
פולין	8. שרה קוקילקה
אשוויץ	9. שרה רובינשטיין
"	10. אברהם רשליקוביץ'
"	11. אלזה האלזדארף
"	12. ארון שנטל
"	13. פרומקה דולנה רוזה
"	14. צפורה בוציאן
"	15. פנינה יעקובוביץ'
"	16. חדוה ברנרד
"	17. טוביה דבארסקי
"	18. ברוניה טרימאן
נפל בדרך	19. מרקוס פאהארילה

"	20. מארק פולמן
מחנה	21. משה מרקוס
נפל בדרך	22. אברהם קולוגלסקי
פרטיון	23. אלתר גולדברום
"	24. מרדכי באכרי
"	25. צפורה מרדר
"	26. שמואל פינקלשטיין
"	27. וואוק גולדשטיין
"	28. יצחק קרופקה
מחנה	29. חזקל רובין
"	30. ווילי שערל
"	31. ווילי גראם
מחנה	32. אדולף רומעלסבורג
"	33. יוסף ווילקאן
"	34. נתן ווילקאן
"	35. לאה בודן
	36. שושנה זילברשטיין
	37. טובה קלמוביץ'
ורשה, 24.5.1944	38. רבקה מושקוביץ'
	39. חיים גולדקרנץ
	40. הלה ניימן
ארץ	41. פישר מכס
	42. פישר וונויך
ארץ	43. חווקה לנצנר
ארץ	44. רניה קוקלקה
אושוויץ	45. לאה סוסנוביק
"	46. אריה פאצרקובסקי
"	47. צבי גרין
"	48. אידה ביאז'יסקה

49. בשקה זאבלודובסקי " " מחנה
50. בשקה שטארק
51. עליזה זיטנפלד

נבחרה מועצה והכול התנהל כמו בזמנים רגילים. הרשל שפרינגר נבחר למזכיר הקיבוץ. הוא היה צריך לעמוד על המשמר שלא יחסלו את הקיבוץ. בכל זאת, זו הייתה שנת 1941, שנה לא נורמלית. הגרמנים התחילו לשלוח נוער לעבודה.

בזמנים האלה נוצרה קהילה שהיה לה רשות להחליט על הכול. מוניק מרין היה יושב ראש של הוועד היהודי. הוזמנו לוועד נציגי הקיבוץ והוצעה להם תוכנית: לשלוח חמישה אנשים למחנה עבודה וגם שם להקים קיבוץ. ברוך גאפטק חזר מהפגישה נרגש והוחלט לקרוא לאסיפת קיבוץ. הוא סיפר על התוכנית שהוצעה. הרבה חברים היו נגד, אבל התנגדותם לא עזרה היות שמיד הגיעה משטרה גרמנית ולקחו בכוח כמה חברים: את ברוך גאפטק, יחזקאל רובין, אדולף רימעלסבורג, מקס פרלשטאט, ואת וילי שערל. שנה מאוחר יותר הצליח ברוך גאפטק לחזור. החברים האחרים לא חזרו עד היום.

באותם הימים הוקמו סדנאות גדולות לחייטות. בסדנאות האלה הועסקו כ-15 אלף יהודים. היהודים שעבדו בסדנאות אלה היו בטוחים שלא יישלחו לעבודה בגרמניה.

גם חמישה-עשר חברים מהקיבוץ הועסקו בסדנאות התפירה, והיתר עבדו במכבסה של הקיבוץ, שהוקמה עוד לפני המלחמה. לאה פרלשטיין הגיעה מוורשה לביקור בקיבוץ והביאה עמה תעודות שונות. הרשל שפרינגר עבד ימים ולילות, ביום עבד במתפרה ובלילה שמר. במשך היום היה צריך גם לפתור מאות בעיות שהיו באחריותו, כמו ענייני המזון שהיה מועט ואנשים הגיעו לסף רעב. קיבלנו עשרים גרם לחם ביום וקילוגרם אחד תפוחי אדמה לשבוע. הוא טיפל בעוד אלף דברים אחרים.

ב-1941 ציוו הגרמנים על משפחות עם ילדים להתייצב, בכוונה לשלוח אותם לעיר אחרת ששמה אושביינצ'ים. אני זוכר את היום שבו כל העיר בנדין הייתה בעצב. כולם ידעו שהעניין מבשר מוות. החולים, אנשים שבורים, עם חבילות על גבם ועם טליתות בידיהם, אימהות עם ילדיהן - כולם נסחבו אל מקום הריכוז בבית היתומים. שם אספו את כולם כדי לשלוח אותם לאושוויץ. בבית היתומים נמצאו הרבה ילדים שגרו שם קודם, ילדים בגילאי שנה עד שש-עשרה. הקטנים ביותר אומצו על ידי משפחות. הקיבוץ אימץ את הילדים בני החמש-עשרה: פינק אלבוים, גוטק גסלבסקי, ארון שנטל וואולק גולדשטיין, ברוני טראיימן.

מיום ליום יצאו מטעם הגרמנים גזרות חדשות. על כל "עברה" קטנה היו שולחים

למוות. למשל, קניית חמאה הייתה אסורה, וגם מצרכים אחרים שלא נמצאו בשוק ואפשר היה לקנות אותם על ידי קופונים. ירו על אדם שלא הלך ישר ברחוב ורץ, על זה שהטלאי בבגדו נמצא במקום לא נכון, ירו על אלה שנמצאו ברחוב אחרי שעה תשע בערב, ועל דברים דומים אחרים. הגרמנים הוציאו יהודים מהסדנאות שבהן הם עבדו ושלחו אותם למוות. אנשים שעשנו סיגריה, אנשים שאיחרו חמש דקות לעבודה, אנשים שהחסירו יום אחד בעבודה - ה"עברות" האלה נחשבו פשעים ואנשים נשלחו בגללם למוות.

ב-1942 התחילו הגרמנים בחיסול מוחלט של היהודים. בימים הראשונים של שנה זו הקיפו הגרמנים בתים בהם גרו יהודים, הוציאו את האנשים ממיטותיהם והובילו אותם כמו צאן לטבח למגרש ענק. שם מיינו אותם, זה למוות וזה בינתיים לחיים. אנשים שהייתה להם תעודת עבודה שוחררו. חלק מהמגורשים נשלחו לעבודה בגרמניה וחלק אחר לאושוויץ. באותם ימים המשטרה היהודית שיתפה פעולה עם הגרמנים. גם השוטרים הובילו צעירים וזקנים למקום השחיטה. מדי כמה שבועות נהגו הגרמנים לערוך משלוחים כאלה לשריפת האנשים באושוויץ.

באחד מימי רביעי הודיע היודנרט שכל התושבים היהודיים חייבים להתייצב בשני מגרשי ספורט על מנת להחתים את תעודותיהם. אסור היה להישאר בבית. השכם בבוקרו של יום רביעי הפכו רחובות בנדין שחורים מאנשים, מתנינוקות בני יומם ועד זקנים - כולם התייצבו. בשערי המגרשים חיכו לאנשים שוטרים יהודים על מנת לשמור על הסדר ולהורות להם לאן ללכת. באותו יום התאספו במגרשים כ-60 אלף יהודים. הגיעו הרוצחים והתחילו להחתים את התעודות. אנשי גסטאפו רבים הקיפו את המגרשים מכל הצדדים וצופפו את כל האנשים לפינה אחת של המגרש. אנשי הגסטאפו התחילו למיין את כל האנשים לשלוש קטגוריות. כל משפחה הייתה חייבת להתייצב בשלמותה, הפרידו הרוצחים בין בני המשפחה לנצח: הורים בנפרד וילדים בנפרד. הגסטאפו לא שלח אף משפחה שלמה למקום אחד. על המגרש התרחשו דברים איזמים; ילדים רבים ניסו לברוח ממקומם ולהגיע למקום הוריהם, ונרצחו בריצתם.

הגיע תורם של הורי. אותי ואת אחיי שלחו הגרמנים למקום מספר 1, ואת הורי שלחו למקום מספר 2. לא ידענו איפה הצד של החיים ואיפה הצד של המוות. רצינו ללכת יחד עם הורינו למוות, אבל הרוצחים לא נתנו לנו. מקום מס' 1 היה מיועד לחיים. מקום מס' 2 היה מיועד למשלוח לגרמניה, לעבודה. מקום מס' 3 למוות. את האנשים מקבוצה מס' 1 שלחו מיד לבתיהם, בלי להחתים אותם. אחיי ואני נסחבנו דרך הרחובות האפלים. למי? למה? לאן אנו פונים? את מי נפגוש בבית? למה קרעו מאתנו את אבא ואמא? בכל בניין נשמע בכי, ויללות בקעו מכל דירה אליה חזרו הניצולים הזמניים. לכל אחד חסר מישהו

מהמשפחה, למי הורים, למי ילדים, למי אחים... אנשים התרוצצו כמו משוגעים ברחובות. שלושה ימים מיינו הרוצחים את האנשים כמו כבשים. גם מזג האוויר הוסיף למרה השחורה; גשם זלעפות ירד מהשמיים, הגשם כאילו בכה עם כולם. בלילה ישנו הנותרים במגרש בתוך הבוץ שנוצר מהגשם. המיונים התקיימו מספר פעמים. האנשים שלא מוינו חזרו למגרשים וחיכו לתורם. אנשים התפללו ובכו. התחילו להגיע למקום הראשונים ששחררו, זה נראה כאילו באו מעולם אחר. ילדים חיכו להוריהם ולא זזו ממקומם, חיכו ימים ולילות, עד ששחררו הרוצחים רק מעטים. ביניהם היו גם הורי. ידענו שנתנו לנו חיים רק לתקופה קצרה מאוד.

חמישים אחוזים מהיהודים נשפטו אז למוות. הם הובלו לבית היתומים, שנקרא אז בית השחיטה. במשך יומיים, עד שהועלו לקרונות, עברו היהודים גיהנום. כולם ידעו שלוקחים אותם לאושוויץ לשריפה. לחיים לא היה כבר שום ערך. אלה שלא רצו להישרף באושוויץ בחרו למות במקום. אימהות קפצו מהקומה החמישית עם ילדיהן בזרועותיהן, וכך מצאו את מותם מיד. רבים קפצו: צעירים, זקנים, נשים וגברים. יומיים לאחר מכן נותר בית השחיטה הזה ריק מאדם, פנוי לקורבנות חדשים.

היהודים שקיבלו מהגרמנים חיים שאולים לזמן קצר נוסף, היו צריכים לראות את כל העינויים והסבל שעבר על האחרים. הם נשלחו לעבוד עם סוסים. ב-1942 הכריזו הגרמנים על הקמת גטו בבנדין.

הגטו בבנדין

הגטו הוקם מחוץ לעיר, מקום בו לא דרכה רגל יהודי מעולם. עמדו שם צריפים שבורים ללא שבילים, לא היה שם חשמל ולא מים. אפילו באביב היפה היו שם עוד ביצות. שם גם גרו אנשי העולם התחתון, שם הוקם הגטו.

תוך שבועיים צוו כל היהודים לעבור לגטו הזה. אדם שלא ראה מראה כזה, אינו יכול לתאר לעצמו את התמונה של הזדחלות היהודים לתוך הגטו. אפילו לתאר את זה בכתב מאוד מאוד קשה. היהודים, אשר עשרות בשנים היו מושרשים במקום אחד, נאלצו לעבור עם מעט מיטלטלים על גבם לגטו, שם חיכה להם בית שבור, ללא חלונות, ללא דלתות, גג שבור ואדמה במקום רצפה. הקירות היו רטובים בזמן הגשם וגם ללא גשם. נוסף לכך, שתיים או שלוש משפחות הצטופפו בדירה אחת. מותר היה להביא מיטות ורהיטים אחרים מעץ ששימשו להבערת אש. משפחות רבות שכבו בשדות שליד הגטו כי לא היה להם מקום להעמיד בו את המיטה. היו משפחות שהתגלגלו עם ילדיהן הקטנים ממקום למקום,

כמו זוענים. כחמישה-עשר עד עשרים איש גרו בדירה אחת. היודנט התחיל לסדר את החיים בגטו. התחילו לבנות צריפים, להוביל מים וחשמל. נראה היה כאילו בונים בית מחדש. הייתה אפילו קבוצה שעובדה את השדות שמסביב, ופרי השדה חולק לאנשים על ידי אנשי היודנט. כל היהודים שנמצאו בגטו חייבים היו לעבוד. כל יהודי היה חייב בתעודת עבודה. היהודים ידעו שסופם קרב. רבים מהם בנו לעצמם בונקרים מתחת לאדמה ומקומות מסתור במרתפים ובעליות הגג, על מנת להסתתר ולהציל את עצמם כשיגיע הגירוש.

ואז הגיע יום שלישי השחור. בחמש בבוקר שמענו יריות סביב הגטו, ואחרי כמה דקות התקרבו הרוצחים לבתי הגטו. הקיבוץ החליט שאנשיו יתחבאו על מנת להבטיח שהגרמנים לא ימצאו את הבונקר בו הסתתרו כחמישים איש. הוחלט שאנשים שבידיהם רישיונות עבודה ייצאו לאקציה, כי עד אז לא נשלחו אנשים כאלה לאף מקום. אני, הרשל שפרינגר, יואל שפרינגר, מקס פרשטאט, גוטק גסלבסקי, אברהם הרשקוביץ, שרה רובינשטיין, אילזה הלזדארף, פישל וונקי - כולנו היינו בעלי תעודות עבודה, חיכינו שהגרמנים יכנסו לבית כדי להראות שכל חברי הקיבוץ מתייצבים. כשהגרמנים רק נכנסו הם התחילו מיד להכות בנו בפרגולים ולגרשנו החוצה. הם לא הסתפקו בזה, אלא המשיכו לחפש בכל מקום, לשבור מעוללים ודלתות, אך את הבונקרים הם לא מצאו. כשהגענו למקום האיסוף ראינו אלפי אנשים שגירשו אותם מבתיהם ואף אחד מהם לא ידע אם ישוב לביתו.

בשעה שתים-עשרה התחילו הרוצחים לצופף את כל היהודים. רק איש גסטאפו אחד החליט מי לחיים ומי למוות. האיש החזיק בידו פרגול, לא בדק אישורי עבודה, ובאופן שרירותי שלח אנשים פעם שמאלה, פעם ימינה. כל אחד שנשלח ימינה או שמאלה קיבל בדרך מכות קשות עד שהגיע למקום האיסוף. לא ידענו איזה צד הוא לחיים ואיזה למוות, כי לשני הצדדים נשלחו גם צעירים וגם זקנים. אילזה הלזדארף ואני היינו ביחד, ושאר החברים היו בצד השני. לא ידעתי אם אני נמצא בצד של החיים או בצד של ההולכים למוות. בארבע אחר הצהריים נשלחו כל אלה שהיו בצד השני לרכבת ומשם ישר לאושוויץ. את האנשים מהצד שלי שחררו ממגרש השחיטה. כל אחד התחיל לרוץ כמו משוגע דרך השדות של הגטו, ואני רצתי ישר לראות את הורי לאחר שלא ראיתי אותם במגרש הסלקציה. נכנסתי למרתף שבו הסתתרו והוצאתי אותם משם חלשים ומעולפים. הבאתי אותם ישר לקיבוץ. כשהתקרבת לבניין הקיבוץ מצאתי את אילזה הלזדארף שוכבת מעולפת ליד הבונקר, היא לא הייתה מסוגלת לפתוח את דלת הבונקר. אימצתי את כל כוחי והצלחתי לפתוח את הבונקר. הראשונה שפגשתי הייתה פרומקה ועמה חברים אחרים, אשר לא ידעו עלינו כלום.

את כל האנשים הטובים לקחו מאתנו, רק אותי ואת אילזה שחררו. פרומקה ואילזה לא רצו יותר לחיות; הקיבוץ כולו עבר טראומה נוראית, כולם נשברו. כל אחד מהחברים ישב בפינה מהורהר ומופנם בתום עצמו. לא היינו מסוגלים לישון ואף לא לאכול. מדי פעם בפעם נזרקה שאלה לאוויר: "למה צריך להמשיך לחיות?!"

יומיים לאחר מכן קיבלנו מכתב וזה תוכנו: "קפצתי מהרכבת, הרגל שלי נקועה, אני כולי שבור, לא יכול לזוז. אני נמצא ברחוב טאל בשופ של ראסנר. בואו אלי - הרשל שפרינגר". המכתב הזה הוציא אותנו מהמרה השחורה. שמחנו מאוד. מיד התחלנו לחשוב ולקוות שאולי עוד מישוהו ניצל בקופצו מהרכבת. אבל לא כך היה, אף אחד לא חזר.

שבועיים ימים שכב הרשל ברחוב טאל. שם אף אחד מחברינו לא עבד ואף אחד מאתנו לא יכול היה לבקרו. לאחר מכן העבירו אותו להאוכט 45, שם הוא שכב שבוע שלם. כמעט כל החברים ביקרו אצלו. לאחר מכן העבירו אותו לגטו.

עם בואו של הרשל התעורר פתאום הקיבוץ לחיים. התחלנו לעבוד קצת ולהתכונן להגנה עצמית: חפרנו בונקר נוסף ליד המכבסה ויצרנו כלים שונים להגנה עצמית. כל הישיבות והשיחות נערכו ליד מיטתו של הרשל. החובשת טיפלה בו ימים ולילות על מנת שיחזור מהר לכוחותיו.

באותם ימים הגיע אלינו מרק פולמן עם תוכנית מוכנה. הייתה לו דרך הצלה. הוא יצר קשר עם פרטיזנים שבעזרתם נוכל להציל חברים. התארגנו קבוצות מכל התנועות הציוניות במטרה לשלוח חלק מהן לפרטיזנים. קבוצה ראשונה שמנתה עשרה חברים יצאה בליווי מבריה. יומיים אחרי יציאתם הביא המבריה מכתב מהם, שבו היה משהו לא ברור לנו. נכתב בו: "אנחנו כמעט הגענו למטרה". זה לא היה כפי שנדברנו. לא ידענו מה לעשות הלאה. למרות זאת התחלנו להכין קבוצה שנייה ליציאה. ואומנם, שבועיים אחרי זה יצאה הקבוצה השנייה, ויומיים אחרי יציאת קבוצה זו הגיע בחור מ"השומר הצעיר" במקום המבריה וסיפר מה קרה לחברים: "עזבנו את גטו בנדין", הוא סיפר, "במטרה להגיע לסוסנוביץ. הלכנו בלילה כארבעים ק"מ דרך יערות. המבריה שליווה אותנו הלך בשלב מסוים להביא לנו מים, ואנו חיכינו לו ביער. התחלקנו לשתי קבוצות. הייתי בקבוצה של שישה חברים והקבוצה השנייה מנתה ארבעה חברים וישבה במרחק ארבעה מטרים מאתנו. בשבתנו ליד הנהר נפתחה עלינו אש תופת וכל החברים נפלו מתים. ברגע שנפתח עלינו מטח היריות זרקתי את עצמי על הארץ יחד עם חבריי המתים. דם ניגר עלי. שמעתי מכל עבר צעדי מגפיים. העמדתי פני מת. הרוצחים התקרבו והמשיכו לירות גם על אלה שעוד נשמו קצת ורצחו גם אותם. ברגע שהגרמנים התקרבו לקבוצה השנייה התחלתי להתרחק בזחילה על בטני מהמקום בו שכבתי. אחרי דקות מספר שמעתי יריות מכל עבר, אבל אני הייתי כבר

רחוק ממקום ההתרחשות. ואז קמתי והתחלתי לרוץ בכל כוחותיי. הגעתי לנהר ושכבתי בתוכו חצי לילה עד שנרגעו היריות. כשיצאתי מהנהר היה כבר אור. נכנסתי לתוך היער הקרוב וייבשתי את בגדיי. לאחר מכן נכנסתי לביתו של אחד האיכרים שבכפר וביקשתי ממנו לתת לי משהו לאכול. אחר כך התחלתי ללכת חזרה לבנדין. חלק מהדרך עשיתי ברגל וחלק ברכבת. הייתי בסכנה גדולה, אבל הצלחתי לחזור לבנדין.

מכל התנועה הציונית נספו תשעה-עשר חברים בדרכם לפרטיזנקה. זה קרה ב-1.7.43.

ואלה שמות החברים שלנו:

שמואל פינקלשטיין

אלתר גולדברום

מרדכי באכרי

ציפורה מרדר

וואווק גולדשטיין

יצחק קרופקה

יצחק פון, מקיבוץ "עתיד"

אייזיק נאמאן הגיע לקיבוץ ונאלצנו מיד להחביאו על מנת שזה לא ייודע לחברים. אחרי מה שקרה החליט מרק פולמן מרוב צער לנסוע לוורשה. בדרך לוורשה נתפס ולא נודע על גורלו.

לאט לאט נודע לחברי הקיבוץ על האובדן הגדול שפקד אותם. באותם ימים לא היה לנו לא יום ולא לילה. חברי הקיבוץ שנותרו הסתובבו כמו סהרוריים, כמו נשמות מתות. כל יום חיכה לנו מוות. כל הדרכים היו חסומות. לחלק מחברינו היו אומנם תעודות פרגוואיות, ולמרות זאת נשלחו גם בעלי תעודות אלה לאושוויץ.

ב-15.7.1943 הגיע שליח, ויניה פומרניץ הדרי, עם כסף וביקש לקחת איתו את פרומקה פלוטניצקה לטורקיה. אבל פרומקה לא הסכימה להציל את עצמה כאשר לאחרים לא היה מוצא, לכן בחרה פרומקה להישאר יחד עם החברים ולא לעזוב אותם. היא גם כתבה מכתב לאלה שרצו להציל אותה בזו הלשון: "אני לא מוכנה להציל את עצמי בלי להציל גם את שאר החברים. כשתקבלו את מכתבי, אני והטובים שבינינו כבר לא נהיה בין החיים." זה היה מכתבה האחרון של פרומקה, שידעה לצפות מראש את העומד לקרות. שבועיים לאחר מכן פרומקה כבר לא הייתה בחיים. היא נפלה, עם שישה חברים נוספים, בהגנת הבונקר בו הם התחבאו.

באותם ימים נמצאה דרך להעביר ארבעה חברים להונגריה. הוחלט שיישלח חבר אחד מכל תנועה. בקיבוץ הוחלט על ברוך גפטיק. ב-1.8.1943 בלילה יצאו החברים מגטו בנדין

על מנת להיפגש עם המבריה במקום שהוחלט עליו מראש. החברים התייצבו במקום שנקבע, אבל המבריה לא הגיע והם נאלצו לחזור לגטו. בדרך נרצחו שני חברים. ברוך ועוד חבר אחד חזרו בשלום לקיבוץ.

באותו יום הפכה בנדין נקייה מיהודים. באחד באוגוסט 1943 הייתי עם עוד חבר בשמירה. בשעה אחת-עשרה בלילה הגיעה לידינו ידיעה, כי הגסטאפו מכין אקציה גדולה. כתמיד במקרים אלה רציתי לספר להורי על כך. התחלתי לזחול יחד על האדמה והגעתי על ארבע להורי. לא ידעתי אז שזאת הפעם האחרונה שאני רואה אותם. בהגיעי לבית הורי הערתי גם את יתר הדיירים ומסרתי את הידיעה. רק רגעים ספורים ביליתי עם הורי באותו לילה ומיד חזרתי לקיבוץ.

בדרך חזרה שמעתי כבר מכל צדי הגטו יריות. לא זחלתי יותר אלא התחלתי בריצה מטורפת בכל כוחותיי. הגעתי לקיבוץ ובמהירות מרבית הערתי את חבריי. עברנו לבונקר שהיה בחצר, אליו נכנסנו - אני, הרשל שפרינגר, שרה קוקולקה, אילזה האלזדארף, ברונה טריימאן, משה מרקוס, טובה קלמוביץ, חווקה לנצנר, עליזה זיטנפעלד. בנוסף אלינו נכנסו לבונקר זה עשרה ילדים מקיבוץ "עתיד" וכמה חברים מהשומר. לבונקר השני, שהיה ברחוב אחר מתחת למכבסה, נכנסו ברוך גפטיק, פרומקה פלוטניצקי, פרומקה דולנה רוזה, חדווה ברנר, ציפורה בוציאן, פנינה יעקובוביץ וטובה דורסקי.

כשנכנסנו לבונקר שלנו גילינו שלא הכנו שום דבר על מנת לשהות בו ולהחזיק מעמד אפילו כמה ימים. המרתף היה רטוב, הקירות מאבן, אין אוויר, אין מים ואין אוכל. שלושים איש נדחקו בו מבלי יכולת לנשום. הבונקר היה עמוק בתוך האדמה. למרות זאת שמענו את הגרמנים, את היריות, שמענו גם את בכיים הנואש של ילדים קטנים ושל אנשים זקנים. אחרי עשרים וארבע שעות נאלצנו לפתוח את דלתות הבונקר כי לא החזקנו יותר מעמד. לא היו כבר מים כלל, ועל אוכל אף אחד לא חלם. למחרת שוב פתחנו את דלתות הבונקר ויצאנו לדירות הריקות לחפש מים ואוכל. טובה קלמוביץ ואני יצאנו מהבונקר לחיפוש אחרי אוכל ושמענו יריות ורקטות שעפו מעל ראשינו. למרות זאת יצאנו לחפש מים, כי אי אפשר היה כבר להתקיים בלעדיהם ולא היה שום מוצא אחר. ושוב זחלנו כמו נחשים עד שהגענו לבית. כשנכנסנו לחדר הראשון לא הכרנו שום דבר; הבגדים, הכול היה מפוזר, הפוך וזרוק על הארץ ועל המיטות. בקושי מצאנו חצי דלי מים. בניסיונות אחרים של חיפוש אחרי מים מצאנו ומילאנו ארבעה דליים. הבאנו אותם לבונקר וסגרנו אותו חזרה וכך ישבנו בבונקר נעול היטב. שוב לא היה לנו אוויר לנשימה. שוב ישבנו עשרים ותשע שעות באותו מצב, שאף אחד לא תיאר לעצמו שיכול לקרות דבר כזה. כל פעם שמענו צעדי מגפיים, הגרמנים חיפשו בכל פינה, שברו מנעולים, דלתות וקירות

כדי למצוא את היהודים הזקנים. שוב הגיעה השעה לפתיחת הבונקר. הרשל שפרינגר ומאיר שולמן עמדו עם אקדחים בפתח הבונקר. לידם עמדו טובה ק. ואהרון ברנדס. ושוב הלכנו לחפש מים. בראשית חיפושנו לא מצאנו מים, ואז לקחנו סיר גדול ועברנו לרחוב אחר, אבל חזרנו כמעט מתים כי מכל הצדדים עפו עלינו רקטות. נאלצנו להיזרק על הארץ ולעשות את עצמנו מתים. הגענו לברזים, ניסינו לפתוח אותם וגילינו שהמים מנותקים. שוב חזרנו זוחלים על בטננו דרך השדות לבונקר שלנו מבלי להביא מים.

אי אפשר היה להחזיק מעמד בלי מים. שוב ניסינו לחפש, הפעם החלטנו לחפש בדירות הריקות. אחרי שלוש שעות של חיפושים מבית לבית אספנו כמה דליי מים. עלי הוטל לנעול את הבונקר מבחוץ ולעבור לבונקר השני. את הבונקר שלנו סגרתי על ידי שפיכת פחם לגובה של הדלת על מנת שערימה זו תסתיר את הכניסה. הלכתי לבונקר השני שהיה נעול מבפנים. נכנסתי לחדר ממנו נכנסים דרך תנור לבונקר הזה. פתאום אני מגלה שאף אחד לא נמצא שם והתנור שממנו נכנסים לבונקר שבור לגמרי. נאלצתי לחזור לבונקר שלנו.

לבונקר בו שהינו הגיע חבר מ"השומר הצעיר" ששהה קודם בבונקר מהרחוב השני. הוא עזב מיד ונעל את הבונקר שלנו. ביום הרביעי לשהותנו במסתור הוחלט שאני וחבר נוסף מ"השומר הצעיר" נלך לבונקר שבו הייתה פרומקה ונביא משם את הנשק. הלכנו תחת ברד כדורי הרובים, חצי חיים הגענו למקום המיועד. ניגשנו קרוב לחלון שהיה שבור וגילינו שהבונקר ריק.

מה היו הסיכויים להינצל?

ב 5- באוגוסט 1943 הצלחתי לצאת מגטו בנדין. היה לי מוצא אחד והוא להגיע לבית המלאכה של החייטים, שם נשארו זמנית עוד חמש-מאות יהודים. הגעתי לשער בית המלאכה וביקשתי שיקבלו אותי לעבודה. בשער עמד שומר ואמרתי לו שבלילה הצלחתי לברוח מהגטו ושאתי חייט ורוצה לעבוד, יש לי ניסיון של שלוש שנים בתפירה. ביקשתי להכניס אותי והוא הכניס אותי מיד פנימה. חיפשו על גופי ולקחו ממני את כל כספי. היו ברשותי 1,200 מרק. בצורה כזאת, כמוני, התאספו כאן כאלף יהודים.

לאחר שהגרמנים גילו את הבונקר של הרשל שפרינגר, הצליחו להינצל ממנו חווקה לנצנר, עליזה זיטנפלדל, שרה קוקלקה ואני. מקיבוץ "עתיד" ניצלו מוניק האפנברג ואסתר. לאחר שבועיים הגיעו לבית המלאכה אנשי גסטאפו והוציאו משם אנשים אשר הגיעו זה מכבר ושלחו אותם. ביניהם היו גם ילדים רבים. ארבע-מאות איש נלקחו למשלוח

בשורה התחתונה משמאל לימין: חווקה לנצנר, מוניק הפנברג. בשורה העליונה משמאל: מכס פישר.

ורק חמש-מאות אנשים נשארו. בין הנשלחים היו חווקה, מוניק ואסתרקה. שוב נשארתי בלי חברים. שרה קוקלקה ועליזה זיטנפעלד נמצאו אז במחנה השני שהיה בסוסנוביץ' אצל בראלנען. מבראלנען היו שולחים אנשים באופן קבוע לאושוויץ. גם את ארבע-מאות היהודים וביניהם שלושת הגברים שלחו לשם. שם נפגשו עליזה, חווקה, שרה, מוניק ואסתרקה, ואני נשארתי מנותק ומבודד. מאיר האקבאום ואשתו הצליחו באותם ימים לצאת מהגטו ולהגיע למכר פולני שאצלו הכנו בונקר. אבל אני לא ידעתי אז את כתובתו. בקשיים גדולים הצליחו עליזה, שרה, חווקה, מוניק ואסתרקה לצאת ממחנה בראונס ולהגיע לאותו פולני שגר ברחוב בלבנסקי 12, ושם פגשו את מאיר ואשתו.

אני נמצאתי עדיין בבית המלאכה לחייטות. שבועיים לאחר מכן הצטמצמו ההזמנות בעבודה. מיד הגיעו אנשי גסטאפו, אספו את כל העובדים והוציאו מהם, לפי רשימה מוכנה מראש, שמונים איש, ושלחו אותם ישר לעבודה בגרמניה. גם אני הייתי ברשימה, קראו בשמי והייתי מוכן עם החבילונת שלי למשלוח. באותו רגע קם אדם שאשתו הייתה מיועדת למשלוח והוא לא, והביע את רצונו להתנדב וללכת עם אשתו. כך נפל בגורלי להישאר, ודווקא הצטערתי מאוד שלא שלחו אותי. להישלח לעבודה בגרמניה נחשב להיות בר-מזל, כל אחד רצה להיות בין הראשונים שנוסעים לגרמניה. נשארתי מנותק מכולם, מדוכא, כי

ידעתי שמחר מחכה לי המוות. כל הזמן חשבתי על הורי, על אחותי עם ילדיה, ועוד. אם החברים הכי טובים שלי יכולים להירצח, אני לא רוצה להיות יוצא דופן. עוד לא ראיתי את העולם, אבל קיבלתי שוב את חיי במתנה לזמן קצוב. כל יום יכולתי להיות נידון למוות, ברגע שלא יהיה צורך בעובדים היהודים והם לא יהיו נחוצים יותר.

במחנה חליתי קשות בגלל שהויתי הממושכת בבונקר. נאלצתי לעבוד למרות מחלתי, כי אחרת לא היו משאירים אותי בחיים. לא ידעתי מה קורה לחברים שלי, האם מישוהו מהם ניצל. כל יום הלכנו ברגל לעבודה כחצי שעה, עברנו רחובות בהם היו בעבר עשרות יהודים, עכשיו כל הבתים היו ריקים מאדם.

יום אחד מוקדם בבוקר, בדרכי לעבודה פגשתי ברחוב את קאשה, בחורה מ"השומר הצעיר". היא צעדה חופשיה ואותנו הובילו כאילו אנו פושעים. מסביבנו גרמנים עם רובים דרוכים מובילים אותנו כל בוקר לעבודה ובערב חזרה למחנה. ביום השני אני שוב רואה אותה, אבל היא כאילו לא שמה לב אלי. היא התנהגה כאילו היא פולניה. גם לפולנים היה אסור לשוחח ברחוב. הרגשתי שהבחורה רוצה להגיד לי משהו, שהיא רוצה לעזור לי, היא רוצה להציל אותי מהשריפה, אבל היא חסרת אונים. ביום השלישי לא ראיתי אותה יותר ברחוב. במשך ימים ולילות ללא שינה חיפשתי דרכים לצאת משם. עבר שבוע נוסף ולא ראיתי אותה. הכנתי פתקה שעטפתי בה אבן ובה כתבתי: "בואי למרתף בו אני עובד". חיכיתי להזדמנות לזרוק את האבן.

עבדתי בפירוק סחורות מהמשאיות. מסביבנו שמרו גרמנים, ולעוברים לידינו אסור היה להגיד לנו מילה. בשבת אחת בלכתנו לעבודה ראיתי שוב את הבחורה. הכנתי את האבן על מנת לזרוק אותה כשנתקרב אליה. הייתי צריך לבדוק שבאותו רגע אף אחד לא ישים לב אלי. כשהיא ראתה אותי צועד בין מאות אנשים היא לא יכולה הייתה להראות שהיא מכירה אותי. זרקתי את האבן ובהתחלה היא לא שמה לב. כשהשורה שלנו עברה והמקום התרוקן סובבתי את הראש וראיתי שהיא הרימה את האבן. למחרת בשעה שלוש אחר הצהריים, יום רביעי, היא הגיעה למקום שקבענו להיפגש בו. שם הכנתי מכתב נוסף: "היכנסי לחצר בצד שמאל, בכניסה השנייה, ושם במרתף אני מחכה לך." כשהיא התחילה להתקרב אלי זרקתי לה את מכתבי השני. היא הרימה אותו והמשיכה ללכת בכיוון המרתף. במרתף הייתה דלת שאפשר לפתוח אותה מבפנים. הגרמנים לא הכירו את המקום. חיכיתי במרתף בקוצר רוח לבואה. אני לבד פה, חושך והיא מופיעה.

השאלה הראשונה ששאלתי אותה הייתה מי מהחברים המשותפים הציל את עצמו. ברגעים הראשונים היא לא הייתה מסוגלת להוציא מילה מהפה. אחרי זה היא אמרה: "מאיר שולמן עם אשתו, עליזה, שרה, חווקה, מוניק, וגם אסתרקה - הם ברחו מהמחנה

ומסודרים אצל הפולני. " היא אמרה לי גם שאעזוב בלילה את המרתף, כי אם אעשה זאת במשך היום מיד יכירו אותי כיהודי. החלטנו שלמחרת אגיע לכתובת שהיא השאירה לי. לא יכולתי לצאת ביום שנדברנו, היות שהייתי צריך להודיע למרקוס פאהרילה, אשר הגיע חולה מהמחנה ארבעה ימים קודם, את הכתובת, במחשבה שאם יבריא יוכל איכשהו לצאת מהמחנה. למחרת התכוננתי ליציאה. כשנכנסתי למרתף לעבוד שמעתי שיחות שקיימו הפועלים. באחת השיחות שמעתי שמדברים על כך שהגרמנים מצאו את דלת המרתף ועכשיו אף אחד לא יוכל להינצל. וגם מי היה בורח מהמחנה? רק אלה שהיו להם כתובות מחוץ לגטו ויכלו להגיע לפולנים שהיו מוכנים לקבל אותם. היו מקרים בהם אנשים הצליחו לברוח, אבל בסוף חזרו למרתף, היות שהפולנים התחרטו ולא רצו להחזיק אותם אצלם לפרק זמן ארוך. אבל את הכסף ששילמו אותם יהודים לפולנים הם לא החזירו להם, לכן לא היה להם שום מוצא אחר אלא לחזור למחנה. אבל המרתף לא קיים עוד, הוא נסגר מבחוץ ושוב לא יכולתי לצאת. שוב לא היה מוצא אחר מלבד לברוח מהשורה בדרכנו לעבודה.

ביום השלישי הכנתי את עצמי לבריחה בדרך מהמחנה. הייתי לגמרי אדיש, לא היה לי מה להפסיד. לא פחדתי מהמוות. חשבתי, מה יכול לקרות? יכולים לירות בי. אחרת אני צריך רק לחכות למותי. הייתי קרוב לשער של מחנה העבודה, קפצתי מהשורה ונכנסתי מהר לחצר הראשונה בצד הארי. מיד קרעתי מעצמי את סרט הזיהוי כיהודי שהיה תפור ועל בגדי בצד שמאל, ומיד פניתי לכתובת ידועה לי.

החיים בצד הפולני

הגעתי לדירתו של הפולני שהחזיק אותנו בחדרו. מאיר שולמן ארגן את הקשר עם הפולנים כי היו לו הרבה מכרים בצד הארי. הודות לו הצלחנו להחזיק מעמד עד שעברנו לסלובקיה. מספר המוסתרים היה עשרים; חמישה חברי הקיבוץ שלנו והשאר היו מ"השומר הצעיר" ואחרים.

נשארתי עם עוד שני חברים אצל נובאק, ושבעה לאחר בואנו הוא שלח אותנו למרתף חשוק. לא היו שם מים, התרחצנו כל יום בכמות מים של כוס אחת. הוא לקח מאתנו הרבה כסף ואוכל תמיד חסר לנו. שבועיים לאחר מכן הוא רימה אותנו ובא לספר שאנשי הגסטאפו הקיפו את הבית שבו אנו נמצאים ואמר לנו לברוח. השארנו את כל הדברים וברחנו למיכאלקוביץ, למקום שבו היה מאיר שולמן עם עוד חמישה חברים. הייתה זאת עליית גג קטנה, כמו שובך יונים.

הצטרפותנו גרמה לכך שאנשים נאלצו לשבת בכריכים כפופות. המקום אפשר שכיבה לחמישה אנשים בלבד ופתאום צריך היה להצטופף ולתת מקום לשנים-עשר איש. אי אפשר לדמיין את המצב הזה מבלי לעבור זאת על בשרך. חיינו בתנאים נוראים. לא היה מה לאכול, לא הייתה אפשרות להתרחץ. הייתה אז עונת קיץ, השמש יקדה ביום, ובלילה רעדנו מקור. לא היה לנו במה להתכסות. חיינו כך שבועיים.

אחרי התקופה הזו חזרנו למרתף במקום הקודם. הלכנו רק בלילה, וכשהגענו למרתף לא מצאנו כלום מהדברים שהשארנו. הפולני מצא תירוץ והסביר שהדברים שלנו נגנבו. אהרון ברנדס, אברהם ואני נשארנו שם רק שבוע. הפולני רימה אותנו שנית ושוב גנב את כספנו. לא היו בינינו אנשים שהיו להם ניירות אריים וכולנו היינו אז בסכנת מוות. לאחר שאנשי גסטאפו תפסו את מרקוס פאהרילה, שוב היינו כעשרה אנשים בעליית גג והיה בלתי אפשרי להחזיק שם מעמד.

בינינו היו בחורות בעלות מראה ארי והן יכלו לחפש מקומות מסתור אצל הפולנים, כמובן תמורת תשלום כספי יפה. בדרך כלל היה קשה למצוא פולנים שהיו מוכנים להסתיר יהודים. בכל זאת לנו היה קצת מזל ונמצאה משפחה פולנית במיכאלקוביץ, אשר כן הייתה מוכנה להסתיר אותנו. הם קיבלו הרבה כסף, אחרת לא היו מוכנים לקבל אותנו. מכל הסביבה הגיעו אנשים להסתתר במיכאלקוביץ, כיוון שבמקומות האחרים לא הסכימו הפולנים לעשות זאת. בינתיים נבנה מסתור נוסף בגאלאנוג ליד דומברובה.

אני ועוד שלושה אנשים באנו בלילה למקום החדש הזה. בדרך נתפסה אחת הבחורות על ידי הגרמנים. הפולנים היו מוכנים להחזיק אותנו רק ארבעה שבועות, והם דרשו הרבה כסף, ובאותו זמן הייתה ברשותנו רק מחצית מהסכום. הפולנייה הסכימה להשאיר אותי אצלה ואת האחרים גירשה ואמרה להם להביא את יתרת הכסף; אם עד מחר לא יהיה כסף היא תמסור אותי למשטרה. החברים הלכו למיכאלקוביץ, וכיוון שידענו שאין לנו יותר כסף, החלטנו שאני בורח.

לילה. התחלתי להתכונן לבריחה. בשעה עשר בלילה קפצתי מהחלון בגשם שוטף. הלכתי שנים-עשר ק"מ והגעתי שוב למיכאלקוביץ. כאן פגשתי שוב בני קהילה שלי ששכבו במסתור אחד על השני בצפיפות איומה.

הגיע החורף. היה בלתי אפשרי להמשיך לחיות בעליית גג זו. הפולני שוב קיבל הרבה כסף ואפשר לבנות מסתור מתחת למטבח שלו. את הבונקר הזה בנינו ארבעה שבועות. כל יום עבדו שישה אנשים בבנייתו. הבונקר היה מיועד לשישה אנשים בלבד, כיוון שהפולני לא נתן לבנות יותר. בינתיים אנשים נוספים עזבו מקומות מסתור שונים ובאו לבונקר שלנו עד שהתאספו בו עשרים איש.

בדאברובקה התגוררה בתו של הפולני קובילעץ. אצלה הסתתרו ושרדו חווקה, עליזה ושרה. אני עוד לא הספקתי לראות אותן מאז הגירוש הגדול אחרי שהוכרו על "יודנריין". הפולנייה שמעה שאני חייט, ובלילה קראה לי לבוא אליה לתפור. בעלה היה "פולקסדויטשה" שיצא למלחמה, והיא הייתה מחוסרת פרנסה. כך היא קיבלה אותנו בעד סכום כסף מכובד. לעולם לא אשכח את הרגע בו פגשתי את חווקה, שרה ועליזה. באותה פגישה נדמה היה להן שהן רואות בי את כל הקיבוץ. אני זוכר את זה כאילו שזה קרה היום. לא אכלנו ולא ישנו שבוע שלם, רק בכינו והזכרנו כל אחד ואחת. הטובים נספו, הרשל, ברוך, פרומקה, עם יתר חברי הקיבוץ. כל אחד והמוות שלו. בצד הטרגדיה הזו לא היה לנו רגע שקט. באותם ימים ראינו כל יום את המוות לנגד עינינו. עשר פעמים ביום התחבאנו, אחד במיטה, שני מתחתיה, שלישי בארון, הרביעי בארון המטבח. הסיבה להסתרתנו הייתה לעתים בגלל הביקורים הרבים שהתקיימו אצל הפולנייה שאצלה התחבאנו. יום אחד דפקו בדלת ושמענו על בואה של שהמשטרה. השוטרים צעקו: "לפתוח!" הפולנים הסתירו אותנו במהירות ופתחו את הדלת. שני אנשי גסטאפו הודיעו כי הם מחפשים את מיצי'סלב קובילעץ, רוצים לאסור אותו על עבירת סחר במרקים מזויפים. חווקה ואני נשארו מוסתרים באותו חדר מתחת לארון המטבח. עליזה ושרה בחדר האחר בתוך הארון. שום דמיון אנושי לא יכול לתאר רגעים מסוג זה. רגעים אלה אף פעם לא אשכח.

ואז הגיעו הימים שבהם אזל לנו הכסף. היה לנו קשר עם צביה בוורשה, וצביה שלחה לנו שליחה עם הרבה כסף. באותם הימים קיבלנו גם הודעה על תפיסתן של רניה קוקילקה ואלזה בידי הגרמנים, בהיותן בדרכן לוורשה. אלזה האלזדארף הודתה שהיא יהודייה ונשלחה למוות. היא הייתה בת שבע-עשרה. רניה, לעומת זאת, החזיקה מעמד ולא גילתה שהיא יהודייה. בוורשה קיבלו ידיעה שרניה יושבת בבית הסוהר במשלו. השליחה וגם שרה החליטו שהן רוצות בכל מחיר להוציא את רניה מהכלא. באותו יום עבדה רניה בשדה והגרמנים שמרו על כל העובדים במחנה. הבנות הצליחו בצורה פלאית לגנוב את רניה מידי השומרים הגרמנים.

אני זוכר את רגע בואה של רניה אלינו לבונקר. היא נראתה חצי מתה, לא הייתה מסוגלת להוציא מילה מפיה וגם לא הכירה אף אחד מאתנו. רניה קיבלה מכות קשות בתחנת הגסטאפו בקטוביץ. קיבלנו את הכתובת של יוסף קורניאנסקי מברטיסלבה, והזמנה שנבוא אליו. את הכתובת - שילר שטראסע 4 (רחוב שילר) - הביא לנו בנו של הפולני.

דרך הגבול לסלובקיה

ת וחלט שבקבוצה הראשונה, אני ועוד שני אנשים נזוו לגבול. דאגו לנו לניירות מזויפים. אני זוכר כאילו זה קרה היום, איך הפולנייה שהסתתרתי אצלה בכתה כשנודע לה שאני עוזב. היא איחלה לי דרך צלחה והעיקר שלא אתפס. לנו לא היה כבר מה להפסיד לאחר שאיבדנו את כל יקירינו.

אם כן, נכנסנו לרכבת והגענו עד ליעלעשנייה. שם חיכה לנו פולני אחר והוביל אותנו עד הגבול קארבעלוץ. שם חיכינו עד אחת-עשרה בלילה ושוב המשכנו בדרכנו. במשך לילה שלם עברנו הרים גבוהים כשהשלג מכסה חצי מגופנו, בקושי סחבנו את רגלינו. נוסף לכך היינו גם מורעבים במשך כארבעה חודשים. בסוף הגענו לכפר קטן בגבול הסלובקי. שלחנו את המלווה לברטיסלבה ליוסף, כי אנו לא היינו מסוגלים לזוז בכוחות עצמנו בלי שפה ובלי תעודות.

יומיים לאחר מכן הגיע המלווה שלנו עם מחליפו של יוסף, כי יוסף בעצמו היה כבר אז בבודפשט. החבר הזה הגיע עם אוטו ולקח אותנו ישר למיקולש. במקום הזה הסתדרנו ומיד הודענו לקבוצות אחרות ללכת בעקבותינו. היה זה ב-15 בדצמבר 1943.

שבועיים אחר כך הגיעה קבוצה שמנתה שבעה אנשים וביניהם חווקה, רניה ומוניק הקטן. בהמשך, במשך כשבועיים, יצאו לדרך כל האנשים, מלכה, שרה ועליזה, שחיכו לילדים מקיבוץ "עתיד", שנמצאו אצל איכרים גרמניים. ושוב עברו שבועיים ואז הגיעה אלינו הבשורה המרה ששרה ועליזה נתפסו בנסיעתן לגבול. גם שבעה ילדים וחבר אחד נתפסו יחד אתן. חבר זה היה גם הוא אצל איכר גרמני ושמו טוביה קלמוביץ.

הדרך להונגריה

ב סלובקיה לא היה לנו למה לצפות. אבל מבודפשט היו יוצאים טרנספורטים לארץ. לא חשבנו הרבה ויצאנו לדרך. אני, חווקה, מוניק ועוד ארבעה אנשים היינו בקבוצה אחת. היה זה לילה שחור משחור. הלכנו כשאחד לא ראה את השני. בתוך הקבוצה שלנו הייתה אישה כבת חמישים עם בתה, אשר היו לה קשיים בהליכה. היינו צריכים להוביל אותה כל הדרך. המבריחים שהובילו אותנו הלכו בראש הקבוצה, הם הלכו מהר, וחלק מהאנשים לא יכלו להשיג את הראשונים בגלל העזרה שנתנו לאישה זו. גם אנו נעמדנו באמצע הדרך ולא ידענו לאן ללכת. לא ראינו ולא שמענו אף אחד. עמדנו כך שעתים ולא ידענו איפה הונגריה ואיפה סלובקיה.

פתאום מרחוק השגחנו באור קטן מפנס. לא היינו בטוחים אם אור זה מגיע מהמברייחים שלנו. ושוב חיכינו שעתיים עד שהתאספנו מחדש והובילו אותנו הלאה. כל עשר דקות הלכנו לאיבוד, כי האישה לא הייתה מסוגלת ללכת יותר. המברייחים אמרו לנו לחכות להם בשדות שבכפר הכי קרוב בהונגריה, והם המשיכו לבדם לבדוק את הדרך הלאה. אחרי חצי שעה הגיעו המברייחים בחזרה בליווי שלושה שוטרים הונגרים. בעזרת השוטרים הגענו לתחנת המשטרה שבגבול. וכאן מתחיל פרק חדש.

הכניסו אותנו למקום שבו ישבו חיילים בבגדים מרופטים, שנראו כמו פראיים מורעבים. נפלנו בפח, אמרנו בשקט אחד לשני. לא הבנו גם מה הם אומרים לנו. חייל אחד מהם הבין את השפה הסלובקית ואיתו יכולנו לדבר. למחרת הזמין המפקד כל אחד מאתנו בנפרד למשרדו עם כל רכושו שהיה בידו. הראשונים שהגיעו לא חזרו יותר לאותו חדר. הגיע תורי להתייצב. כשהגעתי לחדר המפקד הוא אמר לי להתפשט ולהוציא את כל הדברים מהתיק. מיד הוא אמר לי שאני יהודי. ידענו להגיד שאנו נוצרים, ואני גם המשכתי לעמוד על כך שאינני יהודי. המפקד גזל ממני, כמו מהאחרים, את כל הרכוש שהיה לי: מהמעיל ועד לדבר הקטן ביותר. הוא השאיר אותנו עירומים ויחפים. נוסף לכך קיבלנו מכות עד זוב דם.

אחרי הניסיון הזה שוב נפגשנו כל החברים והמשיכו לחקור אותנו כמה ימים ברציפות. בדקו אותנו שבע או שמונה פעמים אם אנו באמת נוצרים. אחרי ארבעה ימים, בערב, אמרו לנו להתלבש ולהתכונן לדרך. לא היה לנו מושג לאן הם מובילים אותנו. מישהו חשב שיחזירו אותנו לפולין היות שאמרנו שבאנו משם, אחר חשב שמובילים אותנו ליער על מנת לרצוח אותנו, השלישי חשב שנילקח לבית הסוהר. כל אחד חשב אחרת. כשהתחלנו ללכת היה לילה אפל. הובילו אותנו גם את האישה המבוגרת שלא הייתה מסוגלת ללכת, ואנו הקבוצה דאגנו להישאר כל הזמן ביחד, אחד לא עזב את השני. למרות האפלה זכרנו את הדרך. הם מובילים אותנו בחזרה לגבול. בעשר הדקות הראשונות האישה המבוגרת הודיעה שהיא לא יכולה יותר לזוז. השוטרים הביאו עגלה, הושיבו אותה בה ואנו הובלנו אותה בהמשך הדרך. השוטרים זירזו אותנו באמצעות מהלומות בקתות רוביהם. הייתה רחמנות על הבחורות שבקושי יכלו לזוז. עשרה שוטרים ליוו אותנו כשהמפקד בראש.

במצב הזה הגענו עד גבול סלובקיה-הונגריה. הדרך ארכה ארבע שעות. המפקד שאל אותנו אם אנו רוצים לעבור בכוחות עצמנו את הגבול לסלובקיה, או שהוא ימסור אותנו לשוטרים סלובקיים. כמובן שהסכמנו לעבור את הגבול בכוחות עצמנו מאחר שהמפקד אמר שאם נרצה לחזור, יירו בנו במקום. כך הם העבירו אותנו לסלובקיה וחזרו להונגריה. את האישה השאירו בעגלה על אחריותנו.

שני שוטרים נשארו בגבול ואחרים הלכו. לא היה לנו מה להפסיד, התייעצנו בינינו והחלטנו לחזור בעזרת שני שעונים שניתן לשוטרים כשוחד. השעונים היו מוסתרים אצל אחד החברים. חיכינו עד השעה עשר בלילה והחלטנו להסתכן. חווקה ואני ניגשנו לשוטרים שעמדו בצד ההונגרי. למזלנו הגדול הם לא הבינו סלובקית. הצענו להם להעביר אותנו את הגבול לעיירה היהודית הקרובה קאשאל, תמורת שעון אחד. הם הסכימו מיד להעביר רק אותי ואת חווקה. אז אמרנו להם שמוניק הקטן הוא אחיה של חווקה והשניים האחרים הם המשפחה שלנו. הצענו להם גם את השעון השני כדי שיעבירו את כולנו יחד. ברגע הראשון הם לא הסכימו, הם טענו שקשה להעביר חמישה אנשים ושוה מסוכן. ואז חווקה הורידה את טבעת הזהב מאצבעה והם הסכימו. כאב לנו מאוד שהאישה לא יכלה ללכת אתנו והיא נשארה עם בתה על אדמת סלובקיה.

השוטרים המשוחדים הובילו אותנו בדרכים אחרות. לא האמנו שהם יביאו אותנו למקום שקבענו להגיע אליו. חשבנו שהם יובילו אותנו בחזרה למפקד ההוא, אבל לא היה לנו מה להפסיד. גורלנו היה עכשיו בידיהם של החיילים הפשוטים. הרגשנו שהם ממש פוחדים להוביל אותנו. הם הזהירו אותנו ואמרו שאם נפגוש אנשי משטרה אחרים, עלינו להגיד כי נתפסנו בגבול. לפי דברי השוטרים הגענו למסקנה שהם באמת מתכוונים להוביל אותנו למקום אליו נדברנו להגיע. השוטרים הובילו אותנו קרוב לעיר קאשאל ובשעה שתיים-עשרה בלילה השאירו אותנו שם. היה זה ליל דצמבר, בחוץ היו עשרים מעלות מתחת לאפס.

ככה עמדנו באמצע השדה בין שמיים וארץ. רוח חזקה נשבה. פתאום גילינו בית שקירותיו שבורים, נכנסנו להסתתר בתוכו מפני הקור והשלג, אך הרוח העיפה פתיתי שלג פנימה. כל עשר דקות הערנו את מוניק הקטן כי פחדנו שהוא יקפא מקור. חיכינו עד שש בבוקר, עד שהפועלים ייצאו מהעיר לעבודה. אז התחלנו לצאת אחד אחד כפי שנדברנו קודם. החלטנו שכל אחד יחפש יהודי וניפגש בבית הכנסת.

חווקה ואני יצאנו ראשונים וגם אנחנו לא הלכנו יחד. משש בבוקר הסתובבנו ברחובות. היינו קפואים והסתובבנו מחוסרי כוח. מרחוק השגחנו ביהודי עם זקן נושא עמו טלית וצועד לכיוון בית הכנסת. ניגשנו אליו ושאלנו: "אתה יהודי? אם כן, עזור לנו להגיע לבית הכנסת כי שם מחכים לנו שלושה אנשים שאיתם נדברנו להיפגש." האיש הביא אותנו מיד לבית הכנסת ופתאום התגלה לפניי עולם אחר; ישנם עוד יהודים שיכולים להתפלל בפרהסיה, יהודים שלא מפחדים, עטופים בטליתות ומתפללים בהתלהבות. נעמדתי מאובן. לא הייתי מסוגל להוציא מילה מפי. כשנשאלתי על משהו הרגשתי שאני לא בהכרה. רק לפני שבועיים הייתי בבנדין, במקום שהורי נולדו והתחנכו, וברגע נתון זה רציתי לראות

את הורי בין היהודים המתפללים הללו עטופי הטלית. רק אתמול היה נדמה לי שראיתי את הורי בפעם האחרונה. הרגשתי ברגע זה שאני משתגע. התמונה הזאת עמדה לנגד עיניי, איך אבא ושלוש ילדיו שהקיפו אותו תמיד בזמן התפילה בבית הכנסת, נשלחו אל מותם בפתאומיות כזאת יחד עם אלפי יהודים אחרים. זו לא הייתה הפעם הראשונה שחוקה ואני בכינו, אבל באותה פעם הרגשתי שלבי עומד להתפוצץ מכאב.

בבית הכנסת הזה פגשנו את מוניק הקטן וגם את שני היהודים האחרים. היהודים המקומיים לקחו אותנו לביתם. היינו עייפים עד מוות. ארבע יממות לא אכלנו ולא ישנו. המארחים מסרו לנו את מיטותיהם כדי שנוכל לנוח היטב. יומיים שהינו בעיירה קאשאל והתחלנו להתכונן לצאת לבודפשט. לא יכולנו להישאר בעיירה זו ששכנה קרוב לגבול, לכן נאלצנו לנסוע רחוק יותר. לא היה פשוט לנסוע שלושים שעות לבודפשט מבלי לדעת את השפה ההונגרית. הקהילה היהודית של העיירה שלחה אתנו אדם שיעזור לנו. לא האמנו שאי פעם נגיע לבודפשט, היינו בלי תעודות ועם מעט כסף שקיבלנו מאותה הקהילה. כשהגענו לתחנה תפס אותנו סחטן ומיד דרש (בשפה הגרמנית) שניתן לו אלף פנגע, כי אם לא ניתן הוא ימסור אותנו למשטרה. אספנו בינינו כמאה פנגע ואני מסרתי לידי עשר וחשבנו שהוא יעזוב אותנו במנוחה. הרכבת זזה והסחטן נדחף לקרון שלנו והתחיל להתמקח עם המלווה שלנו שידע הונגרית. הוא ירד לחמש-מאות פנגע ושוב איים להסגיר אותנו למשטרה. אז אמרתי לו: "אגיד לך את כל האמת, יש לנו בסך הכול מאה פנגע ואף גרוש יותר. אם זה לא מספיק, אתה יכול ללכת ישר למשטרה." בתחנה הראשונה הוא התחיל ללכת למשטרה, אך פתאום באמצע הדרך חזר בו והסכים לקחת את המאה פנגע והלך לדרכו. האיש היה יהודי.

שלושים שעות התעננו, פחדנו פחד מוות, לא שכחנו שאנו צריכים להתנהג כמו עיוורים ואילמים. כל אחד מאתנו ישב בנפרד עד הגיענו ב-1 בינואר 1944 לבודפשט.

החיים בבודפשט

הגענו לבודפשט ומיד פגשנו את יוסף קוריאנסקי. יוסף קיבל אותנו כמו אבא ודאג לכל צרכינו. באותו יום סיפרנו לו על כל התלאות שעברנו לפני בואנו לבודפשט. יומיים לאחר מכן עלו יוסף וחברתו לארץ. באותם ימים הצליחו קבוצות קטנות לעלות ארצה. התנועות הציוניות והחלוציות היו פעילות מאוד ובאותם ימים עסקו במיוחד בקבלת פליטים וסידורם במקומות שאליהם הגיעו. למשל, אנחנו באנו להונגריה מבלי להכיר את שפתה, ארץ לגמרי זרה לנו, והחמור ביותר הוא שלא היו לנו תעודות. לכן גם לא יכולנו

לנוע בחופשיות ברחובות העיר.

שמחנו מאוד על נסיעתו של יוסף לפלשתינה יחד עם חלוצים אחרים. איחלנו לעצמנו שבקרוב נגיע גם אנו לשם וניפגש כולנו יחד. צבי גולדפרב קיבל את תפקידו של יוסף. הוא היה בחור צעיר בן עשרים ושלוש שנולד בוורשה ומהר מאוד נכנס לתפקיד. הייתה לו עבודה רבה והוא עשה אותה בהצלחה גדולה. החברים שהגיעו מפולין נרשמו במשטרה המקומית וקיבלו תעודות אריות. לנו לא היה כדאי להירשם במוסדות, כי התוכנית, על פי הבטחת המוסדות שלנו, הייתה לעלות בהקדם האפשרי ארצה.

עברו כבר חמישה שבועות ודבר לא השתנה. אנו ישבנו באותו מקום. בסופו של עניין נאלצנו להירשם ולקבל תעודות אריות. הודות לתעודות אלה קיבלנו גם דירה. אני נכנסתי לדירתו של יוסף. באותם הימים היו מגיעים שליחים מהארץ דרך טורקיה. שליח כזה הגיע גם אלינו, בירך אותנו בשם החברים בארץ והביא לנו מכתב לבבי שריגש אותנו מאוד. לא האמנו שעוד נזכה לראות את ארץ ישראל. נשלח גם כסף כדי שנוכל להכין את עצמנו לעלייה. כל אחד מאתנו התנהג כמו יהודי טוב שהולך להתפלל. כך הלכנו לפאל-אמט בתקווה שאנו כבר נוסעים.

חוקה ורניה סודרו לנסיעה בטרנספורט השני, שיצא לדרך חודשיים אחרי הטרנספורט הראשון. כמה ימים לפני הנסיעה הודיעה המשפחה, שאליה צורפה חוקה, כי הילדה שלהם חולה והם לא מוכנים לנסוע בטרנספורט זה ולכן חוקה נאלצה להישאר. רניה, מונק הקטן ויצחק פישמן, ששהה כבר שנה בהונגריה, הצטרפו לעלייה לארץ. חוקה ואני יועדנו לנסוע עם הקבוצה הבאה. כשהגענו לפאל-אמט נאמר לנו כי הנסיעה נועדה ליום רביעי בעוד שבועיים. כשהיינו כבר מוכנים לנסיעה, הודיעו פתאום על שינויים ושוב לא יצאנו לדרך. נאמר לנו שוב שניסע בשבת, אחר כך ביום ראשון, וכשהגיע יום ראשון אמרו לנו שזה יהיה ביום רביעי. וכך חוזר חלילה. ובכל אותו הזמן אנו ישבנו עם כל "רכושנו", מוכנים לצאת בכל רגע.

היהודים בהונגריה לא רצו לשמוע ולהקשיב לסיפורים של יהודי פולין על מה שקורה בפולין הכבושה. הם לא היו מוכנים להלין יהודי פולני אפילו ללילה אחד. שום מאמץ, אף לא המועט ביותר, הם לא היו מוכנים לעשות על מנת לעזור לנו. פגשתי ברחוב יהודי שנראה במצב טוב ושאלתי אותו איפה נמצא הרחוב טערעס קרוט, הרחוב בו גרתי. בימים הראשונים של שהותי שם היה לי תמיד קשה למצוא אותו. היהודי הכיר מיד שאני זר ואמר לי: "אני רואה שאתה מפולין. האם זה נכון שרצחו שם כמה אלפי יהודים?" לא הייתי מסוגל לענות לו. לא יכולתי לתאר לעצמי שקיימים עוד יהודים שאינם יודעים שנרצחו כבר ארבעה מיליון יהודים על ידי הנאצים. רציתי לנסות אותו ולראות איך הוא

יגיב כשאומר לו שאין לי מה לאכול ואין לי מקום לישון, שאני מסתובב כל הימים ברחובות וגם ישן ברחובות הגדולים של בודפשט, פשוט ישן ברחוב. אחרי שהאיש שמע אותי הוא אמר לי שלום והלך לדרכו. לא נדהמתי מתגובתו כי ידעתי שיהדות הונגריה ברובה לא יודעת יידיש והיא התבוללה לגמרי.

גרתי אצל אישה יהודייה בבודפשט ברחוב טערעס קרוט 38. היא לא הרשתה לי להשתמש בשום דבר ששייך לדירתה. אני לא רוצה לפרט את ההיתקלויות שהיו לי איתה על דברים הכי קטנים, רק דבר אחד איחלתי לה, שהיא תגיע למצב שלנו ושתרגיש את מה שאנו עוברים. מכל הלב איחלתי לה את זה. תמיד חשבתי שלולא התנועה לא היינו מגיעים עד הלום. מלבד התנועה החלוצית-ציונית, אף אחד לא עזר לפליטים. עם כל הבעיות אנו חיכינו בקוצר רוח לעלייתנו ארצה. חיכינו וחיכינו, ואז הגרמנים כבשו את הונגריה.

הגרמנים בהונגריה

בסוף מרץ, באחד מימי ראשון, נכנסו הגרמנים להונגריה ועברו עם טנקים גדולים לאורך כל רחובותיה של בודפשט. ידענו מה מצפה לנו עכשיו. הם מיד תפסו את כל מוסדות השלטון ולהונגרים לא היה כבר מה להגיד. הגרמנים תכננו מיד לבצע את תוכניתם להשמדת יהודי הונגריה. לנו כל זה לא היה זר. אנו הכרנו אותם טוב מאוד.

לא יכולנו להשתמש יותר בתעודות האריות שלנו. חבר שלנו הובא למשטרה ולמרות שהראה את התעודה, הוא נורה במקום. היה זה קורבן ראשון שנרצח בידי הנאצים על אדמת הונגריה, לאחר שמשפחתו נרצחה בפולין. לא יכולנו לחיות כנוצרים, גם אם היו לנו תעודות טובות, כי לא ידענו את שפת המקום. התנועה החלוצית התחילה מיד לחפש דרכים חדשות להצלתנו ולהצלת פליטים נוספים. בראש תוכניות ההצלה עמד צבי גולדפרב. מאיר טוקבאום הכין חותמות מזויפות אשר שימשו לזיוף תעודות חדשות שהונפקו על ידי התנועה והציגו אותנו כנוצרים הונגריים.

הגרמנים התחילו בהכנות לחיסול חנויות היהודים. כל יום גזרות חדשות. התחילו לגזול את כל בתי המסחר היהודיים, כשמונה-עשר אלף רק בבודפשט. יחד עם זאת, יהודי בודפשט עדיין לא האמינו שהנאצים ישמידו אותם כפי שעשו בפולין. הם המשיכו להאמין שהממשלה ההונגרית לא תניח לזה לקרות. שלושה שבועות לאחר מכן הקימו הגרמנים גטאות במונקאץ ובאזור חיסטער. לאחר מכן אספו משם את כל היהודים ושלחו אותם לפולין. במשך תקופה קצרה הוקמו גטאות בכל האזורים מחוץ לבודפשט. חמישה שבועות

לאחר כיבוש בודפשט ציוו הגרמנים על היהודים לתפור לעצמם טלאי צהוב בצדו השמאלי של הבגד. אנו ראינו שההשמדה מתקדמת בקצב מהיר ביותר. היהודים הכינו בונקרים על מנת להסתתר ברגע של סכנה. הכינו גם תעודות אריות לכל חברי התנועה. ושוב התחילה הנדידה ממקום למקום.

היה זה בשבת בלילה, חווקה ואני הגענו לדירתנו. היו בידינו עדיין התעודות שהראו כי אנו נוצרים פולניים. לא שמנו עלינו גם את הטלאי הצהוב. מישוהו הלשין עלינו שאנחנו יהודים. בעלת הבית שלנו סיפרה לנו בעשר בלילה כי שני שוטרים גרמנים חיכו לנו משעה שבע עד תשע וחצי בערב, ולא הייתה להם יותר סבלנות לחכות. הם עזבו והשאירו פתק, בו כתוב שעלינו להתייצב במשטרה. הם גם חקרו אותה ושאלו ממה אנו מתקיימים, איזו שפה אנו דוברים, ומאין יש לנו כסף לקיומנו למרות שאיננו עובדים. ידענו מה מצפה לנו אם נתייצב. כל הלילה לא עצמנו עין והייתה לנו הרגשה שבכל רגע עלולה המשטרה להופיע ולהוציא אותנו מן המיטות.

השכם בבוקר, בשעה ארבע וחצי, התכוננו לבריחה מהדירה. לקחנו עמנו רק כמה דברים קטנים, ביניהם ארנק. את כל השאר השארנו. בחמש בבוקר התגנבנו על קצות האצבעות לכיוון הדלת ויצאנו. צבי גולדפרב עם נשקה גרו בקרבת בודפשט, בכפר צילביץ. בידם היו ניירות אריים שהעידו על כך שהם הונגרים. אנחנו ידענו רק כמה מילים בהונגרית ולכן לא היה לנו שום מוצא אלא להגיע לצילביץ אל צבי ונשקה. אף פעם לא העזנו לנסוע בחשמלית לבדנו, תמיד נסענו בחברת חברים שקנו לנו את הכרטיסים. הפעם שוב הסתכנו ועלינו על החשמלית כשני אילמים. השתמשנו בשתי מילים, אחת מהן היא "אצאלו", שפירושה כרטיס בהונגרית. על פי המבטא שלנו היו יכולים לזהות מיד שאיננו הונגרים. בכל זאת הצלחנו להגיע ליעד המבוקש.

בשבע בבוקר הופענו בחדרם של נשקה וצבי כמו רעם ביום בהיר. הם לא הבינו מה קרה לנו, לא הבינו איך הצלחנו לעשות את הדרך בכוחות עצמנו ובידינו תעודות פולניות מזויפות. "איך הצלחתם מבלי לדעת את השפה?" שאלו אותנו נשקה וצבי. סיפרנו להם שבגלל הלשנה של מישוהו בעניין היותנו יהודים, המשטרה בעקבותינו, מה שאילץ אותנו לברוח מיד כדי להציל את חיינו מסכנת מוות, והמוצא היחידי היה לבוא אליהם. אבל גם כאן במקום החדש שלנו התעוררו בעיות; אי אפשר היה להוסיף את שמנו לרשימת המתגוררים בבית שבו גרו צבי ונשקה. הפולנייה שהשכירה להם את הדירה לא ידעה מי אנחנו ואנחנו לא ידענו את השפה אז שתקנו כל הזמן והאישה חשבה שאנו אילמים. לא הוצאנו מפינו מילה כשהפולנייה הייתה בסביבה.

במשך שבועיים גרנו בדירתם של נשקה וצבי. כשהם היו צריכים לנסוע לעיר לעניינים

שלהם, נשקה דאגה שיבואו חברים דוברי הונגרית שיוכלו בעת הצורך לדבר במקומנו, במקרה שהפולנייה תשאל משהו. הפולנייה לא ידעה אם אנו פולנים או יהודים. יום אחד ביקשה מאתנו שנלך להירשם ברישום התושבים, ואם לא נלך היא תצטרך לסלק אותנו. אז החלטנו להגיד שאנו גרמנים ושכבר נרשמנו במקום שצריך. הפולנייה קיבלה את הסיפור ואנו המשכנו לחיות בדירתם של נשקה וצבי ללא תעודות. רק פתק קטן שהיה בידינו ומעיד על היותנו פולנים הוכנס לספר הדיירים.

צבי ונשקה עבדו קשה מאוד. הם עבדו משעות הבוקר המוקדמות עד מאוחר בלילה בדאגה לניירות מזויפים לכל החברים, על מנת שיוכלו להסתובב בחוץ ללא הטלאי הצהוב ולהציל את עצמם מידי הרוצחים. שבועות רבים לא יצאנו העירה כי המשטרה חיפשה אותנו. ישבנו כמו בבית הסוהר ולא יכולנו להוציא את ראשינו מהחשכה.

באותם ימים נוצרה גם אפשרות לעלות לארץ, כמובן ברשותם של הגרמנים ותמורת סכומי כסף גדולים. גם לנו הציעו את העסקה הזאת, אבל אנחנו חשדנו מאוד ולא האמנו לגרמנים שאומנם הם מתכוונים לתת ליהודים אפשרות לעזוב. חשדנו שזאת מלכודת, ושאחרי שאנשים ישלמו הם ישלחו אותם למוות. אנשים גם גנבו גבולות לכיוון רומניה. קיבלנו ידיעה שמרומניה קל יותר לעלות לארץ, ושכל שבועיים יוצאת לשם אנייה, אך צבי גולדפרב לא רצה לסכן אותנו ולשלוח אותנו בדרך לא דרך לרומניה. התברר שהרבה מאלה שניסו לגנוב את הגבול לרומניה נתפסו, ורק אנשים בודדים הצליחו להגיע למקום.

לא רצינו לחכות יותר לאישורי עלייה, כי משמעות הדבר הייתה לחכות למוות, והחלטנו להמשיך לנסות ולהסתכן כי לא היה מוצא אחר. עד עתה כל הזמן ניסינו והסתכנו וכך גם נמשיך ונסתכן, ולא ניתן לעצמנו ליפול לידי הגרמנים. זאת הייתה ההחלטה שלנו. קיבלנו לידינו תעודות אריות מזויפות, ויחד עם עוד שמונה חברים מתנועות שונות יצאנו לדרך במטרה לעבור את גבול רומניה. נסענו כעשרים שעות ברכבת עד עיירת גבול רומנית בשם קולושווחר. באותם ימים ברח גם חבר ממחנה עבודה. אני, חווקה ועוד שלושה חברים נאלצנו לשתוק כל הדרך ולא לענות אם מישהו שאל אותנו משהו. כל הדרך עמדתי ליד החלון על מנת להימנע מלענות על שאלות. כל אחד מאתנו מצא לו פינה משלו.

הגענו בשלום לעיירה במקום שהגטו היה כבר מחוסל. הבתים, שבהם חיו היהודים, היו ריקים מאדם. חיפשנו בכל פינה יהודי ולא מצאנו. מיד ניגשנו למקום שקבענו עם המבריה שיעביר אותנו את תחנת הגבול. שם במקום פגשנו חבר מפלגה ששמו אדלר הרמן, שנסע כמה ימים לפנינו עם קבוצה של עשרה איש. הוא סיפר שבקושי הצליח לברוח מהסכנה. הגרמנים תפסו את חברתו אניטה יחד עם יתר החברים, והרמן חיכה בדירתו של המבריה ושם חלה מרוב צער.

המברייחים לא רצו להעביר אותנו, היות שהגבול היה שמור היטב. האנשים שניסו באותם ימים לעבור את הגבול נתפסו. לכן המברייח הודיע לנו כי רק בעוד שבוע נוכל לצאת. נוסף לכך, נודע לנו שלאנשים שלא דיברו הונגרית לא הכינו מקומות שהייה אפילו לכמה ימים. אלה שידעו הונגרית הסתדרו במלונות בעזרת התעודות המזויפות שהיו בידיהם, ואנו נאלצנו לחזור לבודפשט. צורף אלינו חבר מ"הבונים" שידע הונגרית, אלי שיעה. האיש קנה לנו כרטיסים ועלינו על הרכבת.

שוב נסיעה של עשרים שעות, ושוב עמדתי ליד החלון מבלי להוציא מילה מפי. באמצע נסיעתנו ניגשה אלי אישה ושאלה אותי משהו, ואני לא הבנתי כלום. כמובן שהחבר שהתלווה וידע הונגרית מיד הבחין במצוקתי, ניגש ואמר לה שאני אילם. הוא שאל את האישה מה רצונה ומיד ענה לה על שאלתה. בעשרים שעות נסיעה אפשר ליפול עשרים פעם בפת, אבל הגענו בשלום לבודפשט. למחרת שמענו שהאנשים ששהו במלון נתפסו על ידי הגסטאפו.

חזרנו לצ'לאביץ, שם פגשנו שמונה חברים מגטו מונקאץ ששילמו הרבה כסף על מנת להגיע לשם. כולם התרכזו בכפר צ'לאביץ ליד בודפשט. אנשים רבים נתפסו למרות התעודות האריות המזויפות שהיו בידיהם. באותם הימים נתפסה בחורה שבידיה היו תעודות מזויפות ובהן רשומה הכתובת שלנו. הייתה זאת חנה גלאנץ, חברת "מכבי הצעיר", שנתפסה כשמברייח העביר אנשים לרומניה. חנה הייתה מודעת לסכנה בה היינו, כי הכתובת שלנו הייתה רשומה בתעודתה המזויפת. באיזושהי דרך היא הודיעה לנו על הסכנה והציעה לנו לברוח מהדירה. אני זוכר, כאילו שזה קרה היום, איך נשקה הגיעה מבודפשט עם הידיעה הזו. היא הביאה מונית ונתנה לנו חמש דקות להתכונן, לאסוף את הדברים שלנו ולברוח. אני ועוד שני חברים נכנסנו למונית והיתר הסתתרו ביער.

הגענו לבודפשט בעשר בלילה והלכנו ללון אצל הוריו של שמעון, לא היה שום מוצא אחר. החברים שהסתתרו ביער היו במצב קשה מאוד, לא היה להם אוכל ולא מקום ללון. וכך, במצב כזה ישבו ארבעה ימים ביער עד שסודרה להם דירה ביער.

שוב היינו ללא גג מעל ראשינו. כל לילה ישנו במקום אחר. היו רגעים שאיבדנו את הרצון להמשיך לחיות. כמה אפשר לסבול, להיאבק, בזמן שמולנו עוצמה כל כך גדולה והמוות אורב לנו על כל צעד ושעל. לשם מה להמשיך לחיות?

אין לי איפה לישון!

ביום רביעי מסוים לא היה לי איפה ללון. לנשקה היו הרבה מכרים בבודפשט, היא דאגה לכולם למקומות לינה. כמובן, כל לילה במקום אחר. באותו יום רביעי היא דאגה גם לי. בשעה ארבע אחרי הצהריים נשקה סידרה לי מקום תמורת תשלום אצל אישה יהודייה. הגעתי למקום בשעה תשע בערב ושמעתי אותה אומרת שהיא לא מוכנה להלין אותי כי היא פוחדת. אמרתי לה שעכשיו כבר תשע בלילה ולאן אני אלך. המשכתי להסביר לה שאם היא זורקת אותי אני נאלץ ללון ביער ואיני יודע איפה נמצאים עכשיו חבריי האחרים. האישה לא התרשמה מנימוקי ואמרה לי פשוט: "לך לאן שאתה רוצה, אני לא רוצה לדעת, לך ליער." כמה דקות נעמדתי מאובן ויצאתי מבלי להגיד מילה.

באותו זמן החבר אלי שאיו נסע לגבול אחר ושם נפל לידי גסטאפו. כך כל יום אנשים אחרים היו נופלים לידי הרוצחים. אי אפשר היה להישאר יותר בבודפשט, ואז מצאנו מוצא אחר, דרך חדשה לרומניה. מצאנו מבריה שידע את הדרך והוא הוביל אותנו לרומניה. על מנת להבטיח שנעבור בשלום את הדרך, צירפו אלי ואל חווקה חברים שידעו אנגלית ורומנית.

הדרך לרומניה

צבי גולדפרב דאג לנו לתעודות חדשות. התעודות הקודמות כבר לא היו רלבנטיות. הדרך לנאדבארוד נמשכה חמש-עשרה שעות נסיעה ברכבת. הגענו לעיירה ליד הגבול. בחורה אחת ושמה חנה הלכה לסדר את עניין הברחתנו מעבר לגבול. בחור אחר, בליווי בחורה ששמה פלורי, הלכו העירה. חווקה ואני נשארנו ליד העיר, ליד הנהר בגינה קטנה. עד השעה שתים-עשרה ישבנו לבדנו וחיכינו. כל רגע היינו בסכנת מוות. בעיירה הזאת הכריזו הגרמנים לפני שבועיים על חיסול הגטו.

בשעה שתיים אחרי הצהריים חזרה חנה עם בשורה, שעלינו להיות מוכנים בעשר בלילה להיפגש עם המבריחים. לא ידענו לאן פלורי עם החבר ששמו קווארץ הלכו. ידענו רק שעליהם לחזור כשעה מרגע יציאתם. עכשיו כבר שלוש אחר הצהריים והם עדיין לא חזרו. חנה הלכה לחפש אותם. חווקה ואני ישבנו כל היום בפחד נוראי, שמא מיששו ייגש אלינו ושאל משהו. הרי לא יכולנו לענות אפילו לשאלה הכי פשוטה. התחיל לרדת גשם זלעפות ואנו לבדנו, איננו יודעים לאן ללכת. פחדנו להיכנס למיששו, פחדנו להימצא בין אנשים. כולם ברחו מהגינה ורק חווקה ואני נשארנו שם ונרטבנו עד לשד עצמותינו. חשבנו

שחנה שהלכה לחפש את החברים, לא תחזור לעולם. מפעם לפעם עברו על ידנו אנשים בודדים והסתכלו עלינו כמו על משוגעים. כנראה שהעוברים על ידנו חשבו להם בלבם, מי הם המשוגעים ששוכבים בגשם בגינה.

הלילה ירד עלינו וחנה חזרה עם ידיעה נוראית, כי פלורי עם חברה קווארץ נפלו לידי הגסטאפו. כשנודע לנו על החברים, שידעו את השפה הרומנית ובכל זאת נפלו לידי הגסטאפו, איבדתי את כל אמונתי שאי פעם נגיע למטרתנו וניצל. דווקא באותו היום הגיעו שני חברים מ"השומר הצעיר" והביאו איתם שני מבריחים מבודפשט. יצאנו לדרך ושוב היינו חמישייה כמו קודם.

אף פעם לא אשכח את המעבר בגבול הרומני. זה לקח לנו שני ימים ושני לילות. בימים הלכנו דרך יערות, טיפסנו על הרים, ירדנו מהרים. בלילות עברנו שדות ולא ראינו אחד את השני. אני זוכר כאילו היה זה היום, איך חווקה ואני נשארנו מאחור, כי חווקה לא יכלה כבר לגרור את רגליה. היא ביקשה ממני שאעזוב אותה במקום. בינתיים כבר לא ראיתי את המבריחים ושוב לא ידעתי מה לעשות באותו רגע. לצעוק, אסור היה לי. הרי לא ידעתי איפה אנו נמצאים ופחדתי שצעקותיי יגיעו לאוזני השומר הגרמני. עברו עשר דקות מאז שהתנתקנו מהקבוצה, לא ראינו אף אחד ולא שמענו אף אחד. חשבנו שאנו אבודים. את התעודות קרענו. לא ידענו אם אנו נמצאים עדיין בצד ההונגרי, או נמצאים כבר בצד הרומני. לא הכרנו מילה אחת בשתי השפות. התחלתי בכל כוחותיי לצעוק ולשרוק, לא התחשבתי בסכנה שאורבת לי בגלל צעקותיי, בין כה וכה אנו אבודים. ככה צרחתי כחמש דקות עד שסוף סוף נשמע קולם של המבריחים. בכל זאת לא זזנו, חיכינו במקום, ופתאום הופיע אחד המבריחים. הם כעסו עלינו מאוד, כי התנהגותי יכלה לגרום לכולם ליפול בידי הגרמנים.

המברח עזר לי לשאת את חווקה בשתי ידיי והגענו לקבוצה בשלום בשתיים-עשרה בלילה. הם חיכו ביער במקום שממנו שמענו כבר את צפצוף הרכבות. איחרנו את הרכבת שיצאה בעשר בלילה, ושוב נשארנו כל הלילה ביער. כל אחד מצא פינה, ורעדנו מקור ולא נרדמנו אפילו לדקה אחת. השכם בבוקר בשעה חמש יצאו שני המבריחים לתחנה לקנות כרטיסים. הם חזרו עם הכרטיסים, חילקו לכל אחד את כרטיסו, וצעדנו לכיוון הרכבת.

הרכבת זזה ממקומה בשש בבוקר לכיוון אראט. כל אחד מאתנו מצא לו פינה והתיישב. אסור היה לנו להראות שאנו מכירים אחד את השני. גם המבריחים ישבו לגמרי מרוחקים מאתנו. ושוב אנו צריכים להיות אילמים וחירשים ורק להראות את הכרטיס. ואני, כמו תמיד במצבים אלה, עמדתי ליד החלון. חווקה והחברים האחרים התפרשו כל אחד בפינה אחרת ועשו את עצמם ישנים.

הגענו לתחנה רביעית ואז עלו על הרכבת שני שוטרים והגיעו גם לקרון שלנו וביקשו לבדוק את הכרטיסים. בהתחלה עברו על ידנו והמשיכו לבדוק אחרים. ראינו שאסרו במקום את שני הבחורים. חווקה ואני נשארנו לשבת, הסתכלנו אחד על השני מבלי להוציא מילה מפינו. אסור היה לנו להגיב או להראות באיזושהי תנועת גוף כי אנו מכירים את הבחורים. נאלצנו לחייך כמו הנוסעים הרומניים אשר שמחו שנתפסו בוגדים. תמונה זו עומדת לנגד עיניי עד היום. אחרי כל זה הייתה עוד נסיעה של ארבע שעות עד אראט. בכל תחנה חשבנו שלא נגיע לתחנה הבאה. לא היה לי יותר כוח לעמוד, אז התיישבתי ועשיתי את עצמי ישן. בסוף הגענו לעיירה היהודית אראט.

באראט לא ארבה לנו שום סכנה. חבר ששמו יוסף גארדוש ישב במתכוון באראט על מנת לקבל את פנינו. תפקידו היה להעביר חברים אשר היו מגיעים מבודפשט לבוקרשט. מתוך שבעה איש נשארנו רק שלושה. כעת חיכתה לנו נסיעה נוספת קשה ובלתי לגאלית. סידרו לנו ניירות גרמניים מזויפים. באותם ימים אסור היה לבחורים לנסוע ברומניה ברכבות כי היו הרבה עריקים. הוחלט שאנו ניסע ברכבת, אבל בתוך קרון של הבאגאז'. כמובן שעובדי הרכבת קיבלו הרבה כסף מאנשינו על מנת שיאשרו את הרעיון. כך נסעו כל הקבוצות. שלושים שעות שכבנו בין החבילות מבלי לזוז, כי בכל תחנה הייתה ביקורת גרמנית, אפילו בקרון החבילות. הגיע הרגע שבו נפתחה הדלת וברחנו כמו חתולים מהתחנה.

אנו כבר בבוקרשט. לא האמנתי שזה קרה. היינו ברחובות בוקרשט, הסתכלתי סביבי וגיליתי כי חנה, שהייתה בקבוצה שלנו, לא נמצאת אתנו. ואז הופיעה חווקה ובישרה לנו כי חנה נאסרה עוד בהיותה ברכבת. כששמעתי זאת נאלמתי דום, חשבתי שזה רק חלום בלהות. לא ידעתי מה קורה איתי, איך זה יכול להיות שאנו כבר בבוקרשט, רק לפני שישה ימים היינו בבודפשט, ואיך קרה שדווקא אלה שידעו את השפה הם אלה שנתפסו בדרך, ואילו אנו, חווקה ואני שלא ידענו לא הונגריה ולא רומנית, עומדים ברחובות בוקרשט. כאן חיכתה לנו דירה מסודרת.

החיים בבוקרשט

החברים שלנו דאגו לנו לדירה ולצרכים אחרים, ועם זאת לא היינו רגועים. הסתובבנו עם ניירות אריים מזויפים. בשבוע הראשון לבואנו הייתה צריכה לצאת אנייה, אבל העניין נדחה מיום ליום, משבוע לשבוע, וכך לא יכולנו לצאת לדרך. שישה שבועות חלפו עד שהאנייה הראשונה יצאה לדרך. רק אז התחלנו להתכונן. כל יום היו נאספים הפליטים בפאל-אמט. כל יום היו ידיעות סותרות על נסיעתנו.

באחד מימי רביעי, בפגישה של פליטים מהונגריה, סלובקיה ופולין ליד הבניין של פאל-אמט, השגחתי בבחור שנראה לי מוכר, אך לא יכולתי להיזכר מי הוא. אבל כשראיתיו ביום השני נזכרתי ששמו שאפירו, ושהוא אותו אחד שכיוון אלי את אקדחו ואיים לירות בי אם לא אתן לו את כספי. זה קרה באחד בינואר 1944, בהגיעי לבודפשט. נודע לי שבדרך זו נהג לשדוד כספם של אנשים שונים. שאלתי מי הוא, נאמר לי שהוא מתנועת "מזרחי" ושהוא ראשון ברשימת העולים לארץ. שבועיים אחרי זה פגשתי אותו שוב, הוא התנפל עלי בצעקות ואיים על חיי וטען שיש לו חשבון לא גמור איתי ושהוא יגמור אותי, למרות שהאקדח כבר לא בידו. הבחור המשיך לקלל אותי ואמר שאם לא יצליח לרצוח אותי ביבשה, הוא יעשה זאת באנייה בדרכנו לארץ. הוא איים לזרוק אותי לים. לא הגבתי, כי הבינותי שהוא איש העולם התחתון מימים ימימה. אף פעם לא קיללתי אנשים ההולכים בדרך לתומם, ולא שמחתי עם מותם של אנשים צעירים, אבל כאשר הבחור הזה טבע באנייה שיצאה באוגוסט 1944 מקונסטנצה - שמחתי. אילו אחד כמותו היה מגיע לארץ, היה גורם רק צרות והרבה נזקים.

לא היינו רשומים כדיירים לגאליים בדירה שהשכירו לנו, היות שהתעודות שלנו היו מזויפות. בוקר אחד הגיעה בעלת הדירה אלינו לחדר בריצה וסיפרה שקיבלה צו להתייצב במשטרה. בהגיעה לשם נאמר לה, כי ידוע להם שאצלה מתגוררים יהודים שאינם רשומים כחוק. היא אמרה להם שזה שקר ושאינן לה אף דייר יהודי. לא אשכח איך תוך חמש דקות נאלצנו להיעלם מהדירה מבלי להשאיר שום סימן אחרינו.

שוב היינו ללא קורת גג מעל ראשינו. הסתובבנו בחוצות בוקרשט עם חבילות ובכל רגע היה נדמה לנו שאנו עומדים להיאסר. פגשנו חברים שלנו והם סידרו לנו דירה זמנית אצל אישה יהודייה. כמובן שגם כאן היינו בלתי לגאליים עד עלותנו ארצה.

הדרך לארץ

ני זוכר היטב את יום עלייתנו על האנייה. זה הזכיר לי את תאריך חיסול גטו בנדין, "בנדין יודן-ריין", כך קראו לזה הגרמנים. ביום האחד באוגוסט 1943 נשארה בנדין בלי יהודים. שנה לאחר מכן עליתי ארצה. בשעה אחת יצאו מקונסטנצה שלוש אניות עם עולים. בדרך התרחקו האניות אחת מהשנייה וגם לא ראו אחת את השנייה. לאנייה הראשונה קראו "מרינה", לשנייה "מפקורה", לשלישית "בולבול". חווקה ואני עלינו על האנייה "בולבול".

בלילה השני להפלגתנו ראינו פתאום אש ולא הבנו מה קרה. אחרי ארבע שעות הפלגה

הגענו למקום האש. השעה הייתה חמש וחצי, ראינו פתאום אנשים שוחים בים וזועקים לעזרה. רב החובל שלנו לא רצה להציל את האנשים, הוא חשש מאוד שהאנייה שלנו עומדת כל רגע לעלות באש והוא התכוון להציל בסירות הצלה את עצמו יחד עם אנשי הצוות של האנייה. חלק מהמלחים כבר ירד לסירות ההצלה ואז הוא ראה שאנו מתכוונים לעצור אותו מלברוח. הוא הוציא אקדח וכיוון לעברנו במטרה לירות בנו. סצנות נוראיות התרחשו על האנייה. היהודים התחילו לומר וידוי, הנשים והילדים יללו בבכי. חשבנו שכל רגע אנו נפרדים מהחיים. אחרי חצי שעה הכול נרגע ורב החובל השתכנע שאנו לא בסכנת טביעה ופקד על הצלת האנשים ששחו בים. בחור אחד התפשט וקפץ לים להציל אישה אחת. בחור אחר, יליד בנדין, שהיה בלב ים, ניסה להתקרב לאנייה שלנו על מנת שיצילו אותו, אך לפתע נסחב אל מתחת לאנייה ויותר לא ראינו אותו. המקרה לא מש מעיניי.

רק חמישה אנשים ניצלו, את היתר לא הספיקו להציל, כולם טבעו. עור גופו של אחד הניצולים היה שרוף כולו וגם האחרים היו שרופים בכל חלקי גופם. הניצולים סיפרו שהשריפה שפרצה באנייתם נגרמה עקב הפגזת אנייה גרמנית שנתקלו בה בלב ים. האנשים נלכדו בשריפה ורובם מצאו את מותם עוד לפני שהאנייה טבעה. אלה שכן הצליחו לקפוץ לים ולהחזיק מעמד מעל פני המים, הגרמנים שיסו בהם כלבים, והכלבים הטביעו אותם.

דרכי למולדת

דפנה, 15.4.1945

היום בו עליתי ארצה היה תאריך היסטורי, זה קרה שנה לאחר חיסול גטו בנדין. כל יהודי בנדין שנשארו בגטו נשלחו ב-1.8.1943 להשמדה באושוויץ. ב-1.8.1944, בדיוק שנה לאחר מכן, הייתי על סף העלייה בקונסטנצה. לא אכתוב כאן על חיי בגטו, לא על ההשמדה, לא איך הצלתי את עצמי מהגטו ולא על מחנה העבודה ואיך ברחתי משם והסתתרתי עם חברים נוספים אצל גויים, לאחר שנוכחתי כי הגרמנים שולחים משם יהודים למחנה ההשמדה אושוויץ. ב-16 בדצמבר 1943 היינו הראשונים, אני ושני חברים, שהוברחו לסלובקיה. לאחר מכן הגעתי להונגריה. בהונגריה לא זכיתי לאישור עלייה ונאלצתי לחיות שם על תעודות מזויפות. באותה תקופה הייתה אפשרות לעלות מרומניה. כשנדע לנו העניין נסעתי בחברת שמונה חברים נוספים עם ניירות מזויפים מבודפשט לבוקרשט וכך הצלחנו חווקה ואני להגיע בשלום לבוקרשט. יתר החברים מהקבוצה נתפסו על ידי הגסטאפו. כך בקיצור על הדרך שעברתי עד שהגעתי לרומניה.

ב-17 ביולי 1944 הגעתי לבוקרשט. בבוקרשט פגשנו חברים מ"דרור" ואלה דאגו לנו לכל הצרכים עד יום העלייה. ב-1.8.1944 הכינו שלוש אניות, שיצאו לדרך בשעה שש בערב. באניות אלה נמצאו פליטים מפולין, סלובקיה, הונגריה ורומניה, רובם חלוצים מכל תנועות הנוער הציוניות. שלוש האניות יצאו לדרך בו זמנית. כולנו שרנו את השיר "תחזקנה". ליד החוף עמדו כמה גרמנים ובידיהם מצלמות והם צילמו את עזיבתן של שלוש האניות את החוף, בזמן שהאנשים עמדו על הסיפון ושרו. הגרמנים צילמו את האניות למרות האיסור של המשטרה הרומנית. האניות שהגיעו מטורקיה ועליהן התנוסס דגל של הצלב האדום, יצאו לדרך כאשר בוקעת מהן שירה רמה.

ביום השחור התרחקו האניות זו מזו וברדת החשכה כבר לא ניתן היה לראות זו את זו. אניינתנו שטה לה לאט בחסות הלילה. שתי האניות האחרות הקדימו אותנו. ימים ולילות עמדנו על הסיפון. ביום הראשון של השייט, בדיוק בשעה אחת בלילה, ראינו רחוק מאתנו

אש גדולה. לא ידענו מה קרה, אף אחד לא חלם אפילו שמשהו רע יכול היה לקרות. רב החובל של האנייה נכנס לאי שקט כשראה את האש מרחוק. הוא ציווה על המלחים להאט את קצב הנסיעה ולהתכונן לאפשרות של סכנה. שעות לאחר שראינו את האש הגיעה האנייה שלנו למקום האש. השחר הבקיע. שמענו צעקות של אנשים ואחרי כמה רגעים ראינו חלקי אנייה שרופה צפים בים. שמענו גם את צעקותיהם של האנשים ששחו בים. שמענו צעקות בכל השפות, הגלים הגבוהים כיסו את השוחים וחלק מאלו שראינו קודם לא הופיעו יותר על פני המים.

טביעת האנייה "מפקורה"

רב החובל ציווה לעצור את האנייה שלנו וגם לא הסכים להציל את האנשים שבים. המלחים תפסו את סירות ההצלה ויצאו לים. חשבנו שהמלחים יורדים לים על מנת להציל את מבקשי העזרה שבים, אבל זה לא היה כך, כל פעם ראינו פחות ופחות אנשים שוחים. רב החובל שלנו פחד שבכל רגע נתפוצץ מפצצות של צוללת, כך הוא חשב, והכין את עצמו לבריחה. הוא הוציא אקדח ובאיומים הכריח את האנשים לעזוב את הסיפון ולהיכנס לקבינות, על מנת שהוא יוכל להציל את עצמו.

קשה לי מאוד להעלות על הנייר את הסצנות הנוראיות שהתרחשו על האנייה. מי שלא היה שם לא יכול לדמיין לעצמו כמה זה היה נורא, איך עמדו ארבע-מאות נוסעי האנייה שלנו מול שרידי האנייה הטובעת שהתחננו להצלה ולאחר ארבע שעות שחיייה טבעו. האנשים על האנייה התפללו תפילת וידוי. הגברים התחילו להיפרד מנשותיהם, מאחיהם ומאחיותיהם, והילדים - מהוריהם. מהאנייה בקעו קולות בכי וביטויים של חוסר אונים. חלק מהאנשים שידעו לשחות הכינו לעצמם קרשי הצלה והאמינו שכך יוכלו להינצל אם יקרה משהו לאנייה. אחד החלוצים שהיה על האנייה זיהה במים אישה שהייתה בחודש התשיעי להריונה. הבחור קפץ למים והתחיל לשחות לכיוון האישה. פתאום הופיע גל ענק שהפריד ביניהם וגם הוא נעלם מעינינו. אחרי שעה ציווה רב החובל על מלחיו לרדת לים ולהתחיל להציל אנשים. הם הספיקו להציל חמישה אנשים בלבד וגם מצאו את הבחור שקפץ להציל את האישה ההרה. גם במהלך ניסיונות ההצלה טבעו אנשים, כי המצילים לא יכלו להגיע לכל אחד. בחור אחד מבנדין, עם אשתו וילדו בן הארבע ששרדו את כל תהפוכות הדרך עד שסוף סוף הגיעו לעלייה, טבעו גם הם, למרות כל הניסיונות להצילם. ברגע מסוים גל שטף אותם והם נעלמו. הניצול הראשון שהצליחו להביאו לאנייה הגיע שרוף כולו. לכמה אחרים חסרו חלקי בשר. התברר שהגרמנים שיסו כלבים במבקשי העזרה שעמדו לטבוע

בתוך הים, ואלו נשכו את האומללים שניסו להציל את חייהם. הניצולים סיפרו מה קרה לאנייה שלהם ואיך היא טבעה: באמצע הלילה התקרבה לאנייה שלהם אניית מלחמה גרמנית. רב החובל של האנייה הגרמנית שאל, איך ייתכן שעל אנייה טורקית יתנוסס דגל של הצלב האדום. רב החובל של האנייה "מפקורה" ענה לו: "אני מוביל אימיגרנטים לארץ ששם יהיו חופשיים." רב החובל של האנייה הגרמנית לא חיכה להסברים נוספים ומיד התחיל להפציץ את אניית העולים. האנייה התחילה מיד לבעור, וכולה עמדה בלהבות. לניצולים היה קשה מאוד לספר את סיפורה של האנייה הבוררת, כל מילה שלהם הייתה מלווה בדמעות. הם סיפרו שמאה וחמישים ילדי טרנסניסטרית נשרפו חיים על האנייה לפני טביעתם. הם סיפרו איך ילדים קטנים נשרפו בורעות אמותיהם כי לא הייתה שום דרך להצילם. שבעים אחוז מהאנשים טבעו בים לאחר שנשרפו, ועל האחרים, שניסו להציל את עצמם וקפצו מהאנייה, ירו הרוצחים וחלק מהם נפלו מתים לים. הסדיסטים גם שיסו כלבים באלה שעוד החזיקו מעמד על פני המים. ברגעים הראשונים החזיקו ארבעים איש מעמד על פני הים. חלקם החזיקו קרש ואחרים נאחזו בחלון האנייה. מי שהיה חזק החזיק מעמד והחלשים נספו. כאמור, על האנייה "מפקורה" שטבעה היו מאה וחמישים ילדים מטרנסניסטרית, הרבה פליטים מגטאות פולין, מסלובקיה ומהונגריה. חלק מהם היו חלוצים. שלוש-מאות יהודים מצאו את מותם בדרכם למולדת. רק חמישה איש ניצלו, ביניהם האישה ההרה שהחזיקה מעמד במשך ארבע שעות על פני המים.

המשך הדרך

כשרב החובל של האנייה שלנו ראה שלא אורבת לנו יותר סכנה, הוא נתן הוראה לצאת לדרך. האנייה "בולבול" יצאה לדרך, אבל אנחנו לא הרגשנו בטוחים. כולנו חשבנו שאנחנו אבודים, אבל לא יכולנו לעשות דבר. הדבר היחיד ששמר עלינו הוא הדגל של הצלב האדום. כל הזמן הסתכלנו סביבנו אם לא מתקרבת אלינו אניית אויב.

ביום הרביעי של הנסיעה התקרבה האנייה ל"אוסוואר", זאת דרך צרה שדרכה האנייה נכנסת לנמל. היה נדמה לנו שאנו כבר קרובים מאוד לנמל ושהנה אנו מתקרבים ליבשה. בכל זאת נסחבנו עד לשעות הערב המאוחרות. כשבאמת התקרבה האנייה ל"אוסוואר", התחילה פתאום סערה נוראה בים. חשבנו שהעולם נגמר עלינו, כי הסערה דחפה את האנייה לאחור. רב החובל נתן הוראות סותרות איך להתנהג, ואז הוא ציווה על כל הנוסעים לעבור לצד אחד. כשהאנייה נטתה לצד שמאל עברנו לצד ימין, ולהיפך. האנייה התחילה לנטות הצדה והמים הגיעו עד החלונות. לעולם לא אשכח את התמונות האלה, את מראה האנשים המבוהלים, את

בכי הילדים שלא יכלו לעמוד בטלטולי האנייה שזרקו אותנו מפינה אחת לשנייה. היו כאלה שהתפללו שהאנייה תטבע, היו אחרים ששאבו מים שנכנסו לאנייה דרך החלונות ודרך צדי האנייה. כל הלילה השתוללה הסערה והאנייה נזרקה אחורה עד לים הבולגרי.

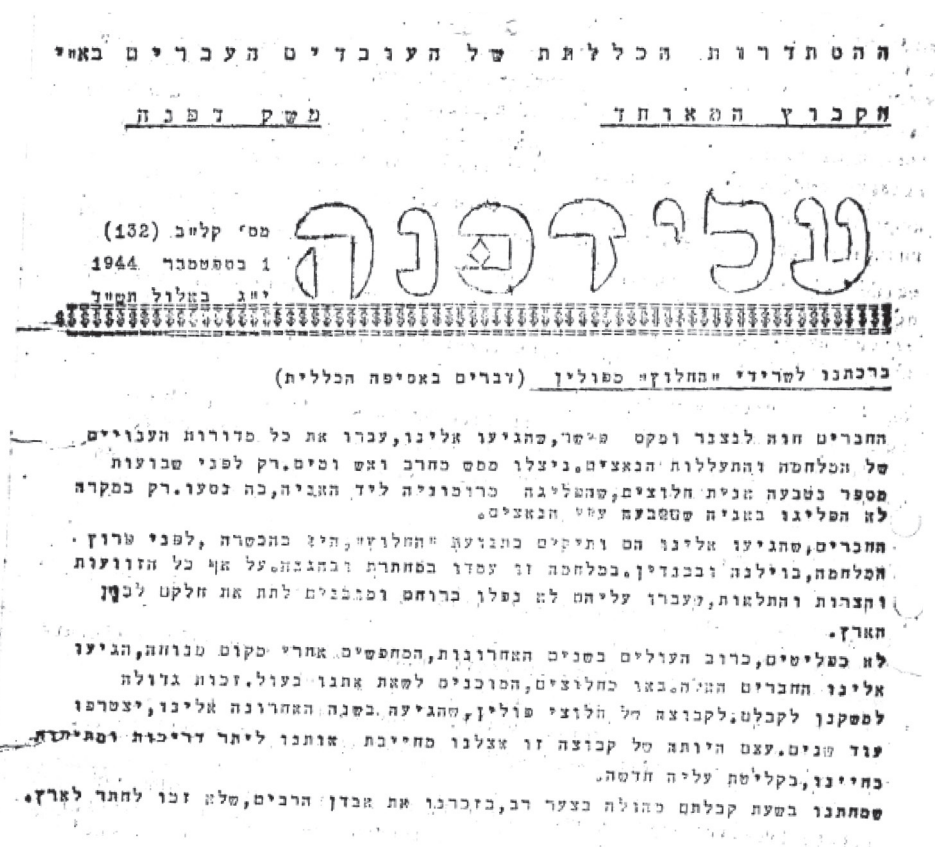
כשהבקיע השחר וזרחה השמש, הסערה שקטה והאנייה נעצרה. רב החובל רצה לבדוק איפה אנו נמצאים. עמדנו שלוש שעות ואז זזה האנייה. שטנו כל היום והגענו בסוף לחופו של נמל קטן. היה זה קילומטר אחד מבולגריה. כאן עמדו סירות קטנות. הגיעה אלינו משטרה טורקית ואסרה עלינו לרדת ליבשה. הם דרשו רישיון מקושטה. האישה ההרה הרגישה צירים ולכן הרשו לה לרדת מהאנייה והובילו אותה לכפר הקרוב ביותר. למחרת היא ילדה בן זכר. לילד קראנו בולבול, על שם האנייה שלנו. לאחר ארבעה ימי ציפייה בחוף התקבל ההיתר להמשיך בדרכנו.

זה התחיל מהעברת האנשים באמצעות סירות קטנות ליבשה. לא ידענו איפה אנו נמצאים. המשטרה הטורקית הובילה אותנו דרך מקומות שכף רגלו של אדם לא דרכה בהם: הרים, גבעות ועמקים. בשלב מסוים הביאו אותנו לכפר קטן ושוב לא ידענו איפה אנו נמצאים. לא הבנו גם את שפתם. מכל הצדדים הופיעו פתאום איכרים עם עגלות וחמורים רתומים אליהן. אמרו לנו לשים את החבילות שלנו על העגלות והמשכנו בדרכנו ברגל. נשים וילדים שלא היו מסוגלים ללכת הועברו לעגלות והגברים הלכו ברגל. הייתה שורה של כתשעים עגלות.

שמונה ימים הלכנו דרך שדות ויערות מכפר אחד למשנהו. ביום סבלנו מחום נורא ובלילה מקור נורא. על אוכל אף אחד לא חשב. ימים ולילות הובילו אותנו ללא הפסקה. ביום התשיעי לנדודינו הגענו סוף סוף לכביש. בכביש חיכו לנו אוטובוסים ונסענו לתחנת רכבת ראשונה בטורקיה. כשהגענו לתחנה חילקו אותנו לקבוצות של עשרים איש וכל קבוצה הוכנסה לקרון אחד. הרצפה בקרון הייתה מכוסה בקש, בדומה לקרון להובלת כבשים לשחיטה. בשעה תשע בלילה זזה הרכבת ולמחרת הגענו לאיסטנבול.

באיסטנבול פגשנו את ויניה פומרניץ הדרי, שקיבל אותנו בזרועות פתוחות ובשמחה גדולה. ויניה קיבל אותנו כמו אבא. הוא שמח למצוא אותנו, כי חשב שהיינו באנייה שטבעה בדרך. יומיים בלינו באיסטנבול ונסענו הלאה. עברנו את כל טורקיה. היה זה כבר ארבעה שבועות מאז שעזבנו את קונסטנצה. מאיסטנבול נסענו לסוריה ברכבת נוסעים רגילה. כשהגענו לסוריה עברנו בדיקות. חמישה ימים לקח לנו לנסוע דרך סוריה ולהגיע לגבולה של ארץ ישראל. אני בעצמי לא האמנתי שאומנם זאת האמת ואנו נדרוך בקרוב על אדמת ארצנו. אולי זה רק חלום?

היום בו דרכתי על אדמת הארץ לא היה עבורי יום שמחה כפי שהרגישו החברים שלי, אשר עלו בשנת 1938. לנגד עיניי עמדו החברים שהקדישו את כל חייהם למען ארץ ישראל ולמען עלייתם ארצה, אלה שנספו בתאי הגזים ואלה שלחמו בגטאות, והם אלה שלחמו על כבוד העם היהודי ונפלו כמו גיבורים.

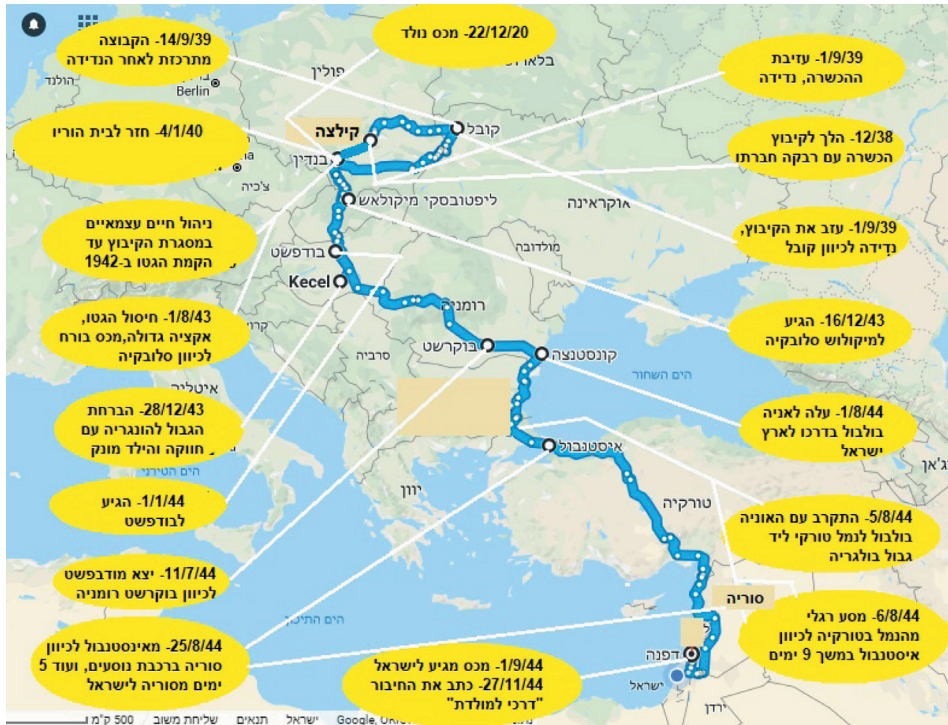

דברים שנאמרו באסיפת החברים בקבוץ דפנה מיד אחרי עלייתם של מכס וחוקה לארץ

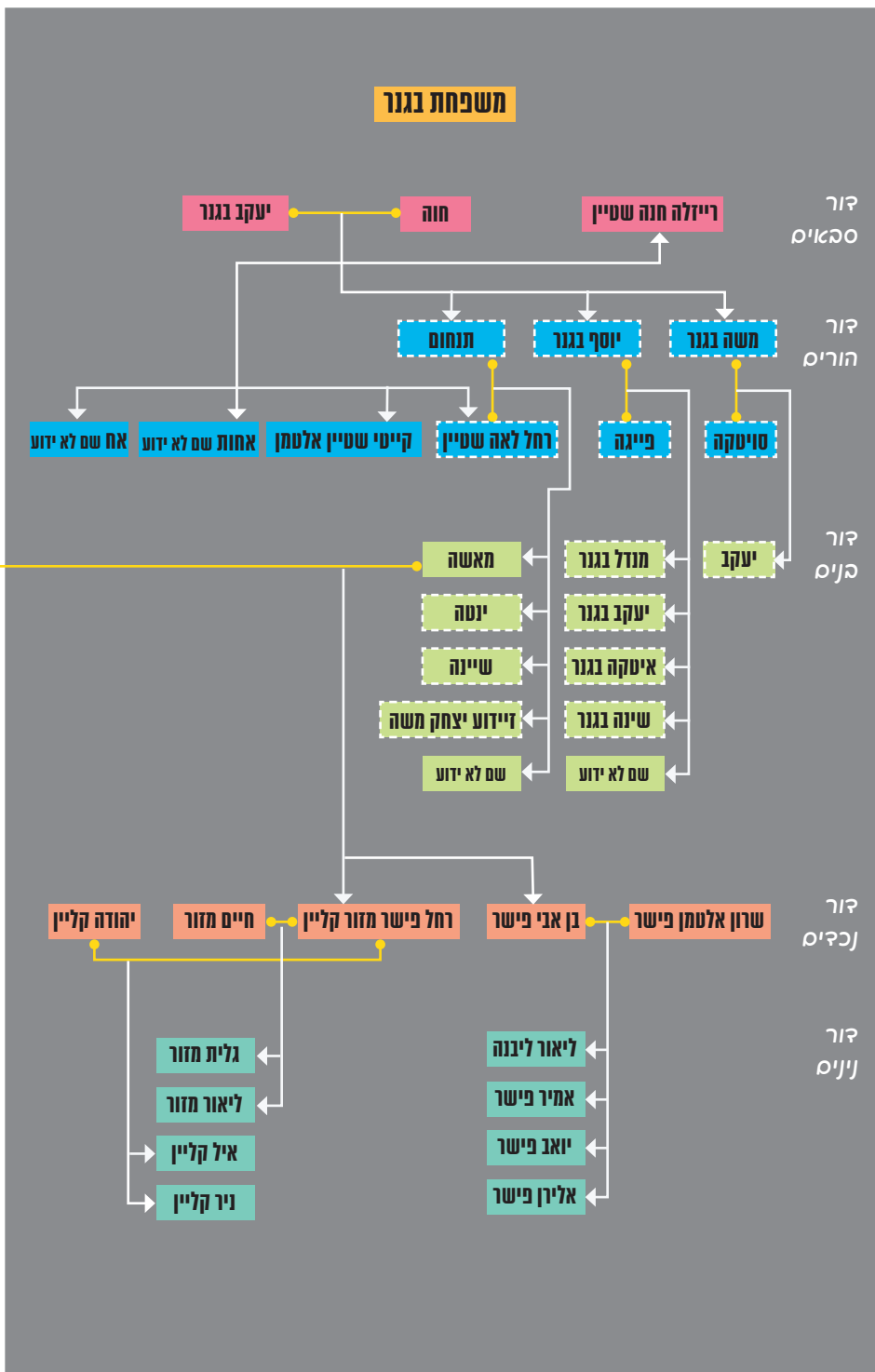
מאשה מקס רחל ופרומקה רובינוביץ

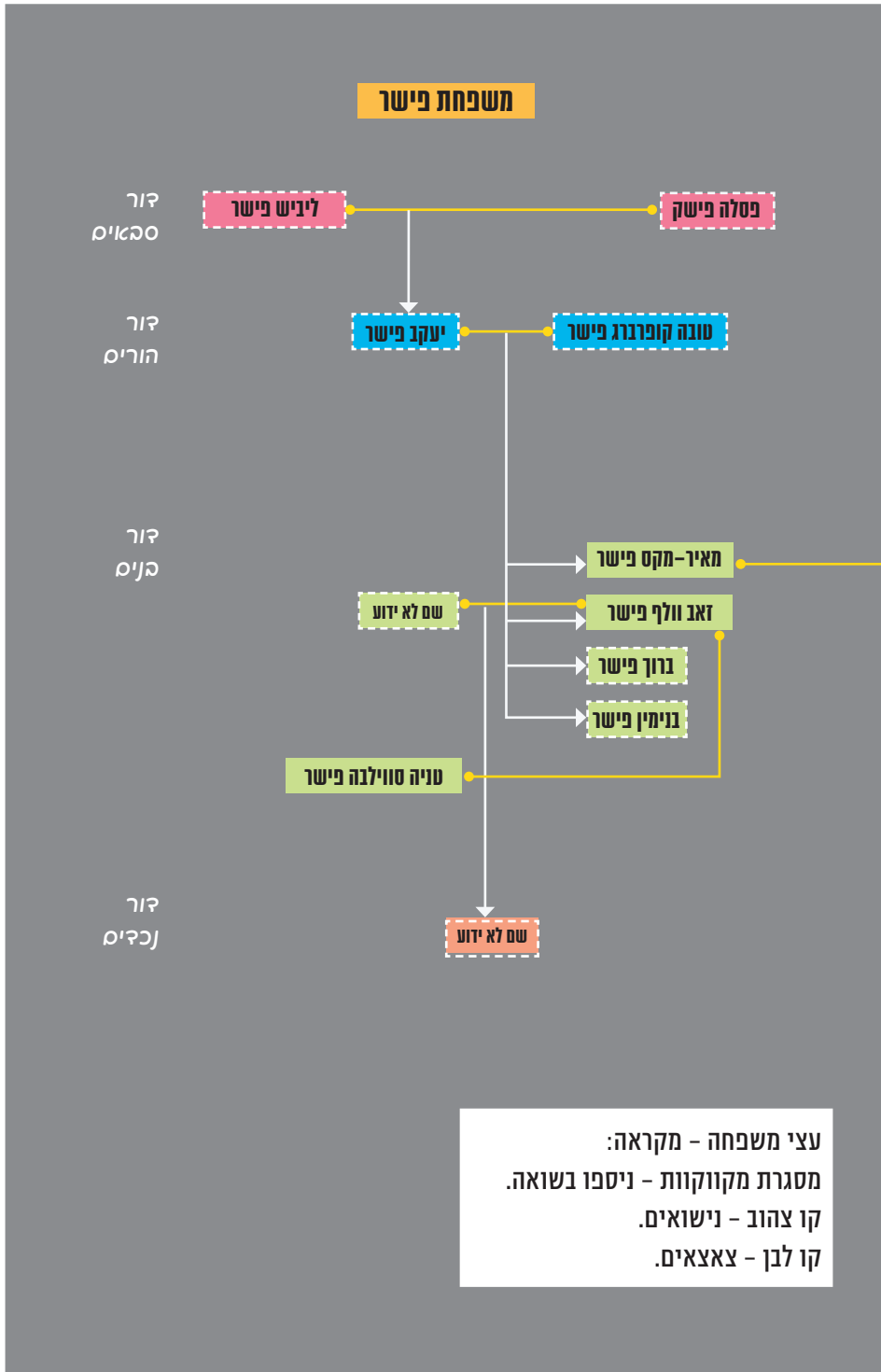

תאריכים ואירועים מרכזיים בתקופת השואה, בחיי מכס פֿישר על גבי המפה

**דף יזכור לנרצחים בשואה -
משפחות בגנר - פישר**
"לכל איש יש שם שנתנו לו אביו ואמו..."

משפחת בגנר

רחל לאה + תנחום

הוריה של מאשה בגנר פישר

ינטה, שיינה, זיידוע יצחק משה

אחיה של מאשה פישר,
ילדיהם של רחל ותנחום.

פייגה + יוסף בגנר

דוד של מאשה פישר מצד אביה

מנדל, יעקב, איטקה, שיינה, שם לא ידוע

ילדיהם של פייגה ויוסף,
בני דודים של מאשה פישר

משה בגנר

דוד של מאשה פישר מצד אביה

יעקב בגנר

בנו של משה בגנר,
בן דוד של מאשה פישר

משפחת פישר

פסלה + ליביש פישר

סבא וסבתא של מכס פישר מצד אביו

טובה קופרברג פישר + יעקב פישר

הוריו של מכס פישר

בנימין, ברוך פישר

אחיהם של מכס וזאב פישר

שם לא ידוע

אשתו של זאב פישר

שם לא ידוע

בנו של זאב פישר

צאצאי מכס ומאשה פישר, בני זוגם וילדיהם

מקורות ביבליוגרפיים

- מכס פישר, "זיכרונות". בית לוחמי הגטאות, 2006.
- מאשה פישר, "עדות כתובה 1945".
- ריאיון: חנן כהן. גבעת חיים, 1990.
- האנציקלופדיה של השואה. יד ושם, 1990.
- "הבריחה", בעריכת אשר בן נתן ודוד שיף. משרד הביטחון, 1998.
- ירון מיכאל, "הוראת נושא השואה". יד ושם.
- צביה לובטקין, "בימי כיליון ומרד". בית לוחמי הגטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1979.
- יצחק צוקרמן, "שבע השנים ההן". בית לוחמי הגטאות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1990.
- שרה סגל, אריה פיאלקוב, "סיפורו של קיבוץ הכשרה", מאסף; לוחמי הגטאות. בית לוחמי הגטאות, 1983.
- חוקה רובינוביץ, "ציוו עלי את החיים". הוצאה עצמית, 2009.
- חומרי המשפחה
- עבודות "שורשים" של גלית מזור, ליאור מזור, איל קליין, ניר קליין.

1774

רשות זכרון לשואה ולגבורה, ירושלים

ד ר י ע ד

לרשום חללי השואה והגבורה

ירושלים, רחוב בן יהודה 12

אנא, מלאני עד כמה שידוע לך!

שם האשור	Bayner	בבערית	1. שם המשפחה
המזנה	Tandrum	בבערית	2. שם פרטי
	Jakow		3. שם האב
	Suchowala		4. שם האם
	Kolka 1900		5. תאריך היידה
	Lupile		6. מקום ארץ היידה
	Kolka		7. מקום המגורים הקבוע
			8. המקצוע
			9. תענינות לפני הכרזת הנאצי
			10. מקומות המגורים במחנה
			11. מקום המות, המן התגיבות
			12. מצב משפחתי
			13. שם האשה ושם משפחתה לפני הגישות

שם הבעל

שמות היקרים עד גיל 18 שנפטרו	הגיל	המקום והזמן שנפטרו
14	14	1942
9	9	
4	4	

הערה! את היקרים יש לרשום ב"ד"הוד" של אזור התורים אך לא יתוני מפעם אחת.

אני מצהיר/ת על כל האמת והאמינות, לפי מיטב ידיעתי והכרתי.

אני מבקשת/ת להעניק לגיל אורות זכרון מטעם מדינת ישראל.

מקום התאריך 19.10.1942 תחילה

החתימה _____

החתימה והמוקד _____

לדעת האגף המדעי בירושלים, רחוב בן יהודה 12

הייתי בזמן המלחמה במחנה (הסגר, עבודה, השמדה וכו') _____ בניש

במחנות _____ ביערות _____ וכו' _____ ואני מוכן למסור עדות על כך.

חתימת העד _____ כתובתו _____

אודות זכרון העניקה
סכר 12

72/6

64759

רשות זכרון לשואה ולגבורה. ירושלים

דף-עד

לרשום חילי השואה והגבורה

ירושלים, רחוב בני יהודה 12

<p>אנא מלא(י) עד כמה שידוע לך!</p>	
<p>שם המשפחה בשפת ארץ המוצא (באותיות לטינית)</p> <p>שם פרטי בשפת ארץ המוצא (באותיות לטינית)</p> <p>שם האב שם האם</p> <p>התאריך היחיד מקום וארץ הידוע (גם באותיות לטינית)</p> <p>מקום המגורים הקבוע (גם באותיות לטינית)</p> <p>המקצוע</p> <p>הנתיבות לפני הכניסה הנאצית מקומות המגורים במקומות (גם באותיות לטינית)</p> <p>מקום המגורים הנכנסים (המקום גם באותיות לטינית)</p> <p>מבט משפחתי</p> <p>שם האשה ושם משפחתה לפני הגישוץ</p>	<p>שם האשור _____</p> <p>המחנה _____</p> <p>שם הבעל _____</p> <p>שמות היולדים עד גיל 18 שנפטרו (מפל לטל זה רשומים דף-עד מיוחד)</p> <p>אני _____ (מטובת מלאה) נהני ב _____ קרוב/ה, מורה, _____ של _____ מאזריה, בוח כי הודעת שמסרתי כאן על פרטיה היא נכונה ואמיתית, לפי מיטב ידיעתי והכחתי. אני מבקשת/ה להעניק לילד אחרות זכרון מטעם מדינת ישראל. מקום והאריך _____ _____ _____ _____ _____ _____</p> <p>תאריך: _____</p> <p>מקום: _____</p> <p>חתימת הרושם _____</p> <p>חתימת האשור _____</p>
<p>1. שם המשפחה</p> <p>2. שם פרטי</p> <p>3. שם האב</p> <p>4. שם האם</p> <p>5. התאריך היחיד</p> <p>6. מקום וארץ הידוע</p> <p>7. מקום המגורים הקבוע</p> <p>8. המקצוע</p> <p>9. הנתיבות לפני הכניסה הנאצית</p> <p>10. מקומות המגורים במקומות</p> <p>11. מקום המגורים הנכנסים</p> <p>12. מבט משפחתי</p> <p>13. שם האשה ושם משפחתה לפני הגישוץ</p>	<p>שם האשור _____</p> <p>המחנה _____</p> <p>שם הבעל _____</p> <p>שמות היולדים עד גיל 18 שנפטרו (מפל לטל זה רשומים דף-עד מיוחד)</p> <p>אני _____ (מטובת מלאה) נהני ב _____ קרוב/ה, מורה, _____ של _____ מאזריה, בוח כי הודעת שמסרתי כאן על פרטיה היא נכונה ואמיתית, לפי מיטב ידיעתי והכחתי. אני מבקשת/ה להעניק לילד אחרות זכרון מטעם מדינת ישראל. מקום והאריך _____ _____ _____ _____ _____ _____</p> <p>תאריך: _____</p> <p>מקום: _____</p> <p>חתימת הרושם _____</p> <p>חתימת האשור _____</p>
<p>חוק זכרון השואה והגבורה - תשי"ג 1953 קובע בסעיף מס' 2</p> <p>תפקידו של יד ושם הוא לאסוף את המסמכים ואת זכרם של כל אלה מבני העם היהודי, שגפלו ומטרו את נפשם, נלחמו ומרדו באויב הנאצי ובגבורתי, ולחזיר שם זכר להם, לקטליות, לארגונים ולמוסדות עבוד וחיבו בגלל דמנתיכותם לפני ה"הודי, ולשמרת זו יאה מוסד -... (א) ולחנך בני העם היהודי שיגשמו את תפקודו ויביעו נאמנה ותודי אחרות זכרון של מדינת ישראל לאת היאמטם אל עמם.</p> <p>נופר החוקים מס' 53 1* אלוול תשי"ג 58.6.63</p>	<p>חוק זכרון השואה והגבורה - תשי"ג 1953 קובע בסעיף מס' 2</p> <p>תפקידו של יד ושם הוא לאסוף את המסמכים ואת זכרם של כל אלה מבני העם היהודי, שגפלו ומטרו את נפשם, נלחמו ומרדו באויב הנאצי ובגבורתי, ולחזיר שם זכר להם, לקטליות, לארגונים ולמוסדות עבוד וחיבו בגלל דמנתיכותם לפני ה"הודי, ולשמרת זו יאה מוסד -... (א) ולחנך בני העם היהודי שיגשמו את תפקודו ויביעו נאמנה ותודי אחרות זכרון של מדינת ישראל לאת היאמטם אל עמם.</p> <p>נופר החוקים מס' 53 1* אלוול תשי"ג 58.6.63</p>
<p>לידיעתם. האנף הסדעי בירושלים. רחוב בני יהודה 12</p> <p>זימתי בזמן ההלחמה במחנה (המגר, עבודה, השמדה וכו') _____ בניטו _____ במחנת _____ ביצרות _____ זכר _____ ואני מוכן למסור עיצום על כן. חתימת העד _____ כתובתו _____</p>	

27/1

217012

ישראל
דד"ע
 לרשום חילי השואה והנבורה

ירושלים, רחוב בן-יהודה 12

אבא מלאך עד כמה טיפוד לך	
1. שם המשפחה בשם ארץ הנצח (באותיות לטיניות) בעברית	2. שם פרטי בשם ארץ הנצח (באותיות לטיניות) בעברית
3. שם האב 4. שם האם 5. תאריך הלידה 6. מקום וארץ הלידה (בם באותיות לטיניות)	7. מקום התגורר הקבוע (בם באותיות לטיניות) 8. המקצוע 9. התחיות לפני הכרזת הנאצי 10. מקומות התגורר במחנות (בם באותיות לטיניות)
11. מקום המות, תזמן התמוכות (המקום בם באותיות לטיניות) 12. מצב משפחתי 13. עם האשה ושם משפחה לפני הגשושן	14. שמות היילדים עד גיל 18 שנפטרו (פעל לכל זה רשמים ידועים מותם)
15. שנות היילדים עד גיל 18 שנפטרו (פעל לכל זה רשמים ידועים מותם)	16. שנות היילדים עד גיל 18 שנפטרו (פעל לכל זה רשמים ידועים מותם)
ה.נ.ר! את הילדים יש לרשום ב"ד"ואר" של אחד ההורים או לא יותר מפעם אחת.	
אני (שם מלא) _____ הגר ב (מחובת מלאה) _____ קרוב, מברית _____ של _____ מצוירת, בזה כי הקדוח שסטורי כאן על פרטיה היא נכונה ואמיתית. לפי מיטב ידיעתי הברתי. אני מבקשת/לעניין לנצל אחרות זכרון: מטעם מדינת ישראל. מקום ותאריך: _____ תחיתם _____ 9/9 1956 חתימת הבורקד	
נידעו. האגף המרע" בירושלים. רחוב בן-יהודה 12	
יחיתי בזמן המלחמה במחנה (מגרי, עבודה, חסודה וכו') _____ במחנות _____ וכו' _____ חתימת העד _____	

מס' האשרד _____
 מס' _____
 המות
 תזמן זכרון השואה והנבורה
יד ושם
 תשי"ג 1953
 קובע בסעיף מס' 2
 תפקידו של יד ושם הוא לאסוף את המולדת את זכרם של כל אלה פני חסד ויהודי, עפלו וצטער את נפשות, נדחוס ומרדו באויב הנאצי ובעוה"ד, ולחציב עם וזכר להם, לקריות, לארגונים ולמוסדות שגודו רחבו בגלל השתייכותם לעם היהודי ולמטרה זו יזא מטעם...
 (4) לעניין לבני העם היהודי שושפסודו נפשו בימי המשנה והחודי אחרות זכרון של מדינת ישראל לאתר היאטפט אל עמם.
 (מס' החוקים פ"ב 132)
 י"א אולד תשי"ג 28.6.53

אחרות זכרון העניקה
 מס' _____

717-009

יד ושם

יד ושם רחוב בני-יהודה 12 ירושלים

דף-עד
לרשום חלני השואה והנכבד

אנא מלא(י) עד כמה שידוע לך

מס' האשור _____ חוק זכרון השואה והנבוכה - יד ושם תשי"ג 1953 קובע בסעיף מ"ב 2	שם הילד <u>Gisser</u> ג'וש שם אביו <u>Bornch</u> ברוך שם אמו <u>Jakow</u> יעקב שם אחיו <u>Paura</u> פארה שנת הלידה <u>1922</u> מקום הארץ הלידה <u>קנצ'ה</u> מקום המגורים הקבוע <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום המגורים <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) מקום הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית)	1. שם המשפחה <u>Gisser</u> בעברית בשפת ארץ המוצא (בארמית לסינית) 2. שם פרטי <u>ג'וש</u> בעברית בשפת ארץ המוצא (בארמית לסינית) 3. שם האב <u>ברוך</u> 4. שם האם <u>יעקב</u> 5. הארץ הלידה <u>קנצ'ה</u> 6. מקום הארץ הלידה <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) 7. מקום המגורים הקבוע <u>קנצ'ה</u> (גם בארמית לסינית) 8. המקצוע 9. התחיות לפני הכניסה הנאצית 10. מקומות המגורים במקומות (גם בארמית לסינית) 11. מקום דמות. תומן התכונות (המקום גם בארמית לסינית) 12. מצב משפחתי 13. שם הארשה ושם משפחתה לפני הגיוסן
חזק זכרון השואה והנבוכה - יד ושם תשי"ג 1953 קובע בסעיף מ"ב 2		14. שנות הילדים עד גיל 18 שנפטרו (שכל לכל זה רשומים ירד"ע"י מיוחד)

חברנו! את הילדים יש לרשום ב"דף-העד" של אחד ההורים אך לא יותר מפעם אחת.

אני (שם מלא) ג'וש ג'וש חג ב (כתובת מלאה) קנצ'ה קנצ'ה קנצ'ה
 קרוב, במרה, אב, סל קנצ'ה
 מצהיר/ה בזה כי העדות שנסמרה כאן על מרטיה היא נכונה ואמיתית. לפי מיטב ידיעתי והכרתי.
 אני מבקש/ת להעתיק לניל אודות זכרון מפעם מדינת ישראל.
 מקום והאריך קנצ'ה קנצ'ה קנצ'ה תחילת קנצ'ה קנצ'ה
 תחילת הדפוקי _____

ידיעה. האגף המדעי ב"ד ושם. רחוב בני-יהודה 12

ויליני כסמן המלחמה במחנה (המגר, עבודה, השמדה וכו') _____ כניסו קנצ'ה
 במחנה קנצ'ה קנצ'ה קנצ'ה וכו' _____ ואני מוכן למסור עותד על כן.
 תחילת העד קנצ'ה קנצ'ה קנצ'ה כתובתו קנצ'ה קנצ'ה קנצ'ה

41/2

2

94815

רשות יכרון לשואה ולגבורה. ירושלים

דף-עד

לרשום חללי השואה והגבורה

ירושלים, רחוב בני-יהודה 12

שם האישור		שם המשפחה		1. שם המסמח	10. מקום המגורים
פילר		פילר		בכרית	מספר ארץ המוצא (באותיות לטיניות)
זאקב		זאקב		בכרית	2. שם פרטי
ז'קוב		ז'קוב		מספר ארץ המוצא (באותיות לטיניות)	3. שם האב
1890		1890		4. שם האם	4. שם האם
1941		1941		5. תאריך הידיעה	5. תאריך הידיעה
Beudriu Polaka		Kielce		6. מקום הארץ היחיד (במ באותיות לטיניות)	6. מקום הארץ היחיד (במ באותיות לטיניות)
Rome		Rome		7. מקום המגורים הקבוע (במ באותיות לטיניות)	7. מקום המגורים הקבוע (במ באותיות לטיניות)
4		4		8. המקצוע	8. המקצוע
בינה		בינה		9. התחילת לפני הכרזה הנאצית	9. התחילת לפני הכרזה הנאצית
16		16		10. מקומות המגורים במחנות (במ באותיות לטיניות)	10. מקומות המגורים במחנות (במ באותיות לטיניות)
1941		1941		11. מקום המות (הזמן והמקום) (במ באותיות לטיניות)	11. מקום המות (הזמן והמקום) (במ באותיות לטיניות)
18		18		12. מצב שיטתי	12. מצב שיטתי
16		16		13. שם האשה וזמן משפחה לפני הגיסות	13. שם האשה וזמן משפחה לפני הגיסות
16		16		14. שמות היחידים עד גיל 18 שנפטרו (פעל לגיל זה רוסטים - ירדני מיוחה)	14. שמות היחידים עד גיל 18 שנפטרו (פעל לגיל זה רוסטים - ירדני מיוחה)
16		16			
16		16			

הערות! את הידיים יש לרשום ב"דף-עד" של אחד ההורים אן לא יותר מפעם אחת.

אני פילר זאקב הנר ב (במות מלאה) איפה-אכחו ציוני

קרובת/ה מכרת/ה זאקב של פילר זאקו

מזכירת/ה בוח כי הודעה מסדרי כאן על פרטיה היא בטובת האמת. לסי מישב ירדני הכרתי.

אני במקשה/ה להציען לניל אחרות: זכרון מטעם מדינת ישראל.

מקום ותאריך ה-2/11/41 תחיתת ה-11/11/41 תחיתת

חתימת המוקד

לידיעון - האגף המדעי בירושלים. רחוב בני-יהודה 12

הייתי בזמן ומלמחה במחנה (המגר, עבודה, השמחה וכו') _____ בניש

במחורת _____ ביערות _____ זכר _____ ואני מוכן למסור צדות על כך.

חתימת חנך _____ כמותו _____